

Hatvani Dániel

Bármikor

*Nyitva a kapu.
Bármikor távozhatom
búcsúzkodás nélkül.*

*De meg a kerti vigalom
most már örökre elmarad,
akárcsak az európai körutazás.*

*Amolyan proli színvonalom
még a nyolcvanas években is
összejöttünk Helvécián.*

*Személyzet nélkül,
de rusztikus falatok, ízek
s világmegváltó eszmék vonzásában.*

*Maradtak a mustársárga
csekkék keselyű-csapatai,
havonta itt köröznek.*

*Se könyv, se újság,
se vászonceléd, csak a zuhanyvíz
újból használó klotyón.*

*Az ember találékony állat:
homo creativicus
a rímtelen verslépcsőkön.*

*Szavak alpinistája
kötél, kampó, kalapács nélkül;
véremmel jelölöm meg a sziklákat.*

*Alakoskodás? Régen sem. Ma sem.
Ambicionálnám az alakítást,
de már ez is késő.*

*Lélektani mutatóvány:
egyszerre vagyok vesztes és fatalista,
néha egész-, olykor csak félbolond.*

*Kardiológusok ujjai
végeznek rendszeres menetgyakorlatot
mellkasomban az elektródák között.*

*Vigasztalnak, ha semmit
nem csinálok, akár panaszmentes
is lehetek.*

*Kiülök a hintaszékbe,
elnézem a gyomok
diadalmas térhódítását.*

*Mondják, kívülrekedtem
a világon s ez a taszítás
alighanem kölcsönös.*

*Nyitva a kapu.
Bármikor távozhatom
búcsúzkodás nélkül.*

Balázs Attila

Kinek Észak, kinek Dél. Vagy a világ kicsiben

Alapy György várparancsnok még soha nem látta olyan szépnek, olyan szelídnek az alatt húzódó pannon tájat, mint turbánok, handzsárok, kopják, fehérlő sátrak, vitorlák és lengedező félholdas zászlók örvénylő sokasága mögött azon a napon, amikor száznál is kevesebb megmaradt emberével együtt a romba döntött, lángoló erődítmény utolsó, legerősebb, legmagasabb tornyába vette be magát halálra szántan, mert hogy is lehetett volna másképp, mint hősiezen. Netán vakmerőn. Vagy csak felettébb ostobán? Mindegy. Az ellenség utolsó rohama előtt mintha egy pillanatra megállt volna az idő, picit vissza is billent, így Alapynak lehetősége nyílt még egyszer körülnéznie a magasból, mielőtt a számtalan keskeny ostromlétráról feléje nyúló kezek véresre horzsolts bokájánál fogva lerántanák a mélybe. Békés volt e táj, mint a legelésző kövér marha, és hallgatott, mintha maga is kíváncsi lenne, most aztán mi következik. Konok tekintete Alapynak érzése szerint utoljára pihent meg szemközt a végtelen alföldi rónaságon, az odalenn aranybarnán kanyarodó, néha zöldes, néha kékes színekben játszó, széles, gyakran szinte muzsikáló folyón, hömpölygő vize mellett a miriád szúnyog ingoványával, balra az ugyancsak kékes hegygerinccel, amelynek egyik innenső magas pontjára épült ez az átkozott hadifészek, amelyért neki mindjárt hálnia kell. Alapy György várkapitány még egyszer fölpliszlantott az égre, de kivételesen nem látott ott semmit, semmiféle égi jelet, amely netalán gyors tanáccsal, némi reménnyel, váratlan eligazítással szolgált volna. Alapy György ekkor nagyon egyedül érezte magát. Csak egy sötét madarat látott az égbolton, kissé távolabb, erős ellenfényben. Nem tudta megállapítani róla galamb-e, vagy varjú? Egyszerre öntötte el megint a halálos düh meg a végtelen bánat.

A várat, amelyet az ellenség az ostrom első pillanatától kezdve olyan szorosán zárt körül, akkora túlerővel, hogy onnan rendesen még kimenteni se lehetett, az 1200-as évek derekán építették Magyarország ciszterci rendű bélakúti apátságának védelmére, és erősítették meg később valamelyest az egész országnak a töröktől való védelemre, amikor a veszély feltűnni látszott a déli határon. Erősítették, és ha nem is eléggé, még így is a legnagyobb, legmagasabb zárt kaput jelentette 1526-ig a hódító oszmán sereg számára a nándor-

(regényrészlet)

fehértvári, azaz belgrádi Kalemegdan után – a Buda felé vezető hadiösvényen. Illetve: a hadak tág és hosszú útján. Olyan helyre került, amelynek közelében a római időkben már léteztek őrhelyek, így például Cusum és Acumincum, ahonnan dicső Marcus Aurelius katonái csaptak néha át a folyó másik partjáról a limest fenyegető különféle barbár társaságokra, elsősorban a szarmataivadék jazigokra, de előfordult itt más éhes népség is e széles, huzatos „tatárpusztán”, amely népség netán gyomrának szilaj dühétől vezérelve, legyőzhetetlen rablásokényszerből, vagy akár pusztá heccből is veszélyt jelentett a nagy birodalomra nézve. Száguldoztak itt hunok, jöttek előttük szlávok a nagy népvándorlás áradatával, gótok lepték el a jazigok szomszédságát, véres csatákban szorítva vissza a rómaiakat.

A tóduló keleti népek legerősebbje, a hun, a negyedik század végén ért ide, az egykor volt óriástenger medrének erre a részére, és foglalta el a Duna–Tisza közének legalsó fertályát is, söpörte el innen a roxolán és más kisebb-nagyobb, felmorzsolódó törzsek szerveződésén túl a római uralmat. Történészek panaszkodnak, hogy az itt egymásra következő, egymásba olvadó népek káoszában minden összekutyulódik, s hogy erre felé hatszázig néptolongságnál egyebet sem látunk. Egy a kevés szavahihető beszámoló közül a rómaiak és a jazigok legzajosabb összecsapását őrizte meg, amelyben a rómaiak győztek, ahogy azt Vokura, a jazigok tüstént bolondnak nézett, lesántított és kiközösített sámánja is megjósolta: vízen. Tényleg ott esett meg a dolog, mert hogy a folyó befagyott, a római légiósok pedig a jégpáncélon kaszabolták le az ellent. A jazigok erre nagy rimánkodással békét kértek, ám a római hadi taktika nem javallotta a kegyelmet egy félig legyőzött nép számára. Ezért-e, vagy sem, mindenesetre a barbárokkal iszonyatosan sokat bajlódó Róma valamiféle bűn miatt bekövetkező égi bosszú valós földi csapásaként élte meg a történetbe ezen a ponton hajmeresztő üvöltéssel bevágató, emberbőr ostorával vadul csapkodó, csendes elmélkedésre emberi habitusánál fogva nem túl alkalmas Attilát.

Ahogy a hunok mozogtak előre – a későbbi törökével ellentétes irányban –, a gót, alán és szláv törzsek, simulva a túlnyomó többséghez, hozzájuk csatlakoztak. Ezekben az időkben jelentős hun erők összpontosultak a Cusummal és Acumincummal szembeni gyepes területen. Ott mázolták magukat állott lóhúggal, szórták bőrüket pernyével a harcosok két komolyabb hadművelet között, hogy legalább elbizonytalanítsák az ingoványból veszettül kirajzó szünyogokat, s indultak portyáikra, jártak át cserkészni a mai Szerémségbe. Jobbik esetben csak szőlőt lopni stikában a Fruska Gora termékeny lankáiról, rosszabbik esetben szűz leányt rabolni fegyverrel Sirmium környékéről. Aztán, amikor Attilát is megelégtették az égi intézők, egyszerűen eltakarították a történelem útjából. Hogy szálla, csont, mócsing, mifene akadt a torkán a falánk, nagy természetű vezérnek, netalán tüzes menyecske csókos nyelve, vagy a megbokrosodott lova rúgta agyon, amikor hágni próbálta (több változat a sok közül, utóbbi gúnyos római), lényegében mindegy: Attila halálával összerogyott, majd a szóban forgó jókora területen, a Duna–Tisza közében élő gepidák és szlávok erre következő, azonnali bőszi lázadásával, támadásával ki is múlt e laza, főképp hallgatólagos barbár érdekszövetség.

A hun és magyar rokonságot hévvel tagadó Érdújhelyi Menyhért zentai történész és keresztény hitoktató – aki netán sértődésből, netán hivatástudatból, ez itt homályban fészkel, az 1900-as évek elején a maga részéről új honfoglalásra adta fejét, és kivándorolt az Egyesült Államokba – írja egyik tudós, ennek ellenére felettebb izgalmas dolgozatában, hogy ez a vidék, amelyik századokon át küzdelmi területül szolgált az egymást irtó népek élethaláltusáinak, még egy viaskodásnak lett színtere a kilencedik század alkonyán. A magyarok, akik véres csaták árán vették hatalmukba lépésről lépésre a Duna–Tisza közét, lehatoltak ide, egészen a legalsó részig. Bővebben erről nem szólnak a magyar honfoglalás krónikái, ellenben szólnak, vagy sem, mint mondja, a magyar térhódítás megtörtént. Szerinte a magyarok a mai Újvidék helyén mindjárt a honfoglalás alkalmával megtelepedtek, miután – ahogy mondja – erősen képviselve lett itt a magyar elem. Olyannyira, hogy hosszú időre uralkodóvá vált, és nagy asszimilációs erővel bírt, miként azt egészében véve láthatjuk a kabarok, besenyők, kunok, palócok, jászok, böszörmények és mások magyar történelmi konstellációjában, leszámítva a zsidóságot (bár azt sem egészében). A korabeli okiratokban mindenütt magyarsággal találkozunk, a vidék szláv jellege csaknem eltűnt, hogy majd jóval később virágozzon fel ismét, a magyarokat csaknem leradírozó mohácsi vész után.

Nos, annak a várnak az oldalában, ahol vitéz Alapy György említett történelmi vész előtt kétségbeesetten nézett föl az égre (a vár, ha más formában, de ma is megvan Újvidékkel szemben), annak a sűrű bodzabokrokkal takart északi részén, a magaslat legnagyobb oldalsziklája alatt a régi időktől fogva volt egy mély barlang. Illetve megvan ma is, csak befalazták, miután kíváncsiskodók kisebb csoportja majdnem örökre eltűnt benne, pontosabban a barlanggal összekötött, mintegy tizenhat kilométer hosszú kazamata útvesztőben. Úgy tudni, ott húzta meg magát kiebrudalása után az akkor még csak puszta barlangban Vokura, a jazig varázsló és barbár próféta, aki meg merte jövendölni népének tragédiáját. A környéket őrző római katonák, maguk is innen-onnan verbuvált, lelkükben nagyon egyszerű, többnyire nagyon babonás emberek, félelemmel teli szívvel hallgatták a csikasszá változott, háborodott lelkű sámán kibékíthetetlen vonyíkolását, kaffogását a teliholdra, és a világ összes pénzéért se merészkedtek volna oda megpróbálni elpusztítani; annyiért sem, nemhogy annak az egyre vékonykább zsoldnak a fejében, amely maga is elfogyott lassan, akár a hold, és nekik menniük kellett új gazdát keresni. Ettől függetlenül Vokura még évszázadokig ott acsarkodott mindenkire, aki arra járt, egyszer meg is támadott egy szerencsétlen tífuszos vándort holmi óriási, sánta farkas képében, és menten széttépte. Pogányságához nem fért kétség, és ki tudja, meddig garázdálkodik még ott utolsó vérszomjas, habzó szájú, torzonborz, vandál baromként, ha Péter remete meg nem öli jókora keresztjének kihegyezett, megélesített végével, meg nem nyúzza, bőrét ki nem teríti a barlangban, s rá nem fekszik.

Attól fogva ott élt ez a Péter remete, akiről csak annyit lehetett tudni, hogy egy esős hajnalon érkezett egyetlen zsákszerű csuhában, naphosszakat imádkozott, beszélni senkivel nem akart, és azt ette, amit puszta kézzel fogott ki az ártér vízből. Azt se mondta, szerb vagy magyar, netán valami más, csak annyit mor-

mogott latinul, hogy Rómából jött, és Isten küldte. Farkasölő Péter remete végül is nem a barlangban, hanem a könyörületes ciszterciek ingyen ágyában adta vissza lelkét teremtőjének, már nagyon idős korában, midőn meg is vakult, meg már meg is siketült, meg az összes foga kihullott, hovatovább a melle is behorpadt. Annyira nem is lenne fontos nekünk, ha egyesek szerint nem ő lett volna az, akiről az 1526-ban török ostromolta várat annak előtte jócskán Péterváradnak keresztelték.

Itt ugrik be rögvest nagy tiltakozással Érdújhelyi Menyhértünk, akiből ezúttal inkább a tizenkilencedik századi, magát tárgyilagosságnak tartó, holmiféle legendákat, mendemondákat tagadó történész beszél, de megszólal belőle a magasabb irodalom bővületében élő, olvasó ember úgyszintén. Róla tudni kell azt is, hogy nem csupán bibliai magyarázatokkal foglalkozott, nemcsak a történelmi hagyatékokat kutatta azzal az irigylésre méltó erővel, amellyel Isten őt megáldani találta, hanem magával a szépirodalommal ugyancsak, és abban nem csupán a vallásos zsolnárok és prédikációk izgatták, hanem a profán irodalom egyaránt. Természetesen leginkább az, ami a magyar haza fogalmával, illetve a hazának lelkes szolgálásával függött össze, azonban sok balszerencsés szemléletű politikussal ellentétben ő tisztán látta, szeretett országa nem csak magyarból áll, és van ám itt ahány, annyiféle. E szemlélet kialakulását vitathatatlanul segítette, hogy az ún. Délvidéken élt és alkotott, persze, nem mintha hasonlóval nem találkozhatott volna éppenséggel az ország egy és arany szívében: Budapesten. Vagy az ország két arany szívében: Budán és Pesten.

Akárhogy is, derék emberünk a dráma kérdésében úgyszintén jártasnak mutatkozva, ahol léha komédiákon túl jobbára a tragédia érdekelte, egész könyvet írt a magyar irodalom nagy klasszikusáról, név szerint Katona Józsefről, hovatovább annak fő művéről, a messze szálló, ott is szóló: *Bánk bán*ról. A feleségét érte gyalázat megtorlásául az idegen származású magyar királynét, Gertrudist megölő bán megrendítő históriája mellestleg azon ritka esetek közé tartozik, amikor egy magyar eredetű téma az országhatáron túl ugyancsak termékenyítőleg hat, elsősorban a nem magyar ajkú alkotókra, így például hatott a kaptafájától néha messzire kalandozó, eredetileg cipésmester nürnbergi poétára, bizonyos Hans Sachsra, sőt, németül regény is született belőle.

Bizonyára sokan nem tudják – megér egy kis kitérőt –, hogy Sachs, akinek alakját Wagner örökítette meg egyik operájában, korának egyik legtermékenyebb költője volt. E derék, mindenre elszánt, jó hangon daloló, idáig hallatszó suszterünk a messzi tizenhatodik századból hatezernél több művet alkotott, amelyeknek műfaji és tematikai skálája lenyűgözően színes, szerteágazó. Hét prózadialógusa kivételével az összeset versbe öntötte, méghozzá majd háromszáz strófaszerkezetet alkalmazva, amelyek közül 13 a saját találmánya. Megírt szinte mindent, amit személyesen megélt vagy olvasott. Hovatovább az sem volt idegen tőle, hogy megírjon olyat is, amit más olvasott, de veszére elmesélte neki. Vakmerő korai modernségével ha az egész világon nem is, de Nürnbergben mindenképp egyedül állt a maga idejében. Műveit két nagy csoportra oszthatjuk: az éneklésre, illetve mondásra szánt művek csoportjára. Sachs összesen kétszáz-tíz drámát alkotott, mielőtt 1576-ban elhunyt volna egy időskori baleset okozta

komplikációban: hatvanegy tragédiát, hatvannégy komédiát és nyolcvanöt farsangi játékot, mivel az utóbbit kedvelte legjobban. Itt ez tulajdonképpen azért érdekes, hogy lássuk, mennyien, sőt mennyire tapasztalt, sokrétű tollforgatók és hangszerelők foglalkoztak ezzel a mi szemszögünkéből is, ennek az íródo, szabálytalan, néha egészen drámai krónikának a megértése szempontjából ugyan csak fontos motívummal.

Hans Sachs nürnbergi mesterdalnok valamennyi művének végét a saját nevével, mint jobb cipőt a ballal, úgy rímeltette. Az *András, magyar király és hű helytartója, Bánk bán* Herold belépőjével, meghajlásával kezdődik, s Mann Lajos fordításában így hangzik:

*Tisztelt okos és bölcs urak!
Azért jártunk be nagy utat,
Hogy szolgálatként itt ma nektek
S jó erkölcsű hölgyeteknek
Eljátsszunk egy tragédiát. (...)*

Hans Sachs valamelyik humanista fordító közvetítésével a későbbiekben még nyilván több ízben is említendő Mátyás királyunk udvari krónikásától, Antonio Bonfinitől vette a témát, amely viszont először egy osztrák XIII. századi történetében fordul elő. Jókorá időgalopp után a rangos osztrák drámaíró, Grillparzert is megihlette Bánk bán tragédiája. Megjegyzendő, hogy utóbbinak hőse, az öreg, erősen tikkelő, hajlott hátú, csakhogy nem alattomban orrfacsaró szeleket eregető *Banbanus* a feltétlen alázat vegytiszta megtestesülése. Maga menti meg a mázas szavakkal, nem utolsó sorban hevítőszer (népiesen búgató v. kancapor) segítségével az ő ifjú és kívánatos, tétova mosolyú feleségét elcsábító Ottó (tréfás népi változatban: Kangörccs Ottó) meráni herceget, Gertrudis királyné öccsét. Mintegy eldugja a vétkes Ottót a dühödt magyar honfitársak könyörtelen haragja elől, királyától ugyanakkor rendíthetetlen hűségéért mást nem kér, mint hogy megcsókolhassa a kis angyali királyfiúcska dundi kezét. De akárhogy is alakulnak a dolgok a változatok bármelyikében, Érdújhelyi Menyhért szempontjából végül is egy következtetés a lényeg. Márpedig az, hogy egyáltalán nem Bánk bán fosztotta meg epével teli életétől a vele durva fennhéjázással, fröcsögő szájjal és gúnyos grimaszokkal, erős akcentussal beszélő, dölyfös királynét. Ám akkor ki?

Érdújhelyi, ahogy mondja, ha megannyira élvezte is a műalkotást – kétség ne férjen hozzá, tényleg nagyon becsüli –, tárgyilagosság kedvéért mintegy: mégiscsak kényszerül megállapítani, hogy a kiókumlált szerelmi bonyodalom mögött igazából valós politikai összeesküvést lát. Gertrudis királynét – a király, II. Endre távollétében – magyar összeesküvők csoportja tette el láb alól, méghozzá a türhetlenné hatalmasodott külföldi befolyásnak véget vetendő. Keresték hát a rájuk nézve kedvezőtlen alakulások mögött a nőt, s nem volt nehéz megtalálniuk. Csak a cselekvés megfelelő pillanatára vártak, hogy eljöjjön, és midőn eljött, nem sokat teketóriáztak. Akitől pedig a végzetes szúrás származott, nem volt más, mint az indulatos, déliesen gyors kezű Törce fia Péter, Töre fia Péter, vagyis egyszerűen Törefi Péter, leszámazottja a Csanád nemzetségből származó Törének,

aki IV. Béla király oklevele szerint első földesura lehetett annak a helynek, ahol ma a Duna bal partján Újvidék, jobb partján az immár és rég Újvidékkel együttes Pétervárad áll. Ezzel aztán megoldottnak látszik mind az egykor Bélakúthoz tartozó település, mind a magas erőd nevének származása – Vokura és Farkasölő Péter legendája nélkül.

A név egy olyan ember nevéből jön tehát, aki maga is idegen támadás ellen vette föl a harcot, és ebben a harcban bukott el. Érdújrhelyi Menyhért történész és hitoktató, aki erről több előadást tartott az Egyesült Államokban, elsősorban clevelandi magyaroknak, történetét általában azzal fejezte be Törefi Péter vagy Petur esetét illetően, hogy magát a gyilkost minden valószínűség szerint rögtön megölték a merényletet követő felfordulásban, testét miszlikekre szabdalták, földi maradványait Gertrudis királyné mintegy ezer macskalélekből álló, ezer hangon nyávogó kedvenc állati sereglete elé szórták, összes javát pedig elkobozta az ezt követő királyi bosszú. Tulajdonképpen így lett királyi adományként az egyébként Franciaországból, a troisfontaines-i kolostorból importált volt cisztercieké Ökörd pompázatos völgye is a Fruska Gora lankáinál, a hömpölygő Duna hajlatánál. A cisztercieké, beleértve Bélakút kristályvizű forrását.

Bánk bán történetét több krónika is feldolgozta, magyaroké és nem magyaroké egyaránt, akárcsak a híres Bonfinié, mint már említést nyert, mégis aligha hihető, hogy Ibrahim nagyvezér, aki 1526 júliusában érkezett mintegy 40 ezer főt számláló seregével Pétervárad alá, olvasta volna bármelyiket. Ámbátor lehet, hogy Vokuráról, meg a Farkasölőről hallott, és a várat is valamilyen formában, legalább kívülről ismerte, hiszen egyesek tudni vélték, Ibrahim nem más, mint az a Dusán gyerek, akit innen raboltak el régen, pontosan az erőd alatti Forgósról, amely folyószakasz a kanyarban, pontosan ezen a helyen gellert kapó víztömeg kiszámíthatatlan örvényeiről kapta nevét, ellenben a part ezüst homokja olyan szép még ma is itt, olyan csillogó és csábító, hogy nyáridőben aligha lehet ellenállni neki. Főleg ha olyan kamaszféle az ember, mint amilyen Dusán volt azon a nyáron, amikor onnan elhurcolták, hogy Dusánból *dusmánt*, azaz hitetlent faragjanak. Szerető Jankájának a forró öleléséből ragadták el, hogy az a csók így erőszakkal befejezetlen maradjon.

Állítólag a vár külső, folyó felőli sáncán unatkozó strázsa látta, ahogy ez a két csodaszép, üde, szerelmes fiatal – a molnár izmos, kreol bőrű fia és a fegyverkovács nyúlánk, szőke lánya, az a kis fruska – lopva megérkezik odalenn a partra. Gondolván, hogy a fűzfabokrok takarásában aligha látható, amit tesznek, ifjonti hévvel gyorsan megszabadultak gönceiktől, pár kört úsztak, majd elvetették magukat a forró homokban. Nyilván nagyon vonzódtak egymáshoz, mert kisvártatva becézgetni, simogatni kezdték egymást, utána nekiláttak hevesen csókolózni. Hogy minden pillanatban lássa őket a lengedező ágak fölött, az őrszemnek annyira előre kellett hajolnia, hogy majdnem lezuhant a falról. Ki tudja, mi történik, ha egyszer csak az nem, hogy szinte a semmiből szakállas alakok jelennek meg a füzesben, rávetik magukat a szerelmesekre, aztán mindannyiukat akárha a föld nyelte volna.

Tény, hogy Dusán és az ő szép kis Janka-Pankája sose lett meg. Ellenben – hosszú idők után – a Péterváradtól nem messzi Bivalyosnál sikerült valahogy

törbe csalni, egész pontosan: bekeríteni egy mosdatlan, szuvas fogú, rút külsejű embert a környéken garázdálkodó, hírhedett Mitár Zlokolica v. Zlokolica Mitár bandájából. A szóban forgó társaság a kufárkodástól a csempészésig, lopástól a rablásig, sőt ha kellett, akkor kémkedésig, de mindennel foglalkozott. Tagjai közül ez a cinikus, félszemű férfiú, kinek az az egy szem se állott jól a fejében, azzal az eggyel is egészen jól látta, hogy ezt már aligha ússza meg boldog végezetű tárgyalással, ennek okán egy utolsó, nyilván többeket is izgató történetet kínált föl mindössze két kulacsnyi, Kamancról hozott búcsúborért, azzal együtt még egy vidám kis, lazácska időért cserébe. Kihallgatói és bírái ennek felét lealkudták, a másikká ráálltak, mert a kíváncsiság nagy úr. Csupán a fegyverkovács tiltakozott hevesen, ám kisebbségben maradt. Hovatovább ezzel akkora gyanúba keveredett, hogy el se engedték haza, fölöst hivatkozott bokros teendőire, több kard sürgős kikalapálására, mire. Az elkapott, most hidegvérrel borozgató lótolvaj és kapcabetyár pedig rettent kényelmesen, utolsó borának utolsó cseppjéig elmondta azt a szerteágazó történetet, amelynek itt csak a magva kerül közlésre, s amelyben Péterváradunk Forgósáig elmerészkedő, embert raboló török egyáltalán nem szerepel, mindenféle egyéb gyanús elem viszont bőven. Hosszú elbeszélését befejezván, melynek közepette több ízben kajánul a reszkető fegyverkovács felé bökött, a bandita egykedvűen felállt, nyújtózott egyet, megpödörte bajuszát, majd intett, hogy mehetnek. Előtte még amolyan utolsó kívánsággként arra kérte a fogdmegeket, ha netalán egyszer Mitár is kézre kerülne, hát neki rögtön nyomják ki nem az egyik, hanem mindkét szemét, mielőtt bármit kérdeznének tőle. Hátrahagyott meséjének magva pedig a következő (a kínálózó témát *H. S. mesterdalnok barátunk valószínűleg ugyancsak szívesen megrímelte volna*):

Eszerint nevezzük akárki barlangjának, Vokuráénak vagy Péterének (akár Mitárénak épp), a banda különös előszeretettel használta a helyet mindenféle zsákmány, illetve bűnös szerszám, élő tús átmeneti elrejtésére, hiszen megtapasztalták: oda a világon nem mer bemenni senki, vagy már el is felejtette, hogy egyáltalában létezik. Ők éjszaka járkáltak, fényt nem használtak – ösztön és szimat, illetve a hold és a csillagok után közlekedtek –, a bodzabokrok susogó mozgása meg lehetett odafönről nézve, úgy vélték, akár mindenféle álmatlan éji vad promenádjából eredő zajos mocorgás. Egyszer, még a kezdet kezdetén dobálták meg őket kavicsal az égből, tovább aztán senkit se érdekelt, merre tartanak a vaddisznók. Egészen csendes éjszakákon, amikor a szellő lehozta, jól kivehetően hallották az őrség fönti szilaj horkolását.

Nos, a lényeg, hogy mindenfélével foglalkoztak, amiből pénz származhatott. Mennyből jött-e épp, vagy a pokolból, mindegy, szaga nem volt. Itt aztán hosszú felsorolás következett a lókötéstől a dunai kalózkodásig, mástól egyébig, míg ez a közönséges banditától aligha elvárható, következésképp meglepő fondorlattal szőtt cselekvény végül oda nem kanyarodott, tekeredett a halálra vált fegyverkovácshoz, illetve annak eladdig üdvözítő sötétben leledző, rejtve viselt dolgaiig. Ebből márpedig kiderült, hogy a prima munkájáról hetedhét határon túl is messze híres Szervác mester, aki a várnak javított és élezett, továbbá új fegyvereket gyártott kapott anyagból, szép nagyokat csalt az elszámolásnál, a

különbözetből eredőt pedig részesedési alapon Mitárékra bízta, kiknek rovására így a különösen a határvidéken tiltott, saját szakállú fegyverkereskedelem is felíródott. És ez még nem minden, mert tulajdonképpen Szervác mester fogadta fel őket a fiatalabbik Niketics gyerek elrablására és megölésére, nem nézve jó szemmel az ő egyetlen leányának és a földi javakban sokkal vékonyabban álló, eredetileg másajkú molnár fiának egymás iránt fellángoló érzéseit. Aztán hogy éppen nem úgy lett, ahogyan kívánta, az annak köszönhető, hogy Mitár már nem bízott a Szervác mesterrel való hosszú együttműködésben, tartott annak lebukásától, ezért sebtében úgy döntött, hogy mindkét anyaszült meztelen, rémült fiatal gyorsan elpakolja magának. Magához veszi, mint aki itt az úr, a helyzeté mindenképp, aztán majd meglátja, hogyan lehet ebből a legjobban kijönni.

Addig agyalt, míg a gyönyörűséges nádszálkisasszonnyal kapcsolatban arra a következésre jutott, hogy legjobb lesz az valamelyik dúsgazdag, szőrös potrohú, koromfekete török basa háremében (imádják a szőkéket!), ez a fizikailag kifogástalan állapotban lévő gyerekférfi meg a saját csapatában. Sajnos, míg Mitár gondolkodott, ő (a vallomást tevő) megpróbálta leteperni a lányt. Egyik szeme bánta, mert Mitár, aki úgyszintén szerette a nőket, ám annál jobban a csengő dukátokat, semmit se utált jobban, mint amikor valaki megkísérelte bármelyik jó kis tervét átfirkantani, hát ha még a saját embere. Zlokolica Mitárnak, aki állítólag képes volt élő ember májából csipegetni, hovatovább az illető érzékeny zacskójában a golyókat pillanat alatt felcserélni, semmilyen lelki nehézséget nem okozott őt egy égő zsarátnokkal fejbe döfni, és kész csoda, hogy egyáltalán meghagyta nyomorék életét. Utána tényleg az lett, hogy Mitár megmozgatta török kapcsolatait, minek köszönhetően jöttek is a megfelelő emberek, szakértőt is hoztak, aki tüzetesen megvizsgálta a lányt, s miután az rendben találtatott minden *áспектusból*, ama felettből intim szempontból is, az üzlet megkötött. A leányzót elvitték, a fiú maradt.

Bár látszott rajta, hogy iszonyatosan szenved, utóbb serényen nekilátott kitanulni a rablómesterséget, verekedéssel és lovaglással együtt, és amikor már úgy nézett ki, maradéktalanul beválik, egy kisebb csetepatét kihasználva hirtelen meglépett. Szerinte utánament a lánynak, mert vannak még ilyen bolond emberek a világon. Mitár volt embere csúful elvigyorodott, majd röhögve a fejét csóválta, mondván, mekkora baromság volt tőle, hogy a világtalan szemének oldalával ült ablakhoz a bivalyosi fogadóban. Papot nem kért, ellenben az ördög képviselőjét igen, azzal viszont nem szolgáltak neki. Nem mintha nem lehetett volna gyorsan olyat is keríteni.

Még le sem áldozott a nap, máris ott lengedezett a bitófán, a vár legmagasabb fokán, ahová majd Alapyék menekülnek, a boldogtalan Szervác mestert meg örökre elnyelte Pétervárad nyirkos, ajtajában is óriási penészfűrtökkel riogató, penészenyész pincésori tömlőce. Sose került elő az erőd gyomrából, ahol hordóban bort, bilincsből embert tartottak a néha úgy tűnt, mindenki fölött élő és rendelkező várakók. Az egésznek legnagyobb, hallgatóságos együttműködéssel vádolt vesztese, Szervác mester felesége, aki mind a férjét, mind a lányát, mind az összes vagyonát elveszítette – hiszen csak azt a ruhát hagyták meg neki,

amelyik éppen rajta volt, meg két zseb kását –, ziláltan, pár hónapos terhessége ellenére kilakoltatottan még ott téblábolt sokáig a vár falai alatt, jajveszékelt és az ingét tépte, utóbb köpködött is, meg az öklét rázta, hol a vár védőire, hol meg egyenest az égre. Végül Dunának ment a szerencsétlenje.

Hulláját, amelyen már különféle vízilények is láthatóan hizlalták magukat, jóval Pétervárad alatt fogták ki az ikráktól duzzadt dunai vizára pályázó halászok, és hantolták el jeltelenül az akkor még végig, egészen a mai, újjáépített vasúti hídig, sőt azon is túl dús parti sövényt alkotó fűzfabokrok, illetve szakállas törzsű fák susogó árnyékában. Violának hívták ezt a nőt, és a Duna partján élő emberek még sokáig úgy tartották, az a lenszínű, itt-ott őszes, sokszálú képződmény a fák törzsén tulajdonképpen nem is szakáll, hanem az a fájdalmába beletévelyült Violának az önkezével marokszámra kitépett haja. Violáé, aki még ott kísért a füzesben mindaddig, amíg valamiféle, égen inneni elégtétel nem jut ki neki azért a leírhatatlan igazságtalanságért, ami elsősorban itt érte, idelent, és csak utána jöhet a többi, amit, mondjuk, maradék dolgok fönti rendezésének nevezhetnénk.

Mármost, ha egyáltalán létezett rossz előjel magára a várra nézve, hát az mindenképp Viola szerencsétlen, baljós esete, ám senki se figyelt oda. A magyar kisurak, meg a nagyurak is, úgy látszik, királyukkal együtt egyformán foglalkoztak minden egyéssel, csak az országot fenyegető veszéllyel nem, legalábbis nem eléggé komolyra véve az amúgy nyilvánvaló dolgot. A német befolyás ellen korábban, láttuk, még sikerült produkálniuk többek között azt az összeesküvést, a török beözönléssel szemben viszont elképesztő nemtörődömséget mutattak, és azon mesterkedtek – miképp a saját népük fogalmazta volna meg a „nagy bűdös helyzetet”, amennyiben megkérdik –, hogy hát dögölne meg inkább a szomszéd tehene.

Még a Pétervárad ostromát elvben előkészítő, a védelmi vonalon serényen, jó érzékkel gyenge pontokat kereső, lyukakat ütő Bali bég is elámult ezen, és erről egy szerfelett tanulságos gyermekkori eset jutott eszébe, amikor testvéreivel puszta csínyből madarat próbáltak fogni, ez azonban nem sikerült mindaddig, amíg egyszer azt nem látták, hogy pár veréb fülsértő, iszonyatos ricsajjal tépi egymás tollát a porban, annyira belevakulva a verekedésbe, hogy különösebb ügyesség nélkül, puszta kézzel föl lehetett szedni őket (mellesleg nyilván úgy, ahogy annak előtte rég a felkopott állú Péter remete kapkodta el az egészen mástól, nevezetesen épp nem a viszály, hanem a szerelem hevétől ugyancsak elvakult halakat légyottjaik közben az ártéri ívóhelyeken). A török ellen menekülő balkáni szerbek ekkorra már rendre és hullámokban hozták a hírt a veszedelemről abban az új népzajlásban, amelyet a magyar történelemben Hunyadi János névvel jegyzett nemzeti és nemzetközi hős világraszóló nándorfehérvári diadala sem volt képes megállítani, merthogy az új népáradat – ahogy Érdűjhelyi Menyhértünk mondja ékesen: – nem oly kis hullámokban gyűrűzött, hogy egy ütközet mederbe szoríthatta volna, s a vészharang, mely vidékünk haláltusáját jelezte, megkondult; elközelt a siralom és pusztulás órája, midőn az enyészet angyala lebegett ezen előbb tündérligethez hasonló kert fölött.

A történet főáramlatához tartozik, mindenütt megemlékeznek róla az e tárggyal foglalkozók, hogy az újlaki ferences kolostorban élt ekkortájt egy csöndes, naphosszat szent szövegek fölé boruló, szakállát inkább rágszáló, mint borotváló, többnyire csak dünnögő, amúgy kiváló szellemi képességű szerzetes, aki egykor csaták zajában odaváló parancsokat osztogatott, személy szerint derék Tomori, régiesen: Tomory Pál hajdani budai várnagy. A neheztében mégis felocsúdó király, nem utolsósorban a Szentszék és az országos rendek sürgetésére Tomory, ha nem is egyből, de végül elvállalta a haza védelmét, ebből a célból lement az alsó Dunához, és amerre haladt, nagy hatást váltott ki személyes megjelenése. Azonban egy a taps, és más a pénz, márpedig az utóbbi csak nagyon vékonyan, késlekedve csordogált a már amúgy is minden jel szerint elkésett teendőkhöz.

Tomory Pál székhelyéül Péterváradot választotta, azonban annak átépítésére a török ostroma előtt már nem kerülhetett sor, a szultán hajói feltartóztathatatlanul közeledtek Pétervárad felé, a szárazföldön ment utánuk a hatalmas seregből mindenki, aki beosztása szerint nem kapaszkodhatott föl hajóra, és bár nehezesen, mégis eléggé gyorsan haladtak ahhoz a lassú, felettébb kényelmes tempóhoz képest, amellyel Tomorynak a segítség érkezett volna, hiába küldözgette kétségbeesett, sürgető vészjeleit. A várbeli zsoldosság összesen ezer lovasból meg ötszáz gyalogosból állt (egészen régi időkhöz képest szép szám, az oszmán erőkhöz képest szinte semmi). Tomory ekkor egy utolsó kérdést intézett a királyhoz, vajon megütközzék-e, vagy elhagyja a várat? Miután az elhagyásra nyert utasítást, úgy döntött, a védelemmel az őutána erre legmegfelelőbbnek látszó Alapy Györgyöt bízta meg, jómaga meg még gyorsan megpróbál valamit, mivel egy kis anyagi támogatás mégiscsak befutott. Ezzel átkelt a Duna bal partjára, ahol hamarjában érette, meg azért a vékony pénzcsekéért is lelkesedni tudó pórokat gyűjtött maga köré. Sajnos ezeknek az embereknek többnyire halvány fogalmuk se volt a fegyverforgatás mind elméleti, mind gyakorlati tudományáról. Egy előnnyel viszont rendelkeztek: veszítenivalójuk nem sok volt. Ezt azonban már nem lehetett a helyzet javára fordítani.

Tomory Pál utolsó erőfeszítése hiábavalónak bizonyult, mert mire bármit tudott volna kezdeni a szinte mindennemű katonai fegyelmet mellőző, inkább óriási vásárra emlékeztető, egymással nagy zsvivaj közepette, gyermeteg izgalommal ruhát, kardot, fejadagot cserélgető táborával, hadával megérkezett Ibrahim nagyvezér, és tüstént elvágta az utat. Tomory Pálnak más nem maradt, mint az, hogy – akár egy tágas nézőtérrel, amelyet a színpadtól átléphetetlen süllyesztő, még inkább vízzel csordultig töltött zenekari árok választ el – a mai Újvidék oldaláról végignézze a túloldali Péterváradnak, illetve Alapy Györgynek és bajtársainak hajmeresztő drámáját, miközben más teendője nem maradt, tán annyi, hogy kissé hátrébb tolja a székét, amikor nagyon átcsapnak a lángok. Vagy esetleg maga is köpködjék, meg az öklét rázza, miként cselekedte volt szegény Viola, balsorsú Szervác mester kisemmizett, földönfutóvá tett, megfúlt felesége.

Az ostromot Kemál pasazáde korabeli török történetíró, hadbíró, teljes nevén Ahmed Szemszeddin bin Szulejmán ibn Kemál (szül. Drinápolyban 1483 körül) számunkra legfőbb művében, a Nagy Szulejmán naplóján alapuló *Mohács-*

Náméjában úgy írja le, hogy volt a Duna partján egy vár, melynek erős sáncai és szilárd falai valának, mégis tapasztalni kellett a sors csapását és az ég haragját. E város Petrovaradin néven ismeretes, és a gonosz tervű hitetleneknek lakhelyül, a háború hegységében tanyázó farkasoknak barlangul, a gonoszság földjén születetteknek fészkeül szolgált. Az ellenségvadászó hadvezér, a világos elméjű pasa, a szerencsés szultán megmásíthatatlan parancsa értelmében a rumili hadosztállyal és bégekkel, a saját katonaságával és a melléje adott janicsárokkal, mint egy rohanó folyam megindulván, Sewál hó 3-án (július 13.) a nevezett híres várhoz érkezett, és azt körülfogta. A környékező mezők a hit harcosainak vörös zászlóitól olyanokká váltak, mintha tulipánágycsokrok lettek volna. A hadrendező és Aszaf bölcsességű pasa a maga csapatával a várral szemközt foglalt állást, a nagyszámú lovasság pedig előzőnlötte a környéket, mint a kiáradt folyam. A gonosz királynak Tomor Pauli nevezetű beglerbégje – aki e híres várnak bánja és a romlottság házának építője volt, s aki *papasz* címet viselt, és rettenthetetlen bátorságáról volt ismeretes – számtalan gyalog- és lovasharcossal a folyó túlsó partján táborozott, hogy a várbeli gaz hitetleneket, ha szükség lesz, érlelmi és mindenféle hadiszerekkel segítse, és ezáltal bátorságot öntsön szívökbe, kitartásukat növelje.

Az Aszaf bölcsességű pasa a várnak a víz felől való oldalát is hatalmába akarván ejteni, 800 hajót szerelt vala fel kellő számú emberrel. Amint e hajók megérkeztek, a gonosz természetű ellenségnek a folyón álló hajóit – köztük valamiféle Mitrász nevű szerb kalóz rablóhajóit is, aki minden jó kapcsolat ellenére végül a gyaur oldalára állt, lévén maga is gyaur – tüstént elválasztották a vártól, a hitelenségnek e tanyájától. A tengerrel vetekedő folyam színét egészen elborították a vitéz harcosokkal megrakott hajók, így a várnak a víz felől eső részét is elzárták, a várban levő gonosz hitetlenek lelkét pedig a bosszúállás tüzevel égették. A víz túlsó oldalán levő gonosz tervű hitetleneket – kik a folyó partján kezdeti nyüzsgésüket követően nagyvíg csatarendbe állottak – a hajókon levő harcragyó vitézek puskatúzra vették és szétszórták. A jégeső módjára hulló golyók haszontalan létezésüknek erős fájáról leverték a gyümölcsöt és a levelet, a hegyes nyilak pedig egészen lelkökbe hatoltak a gyaur lázadóknak. Az előbb még szilárdan egy tömegben álló gonoszok most úgy szétszóródtak, mint szalmaszálak a szélben. A külső erődítmények – melyeknek falai ámbár fából valának, de azért oly erősek és szilárdak voltak, mintha kőből épültek volna – még azon a napon (júl. 15.) elfoglaltattak, mialatt a harci zaj az ég boltozatáig fölhatott. A falon kívül eső várost tehát a nagy zavar közepette elöntötte a harcnak kiáradt folyama; a gonosz hitetlenek pedig, midőn látták, hogy a sors csapásából fejökre zúdult áradatot nem bírják visszatartani, végső szükségükben minden házi szereiket tűzbe hányták. Hogy pedig hitvány életüket megmentsék, a tüzet tették védőbástyájukká, s ezáltal az ellenség támadásától egy ideig meg voltak kímélve, mialatt a jól megerősített várba menekültek. A tűz lángja – mely mint ékesen szóló nyelv hirdette a szerencsétlenek borzasztó állapotát – a túlsó parton táborozó hitetleneknek lelkét égette. A füst elhomályosította a nyomorult papasz életének tükrét, s szívét a fájdalom tüze égette.

Keresztyén részről a pápai követ Burgio nuncius írja ékes betűkkel, hogy két nap múlva a török újra rohamot intézett, de az őrség elszántan védte magát, mire az ostromlók felhagytak a csatározással, négy ágyút szegeztek az építmény ellen, és lőtték éjjel, lőtték nappal. Miképp azt a nuncius jelentésében megjegyzi még: a helyzet alig nyújt reményt, mivel a falak gyorsan fogynak, mindazáltal reméli Tomory, hogy a vár még nyolc-tíz napig tarthatja magát, s ezer gyalogost kér megint a királytól, hogy vízen támadást intézhessen a török ellen, így akarván szabaddá tenni az átjárást. Segítség azonban nem jött. Miért is jött volna épp most, ha eddig nem, ezért az egyre cinikusabbá váló Tomory Pál haditanácsot tartott, miután felkelt székéből, s erőkímélés céljából félcivil, jórészt tapasztalatlan seregletével a vég előtt hátrébb húzódott. Mivel helytelennek ítélte meglévő erejével szembeszállni az özönlő sokasággal, lassú tempóban északnyugatnak vonult, és csak arra szorítkozott, hogy az ellenség előnyomulását lassítsa, szárazon a portyázó törökökkel viaskodva, vízen naszádosaisával tartóztatva a török hajók előnyomulását, Bácsban tábort ütött.

Az ostrom folytatását a Náme úgy adja elő, hogy a falak mögé zárkózott hitetlenek ismételen felszólítanak, hogy térjenek a hódolás útjára, de midőn makacsságok, engedetlenségük és lázadásuk mellett továbbra is állhatatosan megmaradtak: az okos és tapasztalt pasa a vitéz emíreknek ágyúkat rendelt, hogy azokkal lövessék a várat. A hadbontó hősök mindegyikének külön helyet jelölt ki, s meghagyta, hogy a harcosok a szükséges fegyverzettel és mindenféle hadiszerekkel ellátva magokat, készüljenek a vívásához. A villám módjára működő ágyúkat előhozván, a várral szemközt több különböző helyen felállították. Mindennap reggeltől estig folyt a harc, hajnalhasadástól az éj beálltáig kövezettek a várbeli gaz gyaurok. A rettenthetetlen sereg éjjel és nappal a harc tüzét szította és a várat ágyúzta, miáltal a várat elfődő falat éppen úgy eltávolította, mint a fölékesített menyasszony arcáról fölemelik a fátyolt. Az aknászok aknákat nyitván, a vár alá hatoltak, s ennek szilárd alapjait acélkalapácsaikkal lerombolván, erejében megrendítették. Miután a bástyák alját kivájták, s alájok erős gerendákat fektettek, akkor a gerendák között lóporral töltötték meg, hogy annak meggyújtásával a bástyákat felrobbantsák, s a hegyhez hasonló szilárdságú várat a levegőbe röptessék, mint a könnyű szalmát.

Júl. 27-én a törökök felhágtak a falak romjaira, mire a még életben levő, kb. százfőnyi őrség a fellegvárba menekült, s harcolt életre, küzdött halálra. A pápai nuncius szerint az erőd piacán már bokáig ért a vér. Ember és állat vére egyaránt, meg a sok pacal, mivel a rohamozók lendületből az oda menekített patás állatseregletet is felkoncolták. Ekkor az őrség a templom tornyába zárkózott. A törökök, látva elszánt küzdelmüket, szabad kivonulást ajánlottak fel, ha mindössze egy szál ingben, fegyver és lábbeli nélkül elhagyva a várat, Tomory táborába mennek, mit azok ebben a reményvesztett szituációban el is fogadtak. Ennek megtörténte után a sebesülteket, beleértve állítólag a rangtalan, legsúlyosabban sebesült sajátjaikat is, akik csak akadályozták volna őket a továbbiakban, s akik közül többen is halálért rimáncodtak, szóval mindenkit, aki orvosolhatatlan sérüléssel a vár piacán feküdt, a török mintegy kegyesen, felettébb pragmatikusan leszúrta és a Dunába dobálta.

Kemál pasazáde ezt úgy regéli el, hogy a szerencsés Sewál hó 17-én (júl. 27-én), azon boldog napnak áldott reggelén, mikor keleten a hajnal hasadni kezdett, a hit harcosai imájokat végezték, és könnyörgésüket az Isten trónja körül álló angyalokhoz küldték fel. Amint az ágyútűz megkezdődött, háborogni kezdett a harc tengere, a krokodilusok felütötték fejüket a csata tengeréből, a tigrisek előrohantak a küzdelem hegységéből. Midőn a nyilak tollai, mint fekete felhő, elborították a szemhatárt, s így sem a nap, sem a többi égitest fénye nem lévén látható, a világos nappal már sötét éjszakává lőn az ellenség szemekre nézve, akkor az aknában levő lóport meggyújtották. Mihelyt a por meggyulladt és a föld belseje tele lőn tűzzel, a vár, mely eddig oly szilárdan állott, mint egy hegy, azonnal megingott alapjaiban, a gyaurok napja pedig sötét éjszakára változott. Amint most a gonosz fajzatúak meg akartak alázkodni és kegyelmet kérni, az erős és szilárd tornyok hirtelen a levegőbe repültek, s egy pillanat alatt minden részök szerte szétszóródott, mint marék szalmaszál. Óriási bűzös füst lövellt ki valamely lyukon a magaslat oldalán, sok-sok felismerhetetlen tárgy darabkáit kavarva a légbe.

Am volt a várnak, így folytatja Kemál, egy igen erős tornya, mely alá nem ért el az akna, s így ennek erős alapja és szilárd építésű oszlopai nem ingottak meg. A gonosz tervű ellenségből egy csapat e toronyba menekült, és így megszabadult a kardok csapásaitól. De nemsokára belátták, hogy ha a hétrétű föld gyomrába süllyednének, vagy a magas égbe röpnének is, akkor sem találnának szabadulást a gyűlölettel és bosszúval telt győzők dühétől; hogy tehát gonosz lelküket megmentésük, szívük őszinteségéből kiabáltak kegyelemért. A világos elméjű hadvezető és ellenségöldöklő pasa pedig az isteni törvény értelmében a próféta régi gyakorlatához alkalmazkodva, a szultánok ősi kánonához szabva eljárását, és végre eszébe véve e mondás értelmét: *a kegyelmezés a győzelem alamizsnája!*, megbocsátott e szégyennel terhelt bűnösöknek ballépésükért, így a gyűlölet és harag tüze egészen elaludt. A gonosz természetűeket megajándékozta a kegyelem díszköntösével, azok pedig örömmel hajtották nyakukat a hódolat igájába, és nagy hajlandóságot mutattak arra, hogy alattvalók legyenek. Amint a lázadás és engedetlenség tanyájából kijöttek, s ehelyett az alattvalók biztos kötelékébe léptek, jó szemmel tekintették őket. Bűnök és engedetlenségek megbocsáttatván nekik, mindenféle jótéteményben részesültek, s a bőkezű nagylelkűség számtalan ajándékaival örvendeztetének meg.

Még azon a napon, melyen a vár elfoglaltatott, feltűzettek az iszlám diadalmas zászlói a toronyra, a hit harcosai pedig – mert győzelmet nyertek – öröme és vidámságnak adták át magukat. A kereszt híveinek kemény szíve végre meglágyított, a tévelygő hitetlenek gonosz felekezete megtörtetett. Másnap a szerencsés és győzhetetlen padisah a csillag sokaságú hadsereggel, a tenger hullámaihoz hasonlító csapatokkal megérkezett a várhoz, és a környékén elterülő gyönyörű mezőn tábort ütött. A hadrendező és Aszaf bölcsességű Ibrahim pasával a rumili szerdárók és szipeszalarok is megjelentek a padisah dívánjában, mely alkalommal a dob és zászló jelvényvel bíró csapatparancsnokok, a Tusz és Kanoz hatalmú és méltóságú bégek kezét csókolták a padisahnak, és hallották megmáshíthatlan magas parancsát. Az ellenségkötöző, várhódító, okos és tapasz-

talt pasa penig rendkívül értékes, arany és ezüst hímzésű díszruhákat kapott ajándékol, ráadásul két ragyogó szépségű, magával a nappal vetekedő, gyaur-ságában is tündöklő hajadont a környékről: egy magyar meg egy szláv ajkút, hogy mentnél jobban kimúlathassa magát gondos hadműve után. A harcban vele együtt részt vett és magokat kitüntetett vitézek is igen nagy jutalmakat kaptak, s hűbéreik fölemeltettek; a többi bégek között pedig drága kaftánok osztattak ki. – Pétervárad ezzel elesett, az ország belső kapuja betörtött, most már szabadon nyomulhatott előre a török Magyarország szíve felé – szögezi, illetve hát szögezte le a maga részéről ugyancsak rezignáltan Burgio nuncius.

Mindebből aztán megtudhattuk, hogyan esett Pétervárad egykor híres-neves, mára leginkább feledésbe merült ostroma, és az is kiderült, hogy maréknyi embere élén végül is mit válaszolt a kutyaszoritóba került, lelkében is hadakozó Alapy György várparancsnok az ellenség szokatlanul nagyvonalú ajánlatára, amelyben az példának okáért sokkal kegyesebbnek mutatkozott (legalábbis abban a pillanatban), mint amekkora kegyességgel viseltetett a római győztes egykor ugyanitt a jazig iránt. A megnyúlt idő ilyen messzeségéből persze tűnhet mindez már olyan aprónak, akár a bolhacirkusz; hát még ha térben képzeljük el, majd függőlegesbe állítjuk e távot, és felhágván rá, akárha onnan szemlélnénk, főnről az egykor sorsdöntő ostromot a sok kis alatt nyüzsgölődő, világunk sorsát piciben eldönteni igyekvő figurával, anélkül hogy Allahnak vagy magának a mi keresztyén Urunknak kiáltanánk ki magunkat, netalán mindkettőnek egyszerre. Mondhatnánk, mint a mai lelki pór: vihar a biliben? Abban mégis milyen sors kavarász bennünket, mint elalélt pondrót? És maga a sors milyen összefüggésben van Istennel? Neki is muszáj, hogy legyen: *fátuma*.

Hogy éppen ezen törte-e a fejét Ibrahim nagyvezér, ha most megpróbálnánk kinagyítani a jelenetet, amikor a fehér zászlót kítűző Alapy Györgyöt színe elé vezették, netalán máson, elég az hozzá, hogy amidőn az elbukott/kívívott vár mellvédjének egyik csodával határos módon épen maradt, kiszögellő részénél nagy nehezen elválasztotta tekintetét a Duna Forgós nevű, kisebb-nagyobb körökben kavargó, a füzes ellenére is viszonylag jól odalátszó szakaszától, ahol egy a víz színére telepedő vadkacsafélét szippantott be a mély hirtelen (valami óriási harcra rabolhatott ottan épp, vélte), és megfordult, erősen barázdált arca fáradtságot tükrözött, két mélyen ülő, sötétbarna szeme pedig valamiféle megfoghatatlan szomorúságot. Testőreinek leírhatatlan rémületére valahányuknak megparancsolta, hogy engedjék el foglyukat, s húzódjanak hátrébb, jó messzire, hallótávolságon belül látni nem akar senkit, és ha lehet, gyorsan, mert fogytán a türelme.

Ibrahimot katonái géniusznak tartották, egyenest imádták, mindazonáltal olyan öntörvényű férfiúnak ismerték, akinek tudnak lenni jócskán fura, szélsőes megnyilvánulásai, egészen privát és hirtelen elhatározásai, miként az is, hogy a saját két lábán felmászott ide, és senkinek nem kellett fölcipelnie. Akárhogy, a parancs az parancs, némi vonakodással, de megcselekedték. Bármennyire hegyezték is a fülüket kiszáratva, nem tudták eldönteni, milyen nyelven beszél holmi kurta mosolyt követően az ő fényes vezérük Ibrahim a várbéli ellenség életben maradt legpogányabbikához, méghozzá tolmács nélkül,

és hogy az rövid hallgatása után milyen nyelven válaszol. Az egész nem tartott sokáig, akkor a gyaurok vezére letérdelt, és ahogy kell, fejet hajtott legyőzője előtt, védtelen fehér tarkóját mutatva. Később úgy mesélték, hogy az ő bölcs és magasságos Ibrahimjuk szelíd pillantásával rögtön lefegyverezte az őt mélybe taszítani szándékozó gonosz sárkányt, és pár okos, meleg szó után ígéretet kapott arra e lelki torzszülöttől, hogy miután elengedték, helyes útra tér, mert elméje abban a pillanatban örökre megvilágosult.

Nagyjából így történt ez. Alapy György és maréknyi vert serege, ki-ki abban a meghagyott egy szál ingben, mint vezeklő, fegyvertelenül és gyalog, mezítláb elindult az akkor már jó messzire visszavonult Tomory Pál nyomán, miután a török révészek rövidke ideig mesterségüket gyakorolták rajtuk. Nos, ma már nem sok látszik onnan, de Újvidék ipari negyedében létezik egy bútorraktár – amelyik a szlovén Slovenijalesé volt a legutóbbi Nagy Déli Háború előtt, most ördög tudja, kié –, annak félig salakos, félig tarackos udvarán van még ma is egy nagyobbacska domb, állítólag egykori kunhalom – nem érdemes kísérletezni vele, mert hamis kuttyák sokasága őrzi azt az udvart –, amely dombot Siratónak hívtak sokáig. Hogy mára mi lett a nevével, nem tudni, elég az hozzá, hogy arra mászott föl és fordult vissza utoljára az elveszett vár irányába a vereséget szenvedett parancsnok, legendás Alapy (újabbán *y*-jától megfosztva: Alapi; további változatokban: Alápi v. Halápi) György, majd innét is megtapasztalva a fergeteges török dúlás nyomait, meg ahogy mondanák, tán itt jött ki rajta utólag minden: lerogyott a hős, és sokáig rázta a sírás. Utána tényleg gyászos, békétlen idők következtek. Mert ha nem is varjú volt az, amit a sorsdöntő percekben látott meg a péterváradi vagy petrovaradini vár utolsó épen maradt tornyából a boszniai Hlapčiči nevű kis faluból származó Alapy György magyar vitéz, ha nem is méreten aluli holló, de fekete galamb mindenképp, amely fekete galamb, amennyiben fehér párja helyett pillantatik meg, minden kétséget kizáróan szörnű és hosszú háborút jelentő tollas látvány.

Bakugrások

Balázs Attilával beszélget Ménesi Gábor

– *Írói indulásod az Új Symposionhoz kapcsolódik: Csorba Béla, Fenyvesi Ottó, Sziveri János és mások mellett a harmadik Sympo-nemzedék tagja voltál. Mikor és hogyan kerültél kapcsolatba a folyóirattal?*

– Nehéz ebben a kérdésben újat mondanom, mást, mint amit egyik-másik kötetembe beleírtam, tán még túl bőven is. A „Szopjon ön is kecskét!” Ladik Kati-szlogen, az avantgárd „Proletárok, közösüljete!” és társai közelítettek pusztá kíváncsiságból a folyóirathoz a hetvenes évek elején, illetve a *Sympo* különféle számaiban megjelent, többnyire új hangú, ha nem is mindig a legszerencsésebb stílusú írások (utóbbi jobban látszik már így, jóval messzebről). Megjegyzem, aztán mégse vettek el oly sokat ezek a stilisztikai magasságvesztések, földi elhasalások az új hangok, új figurák keresésének összesített értékéből. Gimnazista koromban történt hát, hogy apám ágya alatt, a korabeli pornóliteratúra mellett rábukkantam az *Új Symposion* pár, akkoriban kisebb-nagyobb vihart kavart számára. Bár később szívesen emlékeztem rá, mennyire megragadott Herbert Marcuse filozófiája az anyag és a forma játéklehetőségeiről, az új szenzibilitás gyakorlatáról és egyebekről, tény, hogy mindenekelőtt a „szimpós” avantgárd költészet édesapám által aláhúzott eroto-polito stb. blódlíjei keltették fel késő kamasz figyelmemet. Különösképpen azok, amelyeket az én édes, jó, egykor magyar szakos tanár, később kabaréfőnök apukám a legvastagabban húzott alá. Tette ezt valószínűleg pusztá szórakozásból, illetve megszakásból, holmiféle extrém elmeállapot gyümölcseinek tartva e sajátos gyöngyszemeket. Emlékszem, kezdetben engem is pukkasztottak ezek a szövegek, dühíttettek, hogy hát miért kell így, ugye, amikor szépen is lehet írni, közérthetően, úgy, hogy eleje-vége egyben, közben közepe is van, ilyesmi, ám hamarosan észre kellettennem, hogy a normál üzemanyagra működő többséggel szemben tulajdonképpen én is mennyire vonzódom ehhez a valamihez, amit akkor amolyan kihagyásos, kifordított világtükrözésnek láttam, a játékos elme görbületének. Nem értettem az én rendhagyó pályamódosításokra képes apukám furcsa haragját, sőt valamelyest megvetését is, aki így előbb kezdett írni a *Sympóba*, mint én, és ezen rágódva tovább bonyolódtam a dologba. Meghatározó pillanatok voltak mindenképpen, még ha nem igazából az ebből is származó irodalmi érdeklődés vezérelt az újvidéki bölcsészkarra, inkább a tanácsstalanság vitt oda. Ott aztán gyorsan belebotlottam egy nagyhangú, örökké hözöngő ifjú titánba, amivel a magam sorsa is megpecsételődött. Sziveri Jánossal egy ideig együtt jártam az egyetem mellé, még hozzá egy Gurman nevű, kissé giccses vendéglátó-ipari egységbe, ahol Fenyvesi is megfordult, Szűgyi Zoltán is, meg mások. Onnan vezetett rövidesen az utunk a Katolikus portára. No, nem az ájtatoskodás kényszere irányított bennünket, hanem az, hogy ott volt akkoriban az *Új Symposion* szerkesztősége, márpedig mi úgy döntöttünk, egye fene, bár nem valami férfias, de írunk. Többen is ott kezdtünk el folyamatosan publikálni így a hetvenes évek derekán.

– *Mit jelentett ez a szellemi műhely és az ott kialakuló barátságok? Mennyire volt fontos a nemzedékhez tartozás?*

– A hatvanas években indult *Sympóban*, amelyik akkorra már botrányos nemzedék-váltást is átélt, ahogyan majd a mi Sympónk a nyolcvanas évek elején Sziverivel az élen, ott akkorra már kialakult valamiféle nemzedékben való gondolkodás, ha másért nem, hát megkülönböztetésül. Praktikus szempontból. Első generáció, második, mi meg a harmadik, éppen alakulóban, ha nem is születünk mindannyian épp abban az évben. Örököltük hát, és élveztük a kortárs szellemi áramlatokra nyitott szerkesztőségi légkört. Abban az atmoszférában ha nem is pont úgy, mégis nagyjából hasonlóképpen gondolkodó, vagy legalábbis téged értő személyekkel tisztázhattad különféle szellemi problémáidat, meg ami lényeges, elképzeléseidet kissé megröptethetted, mielőtt realizálni próbáltad. Megröptethettem például Mészöly Miklós feje fölött, nem utolsósorban Tolnai, Domonkos, illetve Végel László szíve és agya fölött, és ez nem kis dolog. Nagyon fontos tud lenni az ilyesmi, főleg indulásnál, amikor még nem lát annyira és olyan messzire az ember, és még nem is annyira megkeseredett, besült és cinikus társaságkerülő, mint amilyenné később tud válni a hosszú évek vélt és valós bánatjai során. Persze, maga az alkotás mindenképpen magányos aktus, ellenben a lapszerkesztés eléggé steril ügy egy ilyen forgalmas gócpont, zsongó-lüktető hangulat nélkül. Valamennyien ott kaptunk igazán kedvet az íráshoz, töltöttünk fel pozitív energiákkal. Aztán, ugye volt, hogy valaki jobb barátja annak, mint emennek, Béla az Alpárnak, Ottó a Baláznak, István meg a Juliskának, de ez érthető, a neveket csak hasból mondtam épp. Úgy jó kis brancs voltunk egészében, és fergetegeseket tudtunk bulizni például Kalapáti Ferenc haver tanyáján, a kanizsai szikesen. Ott focizott velünk nyilván a besúgónk is, mert lennie kellett olyannak köztünk ugyancsak, ám ha jól tudom, mi soha nem derítettük ki pofára beazonosítva, hogy ki az. Nyilván szétszalazta volna kissé az egységesnek tűnő haverságot, hiszen bizonyára közöttünk is akadt volna elnézőbb, meg kevésbé elnéző a vélemények természetes megoszlása szerint. Mellesleg épp Csorba Béla pedzette legtöbbit a Hugó-Behugó témát, foglalkozott is sokat a lap történetével, különös tekintettel az említett '83-as, az itteni *Mozgóval* párhuzamos botrányra, de konkrét névig ő se jutott el. Mondom, azt hiszem. Egyébként nem is volt a feltett kérdésben ez a mostanság újraéledt, egyenesen divatos téma.

– *Milyen különbözőségeket és azonosságokat látsz Tolnaiék fellépése és a ti jelentkezésetek között?*

– A mi lényegi különbözőségünk az alapítóé és a folytatóé. Közös pedig, mondanám, az állandó úttörés, ha ez a fogalom menet közben nem devalválódott volna ilyen mértékben. És közös a hatalommal szembeni kiszolgáltatottság is. Mert az állandóan érezhető volt, nemzedékről nemzedékre, még ha ebből a szempontból lazább időket éltünk is mi ott, mint éltek szellemi testvéreink a korabeli Magyarországon. (Lám, a generációs összerándulás mint önvédelmi reflex az ifjú csudapókknál...) Nos, a provincializmus elleni küzdelemnek, illetve a helyi színek elméletének örök gubancán túl, vagy azzal együtt – legalábbis kezdetben –, Tolnaiék egy jól kivehető, konkrét ellenséggel viaskodhattak, tudniillik a szocrealizmussal. Ez a meccs aztán eldőlt a szocreál kárára, és abban a pillanatban mintha a győztesek is kissé elbizonytalanodtak volna. Mindenesetre nekünk már olyan lehetőségeink nyíltak, mondjuk, a prózában, hogy Borgesben gondolkodhattunk, vagy ami ott kézenfekvőnek bizonyult: Danilo Kišben. Később meg például Milorad Pavićban, útban a konkrét posztmodern felé. Cervantestől eljuthattunk Unamunóig, elméletileg a hermeneutikáig, erotikában Foucault-ig, Bataille-ig, ha az utóbbival ki is vertük a biztosítékot épp a vörösingeseknél. Az a sok kis nonstop rejszoló, ottani kiszes pártfunkci, mind ránk irányította... nos... a dühét, természetes kötelességből. A legnagyobb, furcsa különbözőséget végül mégiscsak az jelentette, hogy éppen a régebbi szimpozionisták közül kerültek ki nem elhanyagolható hányadban a *Symposion* harma-

dik nemzedéke ellen irányult, már-már valamiféle antiterrorista leleplezésre emlékeztető hordószónoklást követő, senkire nézve se dicsó hajsza fő lokálhatalmi ezgekútorai. Volt belőlük bőven, ha éppenséggel nem is annyi végrehajtó sereglett ott, mint amennyi beleegyező, szemet hunyó, megriadt, elfáradt, a dolgokat méla rezignációval tudomásul vevő, időközben szerzett jó kis pozícióját féltő szenior bajtárs. Na, itt ötven fölött azért már én is jobban látom a világot. És könnyebben megértem a simára borotvált, hangos sípolással összement Ginsberget a Berkeley irodalmi katedrájánál.

– *Első folyóirat-publikációid esszék voltak. Többek között a kortárs amerikai prózáról, azon belül a beatnemzedék előfutáiról és meghatározó egyéniségeiről (elsősorban Ezra Poundról, Ginsbergről, Cummingsról, Bukowskiról) jelentek meg írásaid. Miért voltak fontosak számodra ezek az alkotók?*

– Startban természetesen a beatnek a maga részéről ugyancsak kezdeti non-konformizmusa vonzott, ahogy filmben a különféle új hullámok, meg fekete hullámok, Dušan Makavejev és a kompánia, s ilyen fogalmakkal imádtam baráti viszonyban lenni, mint az avantgárd, az alternatív, az underground, akár a hippi, később a punk..., de mind a swing, mind a free jazz stb. jó volt. És jó volt több művészeti ágazatban is megpróbálni otthonosan mozogni. Írni többfeléről, például a képregényről a főszerkesztő és a szerkesztőtársak kívánságára. Kerouac *On the Road*-ján próbálgattam angol nyelvtudásom, Updike nyulain, Salinger *Zabhegyezőjén*, később Bukowskin. Jártam az Egyesült Államokban, körbestoppoltam Európát, hasistól belőve csodáltam Van Gogh képeit Amszterdamban, leánykoleszbe másztam be az ablakon Londonban, tűzoltókötélen csúsztam le az emeletről Cambridge-ben, és majdnem odavesztem Kölnben. Mókás volt. Ennél jobban nem is élhettem meg szeretett on-the-road irodalmam, miközben visszavágytam az Államokba, ahogy akkoriban még tűnhetett: a korlátlan szabadság hazájába. Vissza a ginsbergi üvöltés színterére, Bukowski kedvenc kocsmájába! Cummings tisztára játékumi volt, ha még oly szórakoztató is, ellenben Ezra Poundot nagyon komolyra vettem a „tiszéleti” hagyomány-modernség vonalon. Egyszerűen eltekintettem Pound szerencsétlen politikai állásfoglalásától Mussolini mellett a második világháborúban, és csodáltam a *Cantókat*, a modern költészet káprázatos, gigászi építményét. Mindent összevetve jól megfért bennem Kerouac útja az Újvilágban, hovatovább Pound modern utazása a Régvilágban, értsd: az egyetemes emberi civilizáció óceánjának mindenféle sodrában. Akárcsak Pound a lírában, én a prózában igyekeztem egymástól távol eső dolgokat összefogni. Nem utolsósorban és tőle arrébb: az olvasott irodalmat meg az élt életet. Ebből persze egészében vékonyabb, részint triviálisabb származott, mint amilyen a *Cantók*, vagy az ugyancsak csodált faulkneri megaprojekt. Nem éppen minden darabkájában komoly könyvtári polcra való írás, tán inkább apám ágya alá... De ha úgy vesszük, ami ebből odavaló, ott sincs rossz helyen.

– *A Cuniculus első részletét az Új Symposion 1978. januári számában közölték, majd a regény egy évvel később látott napvilágot a Forum Könyvkiadónál. Nagyon fiatal, huszonnégy éves voltál akkor. A Cuniculus rendkívül élénk kritikai visszhangot váltott ki: a Híd és a Sympo fontos recenziókat közölt (többek között Bányai János, Thomka Beáta, Mák Ferenc és Tolnai Ottó tollából), és meghozta szerzője számára a legtehetségesebb fiatal, vajdasági irodalmárok számára alapított Sinkó-díjat. Milyen hatások értek a regény megírása idején? Mennyire volt fontos számodra a mű recepciója?*

– Amit lényegi *Cuniculus*-formáló hatásnak nevezhetünk ebben az esetben, hadd hangozzék kissé tudományosnak, az megvolt, mielőtt leültem megírni a regényt. Nyúl-szempontról vitathatatlanul tetszett az updike-i hős, aki úgy lövi ki magát a szürke napok közlekedő árkából, akár említett füles a barázdából, Harry Angstrom. Az ő története alapvetően inspiratív volt, akárcsak Richard Adams *Watership Down* című regénye a mintegy

emberi pszichével rendelkező, ám valós állatéletük szépségeivel és rútságaival bajmólódó üregi nyulakról. Nem utolsósorban Maestro Tolnai ún. iktatott nyula, amelyik lepottyan az erkélyről, úgy leli szörnyű halálát, de ezek megírás közben már inkább úgy hatottak rám, hogy én nem így akarom megvalósítani az én nyúl-művem, hanem emígy. Lássuk, milyen is lenne az! Tehát inkább amolyan befordulni tilos táblákká váltak számomra az említett inspirátorok a magam alkotói folyamatában. Egy nagy olvasói felfedezésem volt ebben a konkrét nyúl-szakaszban. Nyilván a saját félresikerült képzőművészeti hajlamom is vonzott hozzá, mégpedig Bruno Schulz a kis drohobyczi lengyel-zsidó író és rajztanár, meg az ő színes, groteszk, ugyanakkor roppant nyomasztó világa a hátravetett idő elméletével és egyebekkel. Nagyon belém rágódott, együtt Schulz tragikus halálával, amelyik ismét elgondolkodásra készítetett esztétika és politika viszonyáról. (Brunót egy náci tiszt egyszerűen, mint kutyát, lepuffantotta az utcán.) Azt hiszem, ennek a témának is sikerült általam beleírnia magát a *Cuniculus* alaptörténetébe, még ha első pillantásra nagyon áttételesen is, köszönhetően a tézisregénytől való zsigeri irtózásomnak. Megírtam hát a *Cuniculus*-t kb. egy vagy másfél év alatt, bizonyos részeit akár valami transzban, részlegesen automatizált írással, lásd pl. Kerouac, közben nem igazából figyeltem kifelé, vagy már nem emlékszem rendszeren. Ám azt tudom, hogy nagyon is úgy dolgoztam ezen a művön, még a legnagyobb lendületben is, hogy ott működött bennem szinte minden, amit odáig olvastam, illetve a megfigyelt módok és technikák, amelyek révén azok irodalmi szövegekké váltak a saját nekifutásom előtt. Ha régen, ha újabban. Ami meg a recepciót illeti? A visszajelzés, hiszem, méghozzá a kimondottan pozitív visszhang sokkal fontosabb egy kezdő író számára, ergo nekem is akkoriban, mint annak, aki, mondjam tréfából, immár a Nobellet kokettálhat, esetleg rég letett róla nagy keservvel. Utóbbi sorstárs kolléga nagy eséllyel már úgyis beleforgolódott a nihilbe, mint Roger nyúl a pácba.

– A *Cuniculus*-ra szinte valamennyi későbbi művedben találunk visszaütést. Úgy tűnik, mintha állandóan – mint valami kezdőponthoz, origóhoz – vissza kellene térni az első könyvhöz, az induláshoz, hogy érvényes új mű születhessen. Fogarassy Miklós írja egyik kritikájában, hogy „Balázs Attila egész írósgágával – Újvidéken és Budapesten egyaránt – voltaképpen egyetlen művet ír: a szerző életének és fantáziájának egymástól bajosan elválasztható regényét.” Mellé helyezhetjük egy másik recenzens, Orcsik Roland megállapítását is: „A szerző művei egy összefüggő egészt alkotnak, ám a bábeli toronyhoz hasonlóan ez sem tud soha elkészülni, mert a csúcs előtt folyton összeomlik. Ugyanakkor ez az összeomlás ad lehetőséget arra, hogy a könyvek egymásra szinteződjenek, egységes világot hozzanak létre.” Milyen helyet foglal el az életműben a szerző szemszögéből, huszonhét év távlatából a *Cuniculus*?

– Nyilván a kedvenc mű szerepében pöffeszkedhet, ha tán nem is a legjobb művében. De nem kellemes érzés ilyet mondani, mert kicsit olyan ez, akárha az ember a saját gyermekei között próbálna válogatni. Aztán mégse olyan, a viszony mégis és mindenképp: erősen szubjektív. Túl szubjektív a semleges ítéletmondáshoz. Mindenesetre hiába „nyúlregény” a *Cuniculus*, valószínűleg a legbátrabb, legvakmerőbb könyvemről van szó, legalábbis ha arra gondolok, mekkora lelkesedéssel, ugyanakkor milyen kevés írói tapasztalattal, mondhatni pofátlansággal rontottam neki akkoriban az általam tömegével avított tartott elbeszélő irodalom különféle ócska eszközeinek és kiürült formáinak. Oh, dühöngő ifjúság, amely az utóbbi édes madarává szelídül? Van ez a reális félelem. És van egy szerkezet, vagy nevezem tettek sorozatának, pályán való csaknem kényszermozgásnak, márpedig ez az állandó visszatérés, és ami jön megint, ami azon túl következik. És ha az író végérvényesen kilép a buliból, agyó, a szöveg mintha folytatná ezt a mozgást, legfeljebb mások elméjében. Non finito. Legalábbis addig, amíg egyáltalában foglalkoznak vele. De ha már a világon senkit nem foglalkoztat, akkor nem tudom, merre mozdulhat a textus. Akkor vele kapcsolatban nyilván e kérdés is érvényét veszíti. Meghal a szöveg,

amely egyébként nemcsak a létrehozójának életére és fantáziájára, hanem mások életére és fantáziájára is épül, attól áll, akár a négy lábú asztal. Vagy csak hibernálódik? Mindegy, roppant érzékeltes ez a példa is... a toronnyal. De nem rossz egy újabb kép sem a csúcslélektől folyvást összeomló szerzővel.

– *Noha a Cuniculus recepciójából a fenntartások is kiolvashatók, a többségükben pozitív hangú bírálatok a regény addig megszokott, hagyományos formáinak a tagadására irányítják figyelmünket. Thomka Beáta írja, hogy a Cuniculus „egy új hangvétel és prózáírás megalapozójává válik a jugoszláviai magyar irodalomban, s lehetőséget teremt arra, hogy prózánk eleven kapcsolatot létesítsen a mai magyar regényírás rokon törekvéseivel. Esterházy Péter, Hajnóczy Péter, Temesi Ferenc szemléletmódja, az erdélyi Vári Attila látásmódja, Balázs Attila regénystratégiája az ízlést, módszert, magatartást, érzékenységet és fogékonyságot meghatározó szellemi közeg révén egymással szorosan összefüggő intenciók változataiként rajzolódik ki a fiatal magyar próza olvasója előtt.” Mit gondolsz erről? Mennyire volt tudatos a hagyományos regényforma felbontása?*

– Tény, hogy egyetemistakoromban sokat olvastam, ezen belül lényegesen kevesebb magyar, mint világirodalmat, és kezdeti berzenkedésemem túl élvezettel tanultam a szövegelemzés lehetőségeiről. Épp Bányai Jánosnál és Thomka Beátánál méricskéltem sokat, amikor a strukturalizmus uralkodott. Emlékszem pontosan, sokszor lemértem Faulkner *Hang és téboly* című regényét. Nem lényeges, milyen következtetésekre jutottam a sublerrel, lényeg az, hogy ebből megláttam valami rendkívül izgalmasat, például a tér és idő rendhagyó kezelését illetően, ami további kutatásokra ösztönzött a modern regény kérdéseit illetően. És találkoztam valamivel, amit amerikai posztmodern regénynek neveztek már akkor, összefüggésben Borges világgönyvtárával. Messzire vezetne, ha most megpróbálnám kimutatni, hogyan valósultak meg ezek a hatások az én nyúl-prózamban, illetve a továbbiakban, elég annyi, hogy tudtam róluk, ennél fogva nyilván hatottak is. Lényeg az, hogy ifjonti fejfel, nem egyetlenségként e földkerekségen, és ha erős kételyekkel is annak lehetőségében, de olyan művet akartam létrehozni, amelyhez fogható addig még nem írtak. Olyat, amelyet én szívesen szerettem volna olvasni, csak éppen nincs, vagy nem áll, nem állt módomban találkozni vele. Eleve úgy gondoltam, hogy kiemelek a kalapból egy ismert, rokonszenves, rúgkapáló témát, jól megragadom hát, azonban nem abba az irányba megyek vele, amerre az várható. Magyaráztam ezt úgy is, hogy én nem azokat a léggömböket akarom felfújni, amelyeket mások szoktak, és szűz levegővel szeretném feltölteni őket, bár tudom, hányan éltek és lélegeztek már előttem, következésképp szűz levegő aligha van. És nem akartam mellőzni a történetmondást, ám annak ismerősen tekeredő venyigéit is sajátos visszametszésekkel próbáltam szokatlan irányokba kényszeríteni, töredékessé tenni a simán összefüggőt, helyel-közzel a blődíg feszített esszéisztikus applikációkkal látva el, ojtásokkal, hogy maradjunk képben. Bátran elegyíteni régít és újat, amibe a nagyszülők is beleférnek, következésképp a hozzájuk fűződő anekdotaszerűségek is, de belefér például egy egészen friss reflexió valamelyik kortárs képzőművészeti alkotásról ugyancsak, ha már éppen arra járunk, vagyis ha pontosan az illik a megfelelő helyre. De mi van például akkor, ha a témáknál, mondjuk, stíluscsere történik? Például Beuys nyula Mikszáth modorában jelenik meg, nagyapa nyula meg teljességében egy modern regény hőse belső monológgal, egyebekkel? Hát ez az... Több magyar szerzővel is rokonítottak ebben-abbán a kortárs magyar irodalomból. És ezt a rokonságot nem is kérdőjelezem meg. De, mondjuk, mely bonyolult tükörrendszerrel, hogyan láthattam volna át a hetvenes évek vége felé például Esterházy Péter íróasztalára? És minek is akkor még? Pontosabban: miből gondoltam volna, hogy kéne onnét puskáznom?

– *A regény címében megjelenő cuniculus az üregi nyúl latin nevére utal. A nyúl motívuma későbbi kötetekben is felbukkan. Többen rámutattak, hogy állattörténeteid eltávolodnak a hagyományos*

mányos állatmesétől, kiiktatva a tanulságot, az oktató-nevelő célzatú mondanivalót. Mi a nyúl funkciója a szövegekben?

– A nyúl a kezdő motívum, ugyancsak a visszatérő. Mennyiben lesz záró is, fogalmam sincs. Rím és refrén. Funkciója a továbbvitel, a megtorpanás, két lábra emelkedés, tájékozódás és a folytatás. A mindenkit meglepő, kierkegaard-i nagy bakugrás. Séta és iramlás. Cuniculus esendő lény, meg mitologikus istenség. Minden, csak nem parabola, és nem tanulság. Hús, vér és szimulakrum. Gén és mém, látom már. Sebes járgány. Füles angyal, hát nem? Megalkottam a saját nyulamat, amelyiknek a hátán évezredet is lehet bakugrani. Foucault-ból indultam ki – akit akkoriban szerbhorvátul olvastam, ha jól emlékszem –, hogy valójában több történelem létezik. Arra gondoltam hát, amennyiben ez tényleg így van, miért ne lenne a nyulaknak legalább egy történelmük. Így született az ugratós nyúl-történet, a nyúl-história, azáltal, hogy akadt egy hóbortos krónikás, aki játszik is, ám fájni is tud, mint akiről lerántották a bőrt. Része ez annak az igyekezetnek, amelyet avatott emberek zeugmának neveznek. Sajátos mellérendelés, amellyel élve egészen szokatlan, már-már képtelen dolgok érhetők el. Veszünk egy kanálnyit a sokszor természetéből fakadóan blód, akár kimondottan ostoba humán történelemből, s apránként a nyulak elé szórjuk, mint holmi kockás granulátumot. Nyúlon áteresztve ez egészen mulatságos, kissé megváltozott, gördülékeny formában jön ki a maga módján kreatív átdolgozó másik felén. És nincs az a szilárdnak hitt istenkép se, amelyik ezzel az eljárással nem módosítható. Jóleső érzés volt így kicsúfolni a történelmet, jókora fapofával. Főleg a valamikor szentnek és sérthetetlennek beállított, sztereotípiáiban rögzült Dicső Népfelszabadító Háborút, amelyiken már gondolkodni se kellett. Távol áll tőlem, hogy azt valljam, nem folyt rengeteg vér a helyes oldalon, a helyes ügyért, azonban – főképp fiatalabb, élénkebb, továbbá érzékenyebb koromban – roppant idegesítettek a nagy, patetikus összefüggések, meg a monstre mellébeszélések. Bármelyik kanonizált dolog arra ösztönzött, hogy egy jókora, ízléstelen graffitit, vagy valami hasonlót fújjak-pacsmagoljak-eresszek rá a magam módján. Így jutottam el Beuys nyuláig, hogy kapóra jött a sajátom. És félreértés ne essék: az itt említett nagy nevekhez én nem mérem magam, akár interdiszciplinárisan, csak hasonlítom kicsit, hogy megértsünk engem. Hát nem rólam van szó? Legalábbis itt.

– *A Cuniculus után több irányba haladhattál volna tovább: a nagyregény kiteljesedése vagy a kis formák felé. Ez utóbbi valósult meg, hiszen előbb a Világ, én ma felébredtem! című kötet, majd a Szerelem, szerelem című kisregényed látott napvilágot. Csak 1986-ban jelent meg a következő regény, a Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból. Ez az opus is betétek sokaságából konstruálódik: a történetfragmentumok közé mesereszletek, szólásmondások, ironikus versidézetek, slágerszöveg-töredékek, mítoszparafrázisok keverednek. A Féderes Manóban a Cuniculusban kipróbált regénypoétika és családi legendárium íródik tovább. Mi határozza meg, hogy a magánmitológia törmelékei regényformává állnak össze, vagy kisprózák sorozatát alkotják meg?*

– Az író alkotói kedve a meghatározó, ha nem valamiféle külső indításra, nyomásra dolgozik, nem valami külső elvárásnak igyekszik megfelelni, mint amilyen például ma a vonzó német piac, azzal együtt a regényt írás kényszere. Egyébként van egy természetes logika, amelyik a kisebb formák felől visz a nagyobbak felé. A sorrend az én esetemben, ugye, nem elképzelhetetlen, csupán fordított. Itt az történet ugyanis, hogy mivel első jelentős szépirói nekifutásom rögtön regényt eredményezett, ha mégannyira szokatlant is, de regényt (ha más nem, terjedelmében regényt), maradt ez a másik kipróbálandó valami a próza területén: a novella meg a hosszabb elbeszélés. A novella mint kifejezés túlságosan merevnek tűnt, amolyan kötött formának, amilyen például a lírában a szonett, ha nem is annyira kötött, mindegy... Úgy gondoltam, maradok a történetnél, mint belső használatú kifejezésnél arra, amiket majd most próbálok létrehozni, és hogy még

a kerekesség se kötelezzen, akkor hát legyenek ezek tojás alakú történetek. Emlékeztetett ez a nyuszcukorkára is, kissé elszúrt hűsvéti fészekre akár, meg olyan jólesőn bagatell hangzású. Csak semmi túl szakrálisat, tényleg! Legalábbis a régi értelemben nem. Semmi áhítatos parnasszusi légkört, anyám kínját, semmi hatalmas térdre rogyást az irodalom oltáránál, felindulástól zokogó, egyben alkotóilag bénító főhajtást a szépirodalom szent formái előtt. Egyáltalán ki és miért lenne hivatott meghatározni, milyen tartalommal igyekezzünk megtölteni ezeket – ha ebből a régi képletből indulunk ki: tartalom és forma tökéletes harmonizálásának örökzöld utópiájából. Mivel töltjük fel a kifújtt tojást mint üres, rontott gömböt, morfondíroztam, miközben Poundot olvastam. Pound a tökéletes tojásról eszmefuttatott Brancusi egyik szobra kapcsán, s nekem ez a fogalom is nagyon megtetszett, méghozzá a gúnyos másodlagos jelentése miatt elsősorban: íme, a tökéletes „tojás”! Úgy gondoltam, a legjobb tojás-történetem elnyeri majd a magamnak alapított Tökéletestojás Nagydíját, és ezzel nekiláttam, úgy érezvén, mintha csak most nyílt volna ki igazából a szemem erre a világra. Próbáltam kicsit a képzőművészettől koppintani azzal – erre konkrét utalások vannak a Világ-könyvemben –, hogy igyekeztem úgymond egészen profán anyagokból is építkezni, minimális díszítéssel. Némi szemétből akár... Talált darabkákból is változatlanul, de ahol lehet, visszafogottan. Aztán ez a takaréklán-gon való működés eredményezte a nyelvi bujaság iránt fellobbanó vágyamat, illetve a *Szerellem, szerellem* című lucskos mondatözönt, ezt a hosszú elbeszélést vagy kisregényt, amelynek monstruózus érthetlenségévé váló dagadását a józan eszem sugallatára adott ponton meg kellett állítanom. A *Féderes Manó* viszont tényleg külső hatásra készült, nevezetesen az újvidéki Forum Könyvkiadó regénypályázatának sziréndalos hatására, s nyilván ráépült a *Cuniculus* családi emlékezetére, ha nem is száz százalékban, piócaként mintegy rászopódott az elmondottak hízó tapasztalatára. És lett egyik legambiciózusabb műve egy ifjú szerzőnek, aki minden eltérőségre törekvés ellenére is őszintén vágyta a nyilvános elismerést: a totál szabályosat és szabványosat. A saját szabálytalanságaiért.

– *A családi emlékezet újrajrása, a családtörténet megírására tett kísérletek és a közbeiktatott betétek erőteljesen vetik fel valóság és fikció, szerző és beszélő(k) egymáshoz való viszonyát. Nehéz eldöntenie az olvasónak, mi az, ami valóban megtörtént, és mi a képzelet szüleménye.*

– Legjobb az, ha egyáltalán nem sikerül eldöntenie, legalábbis biztosra vehetően nem. Ellenkező esetben túl durvák az illesztések, ügyetlen a varrás, félrecsúszott a ragasztás. Pocsék a gittelés, reklamálható minőségű a lakkozás. Ám nem rossz, ha érdeklí az olvasót, hogy hol rejlenek a határsávok, tudniillik az azt jelenti, hogy megfogta a mű. Úgymond fogják, tapogatják egymást. Mintegy rést keresve szexelnek egymással, még ha éppen távol is a konkrét nemiségtől. (Uh, ez egy kicsit túl freudi...) Nem foglalkoznék itt a narrátor elméleti kérdésével, csak annyit mondanék, hogy a valóság és képzelet határait elmosó – ha úgy tetszik, spiritualizáló – technika nyilván megvolt már annál az esti kulturális élményt jelentő, szutykos lábú barlangbeli mesélőnél, ahogy megvolt a tanyasi nagyapámnál is később, régóta létezik a művészetben, nem utolsósorban az irodalomban. Koronként, akár divatként is hol nagyobb a hangsúly ezen, hol kisebb, de mindig van, a dolog él és munkál. És beszélhetünk itt az álom meg a valóság egybedolgozásán túl a borgesi tények és áltények viszonyáról ugyancsak, meg hasonlókról, fikciós, illetve nem-fikciós elemek keveredéséről, de sose kérdezzük meg ilyen formában a szerzőt, hogy hát mi ebből az úgynevezett való, meg a szent igazság. Csak ha nagyon és úgy privát érdekel bennünket részletében valami, csaknem kifúrja az oldalunkat, ugyanakkor tisztában vagyunk azzal, hogy a szerző válaszában egyébként a világon semmi köze a szöveg, azaz az adott mű egészének öntörvényű igazságához vagy hamisságához. Németh Gábor kolléga írta valahol a *Király album*mal kapcsolatban – számomra roppant megtisztelően –, hogy a könyv lapozgatása közben majd megette a fene, hogy megtudja, mi az, ami igaz

benne, és mi van csak úgy kitalálva. Írását elolvastam, aztán vártam. Sose kérdezte meg, pedig lett volna rá bőven alkalma.

– *Első magyarországi köteted, a Ki tette a macskát a postaládába?, 1989-ben jelent meg a Magvető Kiadó és a JAK közös kiadásában. Úgy vélem, ez a vegyes műfajú, huszonhét kisprózáttal és három hangjátékot tartalmazó könyv eléggé társtalan a Balázs-művek sorában, amolyan kakukktójásnak is tekinthető. Nyilván te is érzékelted ezt, hiszen a kötet elején infantilizmusoknak és ventilizmusoknak nevezted ezeket a szövegeket, tágabb műfaji meghatározást adva, ami által lehetővé válhatott a különböző írások egybeszerkesztése.*

– Kakukktójás? Ez a kifejezés is nagyon tetszett régebben – a fekete báránnyal és a fehér hollóval együtt – a különlegesség fogalmának one-man-bandként zenélő ládikójából. És ez tényleg egy különleges könyv, annyiban is, hogy ezek a szövegek álmukban sem gondolták, hogy még egyszer egymás mellé kerülnek a fiókon túli életükben. Főleg nem úgy, hogy egy részük fedőlapiján majd – nyilván a technika ördöge folytán – ez áll: Molnár Miklós: Processzusok. Csupán hab a tortán, hogy a belgrádi szerzői jogvédő nekem sokáig Magverőnek jelölve meg a pesti kiadómat, úgy küldözgette Újvidékre az erről szóló leveleket (Molnárnak mit küldtek, nem tudom). Azonban viccet félre, mert az meg Cselényi Béla kolléga szerint például megölheti az embert, a csizma tulajdonképpen úgy került az asztalra, hogy gyorsan kellett összeszusterolni. Jött egy kérdés az akkori JAK részéről, hogy van-e kötetnyi kéziratod? Lett is, abból tényleg, ami éppen volt a háztájon. Egy kis búzaszem, egy karika kolbász, marék liszt, így lesz a kőleves... Egy kis groteszk karcolat, főleg felolvasásra szánt, több is, egy nagyobb hangjáték, még sehol le nem közölt, olvashatónak tűnő, több ebből is, ez meg az, tisztára üdítő eklektika. De azért került bele olyan, amit még mindig szeretek. És nem bánom, hogy benne van abban a füzetecskében, egyetlen közös, infantilis, nyomáscsökkentő vállalkozásom gyanánt az örökkévaló Fényes Magverővel.

– *Az Új Symposion szerkesztőgárdájának botrányos leváltása után az Újvidéki Rádió munkatársa lettél. Hogyan kerültél oda? A lapnélküliség jelentett-e törést a lendületes indulás után?*

– Némi megfeneklést jelentett, mert csak a legfanatikusabb alkotókra meg a legeltökéltebb dilettánsokra nincsenek különösebb hatással a külső körülmények. És csak az erkölcsi-érzelmi kreténeknek nincs problémájuk azzal, ha másoknak bajt csinálnak, illetve, ha őket éri olyasmi, amit hatalmas igazságtalanságnak tarthatnának. Következésképpen bántottak a történetek, felejthetetlen élménye lett ez a '83-as ügy az egész „elveszejtett nemzedéknek”, aztán persze az élet másról is szól, mint egy lapszerkesztőségről. Megjegyzem, a háború előtt, Sziveri János után rövidke időre még visszakerültünk a *Sympho*hoz páran, de az már csak amolyan hattyúdal lehetett. Más kérdés az Újvidéki Rádió. Az nem szellemi műhely, hanem munkahely meg fizetés. Majd fél évtizednyi, némi iróniával mondjuk így: alkotói szabadság, vagy hát ugye: szabadúszás után kerültem a rádióhoz, ahol apám kabaréfőnök volt, a Vidámmúsor góréja, majd lett helyettes főszerkesztővé Gion Nándor mellett, ellenben igazából utóbbinak köszönhetjük, hogy oda fölvettek bennünket. Végül így többünkön is megkönyörült a személyében váratlanul felbukkanó jósors, például Sebők Zoltánon és Rudi Radiátoron, alias Fenyvesi Ottón.

– *1991-ben települtél át Magyarországra. Mi volt ennek az oka?*

– Az, hogy nyúl vagyok, hát nem? Nem. Azt hiszem, erre adom itt önmagához képest a legrövidebb választ: nem akartam háborúzni. És bujkálni se akartam. Megalázó, hát ezért. Meg azért, mert szörnyen megundorodtam attól, ami sok, tegnap még közeli, többségi (értsd: a többségi nemzetből származó) barátom és felebarátom elméjében lejátszódott. Legundorítóbbnak azt a kétszínűséget találtam, hogy valósággal kéjelegtek a sovén gondolatokban, ugyanakkor nyíltan nem merték kimondani. Úgy néztek ki ezek az arcok előttem, mint azoknak az ábrázata, akik valamit rejtegetnek, mint akiknek beval-

latlan gondolataik vannak, akiket épp én és a hozzám hasonlók frusztrálnak, nagyon szeretnének is előhozakodni ezzel, ám a maradék, hógolyószerű józan eszük még nem enged. Nem utolsósorban közrejátszott az is, hogy mint ellenzékít kivágtak a háborús propagandát harsogtatni hivatott tévéből, ahol akkor dolgoztam. Többünkkel is ez történt, összefogtunk, valahogy még visszapereltük magunkat, de nyilvánvalóan már semmi jövőnk nem lehetett a háborús médiában. Ki Ausztráliába vándorolt, ki Kanadába, ki Bergengóciába, én emigráltam az anyaországba. Legtöbben Magyarországra telepedtünk át. Hiszen köt ez a nyelv, amelyik mégse olyan könnyen hordozható. Márpedig nem mindegyikünk univerzális témával foglalkozó karosszerialakatos vagy számítógépszaki, netán muzsikus.

– *Egy másik országban kellett otthonra találnod, beilleszkedned. Előbb a Pesti Hírlapnál dolgoztál, majd a Magyar Rádió Irodalmi Osztályának munkatársa lettél. Hogyan élted meg azt az időszakot?*

– Legelőbb haditudósító voltam, mert mégis elmentem a háborúba megnézni magamnak azt a pokoli intézményt, agyamentek irányította eseményt. De nem puskával mentem oda, a horvát frontszakasz horvát oldalára, ugyan nem is virággal, hanem kamerával, hogy gyorsan rájöjjek, bármennyire is az igazság harcosának képzelem magam, inkább hullarabló vagyok. Hát abbahagytam. Közben hogy éreztem magam? Jampecos könnyedséggel azt mondhatnám, volt vidámabb korszakom is, mint ez... amikor tulajdonképpen mégiscsak emigránsként igyekeztem megkapaszkodni az anyaországban, miközben a határon túl véres darabkákra cincálták épp azt az országot, amelyikben születtem, és amelyikben a harmincas éveim dereka fölé értem. Át a határvonalon, át a senkiföldjén, jól hallatszott az agónia, a hörgés és a véres fingás, amelyik túl sokáig tartott egy ember átlagos élettartamához képest, így sokan bele is fásultak, velük együtt a végére én is. Olyannyira tartósra fásultam ebből a szempontból, hogy a Tito utáni Nagy Vezér, Slobodan Milošević halála semmilyen örömet nem okozott már nekem a minap, pedig valamikor a többszörös kínhalál legbanálisabb módozatait agyaltam ki számára, főképp tehetetlenség okozta keserű dühömben, amellyel nem voltam egyedül. Megszégyenítő, sokszoros halált kívántam neki, olyannyira banálisat, banálisakat, amelyek lehetetlenné teszik, hogy mártírrá váljon. Aztán most meghalta azt az egyet, végül is banálisat. Lassan meg is halogatnak így a legnagyobb bűnösök, méghozzá úgy, anélkül, hogy személyes pusztulásukkal legalább valamiféle elégtétellel tudnának szolgálni a történekekért. Mert végül is kik lennének a legnagyobb felelősök, ha nem maguk az irányítók, a parancsolók? Ugyanakkor mi is lehetne ez az elégtétel? Talán a bátor és nyílt, maradék szívet és lelket helyrebillentő, mások fájdalmán netán kissé enyhítő vallomás. Ehhez azonban vagy túl gyávák, vagy cinikusak, vagy fanatikusak. Vagy egyszerre mindek. Nyomorékok maguk is, akik még a halálukkal sem tudnak őszintén boldogítani. Szóval, a kérdezett hosszú szakaszt nem könnyen éltem meg, éltem át. Legnehezebben persze a legelejét, aztán többé-kevésbé valahogy egyenesbe jöttek mégis a dolgok. Hiszen maga a széles családom-pereputtyom, amelyik a messzi múltba visszanyúló emlékezettel szolgál, Trianon, illetve a második világháború óta fizikailag több országban létezik, következőképp Magyarországon is. Így hát nem jöttem ide rokontalan, és segítő barátaim szintén léteztek itt. Megvolt hát a kéznyújtás. Végül pedig maga a rádió se jelentett számomra ismeretlen helyet. A Magyar Rádióban már előtte sok visszhangos hangjátékom készült, nem voltam ott teljesen ismeretlen. Itt most nem beszélnek arról, hogy a szerencsétlen körülmények folytán miért és hányféleképpen lehet boldogtalan a mai Magyar Rádióban az ember. Összességében hát annyira mégse lehetett szörnyű, csak ne lett volna... ez a fránya háború. Az ún. Jugó-nosztalgiaimat meg természetesen az írásaiban igyekszem kamatoztatni, miközben azon működöm én is jobbik alkotói pillanataimban, hogy ennek a lenézett fogalomnak tágabb értelmet adjak,

s megfelelő nehezékkal lássam el. Mármint magát a nosztalgiát. (Itt Tarkovszkijt szoktam emlegetni.)

– *Az áttelepülés utáni első könyv csak 1995-ben jelent meg. Ez volt az Én már nem utazom Argentínába. A kötetrel kapcsolatban Tarján Tamás írta: „A remegő hajdan...-t váltja föl a drasztikus már nem. (...) Ez a zene már más.” A háború, az összeomlás, az otthonvesztés következtében tehát minden véglegesen megváltozott. Az Argentína-könyv az értékek, a hitek és remények pusztulását, visszahozhatatlanságát tükrözi. Ezt erősíti a következő idézet is: „Én már sosem utazom Argentínába. Pedig egykor azt is megígértem. (Magammak.) Egyszer rég valahol ott, a tanya közelében folyt a Tisza. Ma már nem. Szinte nem folyik, vagy ha igen, akkor leginkább mintha visszafelé tenné. A kérészek is lerövidítették életüket. Mióta a folyó nem folyik, a kérészek annyira felgyorsultak, hogy ma már észrevehetetlen a másodpercnyi töredékük.” Mennyiben változtatták meg az íráshoz, az irodalomhoz való viszonyodat a tragikus események?*

– Kinek-kinek lehet olyan érzése, hogy ez vagy az után nem lehet verset írni. Aztán mégis írnak verseket, gondolom, Srebrenicában is, tömegével Sarajevóban inkább, önmaguk után és nyomán, legfeljebb kevésbé könnyed és játékos lírát. Vagy írnak olyat is, csak épp nehezebben lesz csillogó, kiköpöten súlytalan és játékos. Valami után, ugyebár... Inkább muszáj írni. Azt hiszem, az új balkáni háborúk, vagy inkább így: ez az egyetlen hosszú háború alatt a velem készült interjúk kisebbik része úszta meg, hogy szerencsétlenül ne tegyek említést a sírásnak ama furcsa kényszeréről, amelyik 1991 óta minduntalan elővesz, amikor leülök a géphez – aligha pusztán játszózni, mint félkarúhoz, hogy jöjjön már ki egyszerre a három banán. Határozott síráskényszer ez, amelyiket eléggé nehéz legyőzni. Itatni az egerem, ugye, remek kép, az író bőgve kalapálja a billentyűket, meg toszogatja a szomjas egerét. No, könnyáradat azért nincs belőle, ám valami súlyos gombóc ott van a torokban, valamiféle minekségnek és hiábavalóságnak a szomorú érzésével párosulva, amelyik csak nagyon nehezen bomlik el, szívódik fel – takarodik el az útból. Rendszerint azonban győz a sírással szemben az írás kényszere. Ebben talán nagymértékben segít a jóérzésű párosuló egykori írás emléke, ha akarjuk: nosztalgiája. Meg az írásnélküliség üresen kongó, netán falsó céltalansága. Oh, azok a szép napok! Those where the days, ugye, Sympo és ifjúság, mögötte a jugó kulissza, még nem lobbant lángra, legfeljebb füstöl egy picit, diszkrétan bűzlik csak, prima idők. Ennek az Argentína-könyvnek van egy kis bevezetője, amelyiknek pontosan ez a címe: nosztalgia. És arról szól, hogyan kacérkodik Nosztalgia Depresszióval, s aztán hogyan viszi táncba iménti az előzőt. És szól arról is még, hogy miként zajlik ez a ritmikusan vonagló tangó, ez a szenvedélyes vitustánc, amelyik végül a lélek halálát eredményezi. Aztán sorolja, hogy mi mindenben lelhető fel nosztalgikus érzés egy rég elkorhadt diófa leveleinek finom rajzától és egy ugyancsak rég bedőlt kemence romjától – a Niagarán, meg az Empire State Buildingen, illetve Kennedy halálán át – az odaégett csevapcsicsáig, meg Van Gogh lenyiszált füléig. És akkor jön a kérdés: de mi van tényleg, mi van akkor, ha az ember tipikusan balkáni nosztalgiát érez? Nos, akkor ezt megpróbálja belenyomni valamiféle, a guzlica egyhúrúsága ellenére is tág regiszterű, az érzelmek szélesebb skáláján játszó, mondjam így: üvöltő balkáni tangóba. És másba. De csitt, csitt... csak csendesen, ne hallja senki más... Élet és irodalom egybejátszásával mondom: egy joyce-i kezdet után (egyszer volt egy ország, ahogy egy Mú tehén vagy egy Nyúl), mielőtt még zörögve legurulna az utolsó rozsdás redőny, mégiscsak el kéne igazából sasszéznom messzebbre, sasszéznom megint... például épp Argentínába. Hátrahagyva a bűdös halált is. Hát nem? Édes lehet, mint egy megszegett ígéret. Távolba' csent csók.

– *Ugyancsak az otthonvesztés és az otthontalanság válik központi motívummá 2000-es könyvedben, melynek címe: Ki tanyája ez a világ. Így, kérdőjel nélkül. A grammatikailag hiányos címforma is az otthonra nem lelés tragikumát jelöli. Sajátos műfaji meghatározást hordoz az alcím: népregény. Hogyan értelmezhetjük a címet és az alcímet?*

– Érdekes esetnek látom én is ezt a címet. Kérdőjellel olyan lenne, mintha gyorsan megkérdeztünk volna valamit, aztán a választ tán meg se kellene várnunk. Mert ugyan melyik őrutl zseni tudna erre helyben és kielégítő módon, összeszedetten válaszolni? Ki tanyája ez a világ? Tehát ez egy olyan hatalmas, kulcsfontosságú kérdés, amit nem lehet így ép ésszel feltenni, aztán mégis létezik, furkál. Magamnak viszont számtalanszor feltettem kamaszkoromban, amikor a sötétség leereszkedésével anyai nagyapám távoli tanyája felé igyekeztem. Mint régi típusú világítótorony fénye, úgy pislákol az ablakban a petróleumlámpa, fölöttem ott szikrázott az a temérdek csillag, alattam meg porzott, vagy éppen cuppogott a fekete föld. A körülhatárolható tanya benti melegének ígérete, illetve a körülhatárolhatatlan, felettem hidegen szikrázó, végtelen úr rémülete megérlelte bennem ezt a korai filozofikus kérdést, hát maga a világ: ki tanyája? Ez mindenképp testvéri viszonyban volt a *Ki tanyája ez a nyárfás?* című nótával, amelyiket vasárnap délben lehetett hallani a tranzistoros rádióból, a Szívküldi műsorában, miközben az asztalra került az oly pazarul aranyló tyúklevés a maga házítésztaájával, hogy annak láttán Krúdy is elismerően bólintott volna. És akkor tömte a fejét a tanyasi jónép, miközben szólt a dal. Hol a nóta, hol a népdal, ahogy a kívánságok alakították, vagy éppen a zenei szerkesztő – lehetőségeihez hazudva a dolgot. Tehát valahonnan innen származik cím és alcím egyaránt, ezekből az élményekből. Illetve származik a kissé blőd műfaji meghatározás, hogy ez meg népregény. A népdal analógiájára. Egyébként utóbbi se szerzőtlen, legfeljebb a primőr változat szerzőjének neve – nótás lelkével együtt – már rég eltáncolt innen, kámforrá lett a makrokozmosz széle-hossza-nincs úrkátyús útján.

– *A regény lényegében egy hangjátékból nőtt ki. Hogyan jött a dramatikus jelenetekből egy nagyobb epikus mű ötlete?*

– Tulajdonképpen inkább az történt, hogy dráma lett egy jobban regénybe férő-illő anyagból. Méghozzá a kaposvári színház valamelyik régebbi, '56-os drámapályázatának köszönhetően. Azt hittem, tévedés, amikor felkértek, le is akartam mondani, hiszen mit tudok én arról? Ugyan adott események évében itt tartózkodtam a magyarországi Hajóson, fényképpel is dokumentálhatom, ahogy ott ülök egyévesen apai nagyapámék udvarán, egy óriástökön, de ha komolyra vesszük, akkor mégis? Ekkor eszembe jutott a mi mára már nyoma veszett tanyánk hajdanán csalogató fénye. Idáig lehetne ez épp az argentin pampán is, távolban egy hacienda stb. Ehhez azonban agyamba villant úgyszintén egy homályos történetecske nyújtotta lehetőség, amely szerint egy meglőtt figura vonszolta oda magát '56-ban Magyarországról valakihez. Változatomban az én két linkecske, életművész, világripacs és masszív hazudozó, súlyosan alkoholista, egyébként szeretetre méltó rokonomék tanyájához vánszorog oda ez a sebesült a jugó oldalon, akinek a sebért megpróbálták jó kis kuruzslói kacsaszarral gyógyítani, és így tovább. Ebben aztán minden lehetőség benne volt: szerelemé és szabadságvágyé, életé-halálé, groteszké és tragédiáé, hát nem mondtam le a pályázaton való részvételt. Azért sem, mert úgy gondoltam, a saját szökevény-filingem fordított irányban is működhet. Mintegy átlátható. Megírtam hát a drámát, amelyiket Kaposváron szépen fogadtak, de sosem került színpadra. Egy idő múlva fogtam magam, s átírtam hangjátékba, úgy aztán megtalálta a maga szélesebb értelmét ez a több hangra stimmelte darab, azaz elkészült, lement. Visszhangja volt, díjazták a szereplőket, a rendezőt, dicsértek engem is, bennem azonban maradt egy nehezen elviselhető hiányérzet, amitől lassan elkezdtem prózává bővíteni a drámai utasításokat, közben egyre messzebbre rugaszkodtam. Másik pillérnek megtaláltam egy másik, szinte e mellé kívánczó, ugyancsak kellő mód kibontatlannak érzett hangjátékomat, illetve rádiódramámat a családi emlékezet és a történelem témájára, nevezetesen *A vén zászlóhordót*. És akkor innen már Brazíliáig, sőt Argentínáig is eljutottam a képtelen történetekkel teli családi legendárium, az argentin könyvtár bizonyos, váratlanul elém került

dokumentumai, nem utolsósorban a saját képzeletem segítségével. Gondoltam hát, előre! A '48-as szabadságharcos Czetz János nyomán is eljuthatok Borges hazájába anélkül, hogy mozdultam volna. És semmi sérelem. És ő is ezt csinálta, Borges Mester, midőn egyszer felébredt, s könyvtárnak látta – ha vakon is – az egész világot. És hogy akkor itt több bőr került volna le ugyanarról a kövérkés nyusziról? Azt hiszem, mégsem, vagy nem baj. Nekem nem. Végére annak sem, aki bírja ezeket a dolgaimat. Mellesleg éppen az esetleges olvasómra való tekintettel nem duzzasztottam tovább e könyvet, nem akarván hiú telhetetlenséggel a végtelenségig rabolni drága idejét és figyelmét. Pedig ez az édes dolog szinte kínálkozik, nem életidegen. Látszik, ahogy szétbeszélem ezt az interjút is.

– *Visszatérve azért még egy kicsit a Ki tanyája ez a világra, a könyvet – éppen a sokféle ágazó elbeszélői formák és a különböző betétek sokasága miatt – Reményi József Tamás találóan kollázsregénynek nevezi. Úgy gondolom, ez a műfaji körülírás más műveidre is alkalmazható lehetne. Mi a véleményed erről?*

– Lapidárisan tényleg annyi, hogy tetszik. Viszont egész egyszerűen a kollázs az egymás mellé helyezes technikáját jelenti, néha egymástól egészen távoli anyagokét, így akár az említett poundi metafora szikraözönét is kisziporkázhajta magából e művészi eljárás, maradéktalanul a szépirodalomban is, ám ezen túl a bonyodalom mégiscsak az, hogy miféle viszonyban vannak ezek a gyakorta cseppet sem egyforma alkotóelemek mint egész, bár utóbbi kifejezést kerülném. Milyen viszonyban lehetnek egymással egy esetleg egészében is csak fragmentumot jelentő szerkezetben ezek a kisebb-nagyobb, összekerült elemek. Nem csupán mellé-, hanem alá- és fölérendelésben is. Netán többszörös csavarintásban, jobb-rosszabb ragasztásban. Ebben ez a szűk, bár alapjában tetszetős fogalom így már rég nem segít eligazodni. De nem is hiszem, hogy elvárná tőle ezt az automatikus kiterjedést említett, általam nagyon is tisztelt Reményi József Tamás. Szóval, önmagában a kollázs pusztá mellérendelést jelent, semmiféle ennél bonyolultabb szerkezetet. Fű alatt rafináltan összekötő szálakat, rizómákat. Illetve: a kollázs fogalma is bővíthető, tovább dúsítható, akárcsak a nosztalgia fogalma. Hát rajta!

– *A meztelen folyó című könyvedben a két meghatározó állomást, élethelyszínt, a Vajdaságot és Budapestet összekötő folyó és a tenger válik alapmotívummá. A kötetben ismét az emlékezés, a múlt felidézése, egy családtörténet fragmentumainak összeillesztése kerül középpontba: „Rakosgatom a szabálytalan darabkákat, akárha pasziánszoznék reszketeg. Mintha holmi rég elil-lant, elszelelt, csaknem elszellentett időt szeretnék valahogy visszahozni, s mintha én is ott szeret-nék lenni benne megint, a régiek között, és mintha másképp kívánnám a dolgokat megtörténtenii.” – olvashatjuk egy helyen. Hogyan született meg ez a „folyópróza”?*

– Valószínűleg úgy, hogy az Argentína-könyv és a *Király album* mellé kellett még egy harmadik, hogy valamiféle trilógia jöjjön létre. Valahol mindhárom opus ott van a regény határán (a *Király album*ot például egyes kritikussaim regénynek látták), s a három együtt adná ki azt, ami ugyancsak valahol a regény határán maradna, csak jóval vastagabb prózai művet jelentene így együtt. Ugyan sok részből állót, de témájában, hangnemében, miliőjében összefüggőt. Ez lenne az én egymáshoz tapadni kívánó novelláimból, elbeszéléseimből, műfajtalanságaimból álló háború-béke könyvem, valamennyi darabkájával az újabb balkáni katalizma erőterében, még akkor is, ha némelyik sztori jóval az azt megelőző időkből játszódik. Mert ha jobban odafigyelünk – magam is nagyot csodálkoztam ezen –, a szereplők mögött akkor már ott kurrog, vonyít, üvölt és brökög hajmeresztőn, földrengést jelezve az összes állat, csak épp senki nem figyel oda, vagy nem tulajdonít ennek különösebb fontosságot. Képletesen mondom, persze, közben látom magam, ahogy én se figyelek oda rendesen az eljövendő háború összes, valamely ismeretlen erő által odavezényelt, előttem felsorakozó ómenére. Ha több eszem van, lehet, hogy a saját szö-vegeimből is megjósolhattam volna ezt-azt magamnak. Szóval, próféciákat félre, egyben

ez az én menés-maradás könyvem úgyszint, amelyben sokkal nagyobb utat járok be, mint a valóságban: az újvidéki Teleptől a budapesti Király utcáig. Mert ez a tényleges útvonal, ha némi kitérőkkel is: Telep–Király. Kertváros–Belváros. Periféria–Központ. Maga a meztelen folyó pedig természetesen a Duna, amelynek mentén főlvándoroltam, és amelyek – a Tiszával együtt – életem meghatározó folyója. Szentendrén állt össze ez a kötet, nem messze a Szamár-hegytől, a Pap-szigettel szembeni domboldalon, ahol magyarországi nagybátyámnak kornyadozik egy kis romos háza – prima rálátással a Dunára. (Az enyéim között született, ahogy tréfálkoztak egyesek, célozván a szentendrei szerbségre.) Sokáig oda jártam ki, ahogy most is, néztem az ismerős vizet, és rájöttem arra, ami nem nagy ügy, csupán a lényeg: a leghasznosabb, leghosszabb és legpompásabb híd valójában nem más, mint maga a folyó. Ugyanakkor a címet egy újvidéki látogatásom eredményezte, melynek alkalmával kiálltam az egyik szétbombázott, vízbe omlott híd csonkjára, s valósággal letaglózott az ember építette hidak nélküli folyó képe. Meztelenül nézett ki. Tiszta pornográfia. Azt a tájképet nem ismertem úgy. Döbbenetes volt, akárcsak az önmagába omlasztott, kétlyukú, hosszú alagút a folyó túlsó oldalán, amelyen keresztül régebben a tévébe jártam dolgozni. És az sem volt semmi, hogy magát az emeletes épület szinte térdmagasságúra gyalulták a levegőből, messze szórva pörkölt alkatrészeit annak a kis bábeli toronynak is, amely ötnyelvű műsorát sugározta volt a Vajdaság színes összetételű népe számára, mielőtt lesújtott volna az istenek elvétett haragja. Egészen groteszkért pedig csak közelebb kellett jutni valahogy. Mert közelről láttam meg, mi is az, ami amolyan gyászos zászlóként lengedez egy hosszú rúdon a szarrá lőtt szerkesztőségek romjai fölött. Márpedig az egy bekormozódott falicsésze volt a férfiklotyóból, nem más, épp a mi egykori redakciónk magasságában. Új idők jelképe. No comment. Illetve lett...

– *Legutóbbi köteted a több mint két évtized hasonló tematikájú szövegeit egybegyűjtő Vágyak gyűjteménye, amelynek konstruáló motívuma a szerelem és az erotika. Te is csatlakozol tehát azokhoz az írókhoz, akik a szexualitás, a testiség ábrázolásával, kibeszéletlen kérdéseink nyílt, olykor szabadszájú kimondásával célul tűzik ki a tabuk megtörését. A szerkesztő, Reményi József Tamás írja az indító kisregényről a könyv utószavában: „A Szerelem, szerelem – stílszerűen szólva – még egyetlen nagy, elnyújtott orgazmusa a tájainkon '68 óta mindig csak esedékes, de soha le nem zajlott szexuális-literális forradalomnak, a pincérnő „begyűjtője” viszont kifinomult és technicizált arzenálja birtokában is csupán (?) az elemi érzelem-maradványokban bízhat már.”*

– A polgárpukkasztás és tabudöntögetés a korai sympós időkhöz tartozott inkább. Akkor még – bármennyire bosszantott is – inkább örültem annak a hisztérikus sivalkodásnak és szemforgatásnak, amely egy-két erotikus sztorimat fogadta, mint sem, közben azért csodálkoztam ezen a bevöröslött túlreagáláson. Mondom, idegesített is, de azért mindenképpen jobb volt, mint a süket csend. Emlékszem, egyszer még a nyomdai munkálatokat is leállították az erotikus számba készült Bataille-fordításom miatt, mert az egyik szedő állítólag megtagadta, hogy ilyen ocsmányságon dolgozzon. Ez vitát kavart, hogy erre van-e joga, mire az illetékes pártillető a lapkiadó részéről azzal zárta le az elvi diszkusziót, hogy egy öntudatos szocialista munkásnak igenis van. A *Világ, én ma felébredtem!* című könyvem némelyik írása nyomán – pár közülük megtalálható a *Vágyak gyűjteményében* – meg egyenest olyan kritika ért, hogy nyilván valamiféle zilált lelki alkat vagyok, deformált és perverz alak, következésképpen nincs semmi keresnivalóm nem csupán egy szerkesztőségben, hanem egyáltalában az irodalomban (lám, lám, ugye, az „extrém elmeállapot gyümölcssei”...). Eltöprengtem hát azon, hogy tényleg mit keres pl. Henry Miller a literatúrában, vagy Janus Pannonius és Apollinaire, de akár a lesbikus Szapphó. Utóbbinak ismert szexuális praktikáit akár élete kockáztatásával is igyekezett volna meglesni drága ítésem, amennyire habitusát ismertem. Egyik későbbi beszélgetésünk alkalmával, több év után is olyan jól emlékezett ez az ember az én inkriminált szö-

vegeim legapróbb részleteire, hogy el kellett gondolkodnom: állunk, de hogyan is ezzel? Le kellett vonnom a következtetést, miszerint ha nem is minden egyes eset nevezhető az álszentség súlyos megnyilvánulásának, de ez igen. Aztán meg már a háború alatt történt, hogy az egyik magyarországi provinciális laphoz került vajdasági kollégát kirúgták állásából, mert sorozatban kezdte közölni a *Szerelem, szerelmem* szöveget. Nagyszerű! A *Vágyak gyűjteményén* viszont nem háborodott immár fel senki, és ez így is lenne rendjén. Jobban szeretem, és inkább kívánom már, hogy az esetleges irodalmi értékeivel foglalkozzanak, hiszen életünk oly kiszakíthatatlan, mellőzhetetlen része a szexualitás, hogy azt már fárasztóan banális újra és újra, mintegy védekezésül hangsúlyozni. Persze, érthető az érzékenység, hiszen e téma körül, akár a 40-es lábú pincérnő formás végtagja körül, izznak az emberiség kezdete óta legvadabbul a szenvedélyek, itt születnek a legnagyobb örömek és a legnagyobb bánatok. És nincs isten, se földi helytartó, amelyik ezt a maga által teremendő rend nevében maradéktalanul megakadályozhatná.

– Az említett téma megjelenítéséhez a barokk stílusra rájátszó, burjánzó nyelvezetet teremtettél. Miért?

– Mert vágytam rá nyüzszítve. Kívántam reszketve, és úgy éreztem, ez a nyelv viszont kíván engem. Meg hogy a téma is ezt kívánja: az indulatos, szenvedélyes, rögeszmés, határtalan, birtokolni vágyó szerelem – bolondulásig. Szóval, nem egy Raymond Carver-i minimalista helyzet. Egyébként erotikus közegben maga a nyelv is duzzadni tendál, mindenféle nedveket ereszteni, önnön nedveiben burjánzani. Recsegő-ropogó, csikorgó ellenállással ugyan, mert még nem igazából idomult hozzá a maga grammatikájával és egyebével, de képes erre a mi szép magyar nyelvünk ugyancsak, ám még dolgoznunk kell rajta. Legnagyobbink után is akad ezen a területen bőven teendő. Hiszem, hogy az egyre inkább felzárkózó nőirodalom sokat segíthet ebben, hogy meglegyen a remek női Pszichénk is például. Aztán egyszer mindannyian találkozzunk majd, nők és férfiak: az éjszakai állatkertben. Más megoldás nem nagyon van.

– Több kritikusod ízig-vérig posztmodern írónak bélyegez. Ugyanakkor egy korábbi interjúban így fogalmazol: „Valahol olvastam, hogy a posztmodern egyetlen ellenszere az érzelmesség.” Mintha az újabb könyvekben előtérbe kerülő nosztalgikus felidézés és ironikus beszédmód azért is válna fontossá, hogy ezáltal a posztmodern prózapoétikai eszközök ellenpontozódjanak. Milyen a viszonyulásod a posztmodernhez?

– Néha kezdet fogok vele, de nem sokat beszélünk egymáshoz. Ugyanis nem igazából tudunk felszabadulni kizárólag egymás társaságában. Tréfát félre, én nem hiszem, hogy jó dolog eltökélni, márpedig ez és ez vagy, aztán kínosan ügyelni, nehogy lelépj az önmagad számára húzott stráfról, még ha az a posztmodern talányos szélességével bír is. Ellenkező esetben arra a katonára emlékeztetsz, akit a második világháborúban ott felejtettek strázsán valamelyik isten háta mögötti szigeten, ő pedig csak rója-rója oda és vissza a lépteket, hogy már csak a feje látszik ki az önmaga koptatta árokból, és rövidesen már esélye se lesz, hogy onnan kilásson. Én valahol a modernizmus talaján keletkeztem, valami meg tán lett is belőlem arrébb tutajozván, többé-kevésbé más, azonban ezt hadd ne én állapítsam meg, hogy mi. Hagynám ezt a munkát másra. Ellenben annyi tán igaz, hogy a lyotard-i teendőket a magam szintjén érezve-értelmezve vághattam neki egykor a két zöld fülemmel, részben izomból a Nagy Elbeszélések félretologatásának (meg a Nagy Mellébeszélésekének), legalábbis úgy rémlik, valami ilyesmi lebeghetett a szemem előtt, közben meg azon dolgoztam, hogy a magam birodalmát, „a” vagy „b” irodalmát felépítem, persze a rációnak egy módosított, véleményem szerint rugalmasabb változatát követve. Közben sose zártam ki a történetmondás örök eszközét, mert azzal kizártam volna magam is a játékból. És nem zártam ki az érzelmességet sem, amelyet viszont jobbik pillanataiban tán az ironia eszközével sikerült kellő távolságban tartanom. Meg

humorral, amikor formában voltam. A magam groteszkjeivel elegyítenem a romantikát, amelyet itt inkább a nosztalgia szűkebb értelmezéséhez hasonlóan használok, közben nem érdemlí meg ezt a szimplaságot és pongyolaságot... Mindegy, annak egyszer tényleg megörültem, hogy az érzelmesség lenne a posztmodern elleni penicillin. Aztán van olyan is, hogy az alkotás melankóliája, de az túl messzire vezetne itt. Különben se olvastam még végig Földényi F. Lászlót, vagy a volt jugó kollégámat, a szlovén Aleš Debeljakot.

– A meztelen folyóban mintha a történetmondás és az írás létjogosultsága is megkérdőjeleződne, amikor így fogalmazol: „Már nem szoktam tudni, miért és kinek írok – én. Kit érdekel? Egyáltalában. Engem se érdekel más baja (roppantul), elmúlt ez az ifjonti lelkesedés...” Mégis mi az írás tétje a számodra?

– Végére a legnehezebb? Legkönnyebb? Nos, ha folytatnánk az idézetet, akkor ugye gondolatilag így valahogy alakul ez tovább ott: minek az írás, csak hogy van ez a valami a mondatokkal, meg a zavarón súlyos, tolakodó mögöttesükkel, s hogy hozni kéne még valamit, ami hozatni akarja magát. Aztán megint jön egy sor kétely, egy sor más, már ahogy az a duplex ürge ott – a kötetben – tépelődik magában, meg ahogy egyáltalában kétkedik, viaskodik a normál ember a pro és kontrák ritmusában. Viszont maga a könyv bizonyítékul szolgál a pozitív döntésre. A tétet meg értsem úgy, hogy mitől születik meg ez a pozitív döntés? Imádok állati példákkal dobálózni. Azt mondják, a cápa elsüllyed, ha nem mozog előre. Úgy harmincévnyi írás után mi a tét? Hát nem a jólét, de mégiscsak és abszolúte: az értelemmel bíró lét. Egy író számára.

(Az interjú 2006. március 30-án készült.)

Utassy József

Őszvilág

Hamvad a csipkebokor

*Hamvad a csipkebokor tüze, ősz van.
Isten is élvezi most a határt:
feltör a szüretelőkből az ős dal,
messzeriasztva a büszke Halált.*

*És hazaballag a csósz, hazaballag.
Minden csontja ropog, feje fáj.
Prüsszögteti a pulit a harmat.
Elnyeli őket az esti homály.*

Látok én egy nagy madarat

*Látok én egy nagy madarat
a nap felé repülni,
lángol, óriás magánya
úzi a nyárból, úzi,
látok én egy nagy madarat
a nap felé repülni.*

*Csak a szelek pártfogolják,
csak a szelek egyedül,
szítják tolla tábortüzét,
s ő menekül, menekül,
csak a szelek pártfogolják,
csak a szelek egyedül.*

*Jaj, nem a tél elől szökik,
annál büszkébb e madár:
hétszer kerüli meg Földünk,
s nincs ág, amire leszáll,
jaj, nem a tél elől szökik,
annál büszkébb e madár.*

*A magányok magánya ő,
elérhetetlen, örök,
nézünk utána, s hallgatunk,
hallgatunk a csend mögött:
a magányok magánya ő,
elérhetetlen, örök.*

Csillagok parazsánál

*Hamubundában hál a tűz,
a tőke hold ágát siratja,
pajta előtt pipál a csősz,
kalapja van, kerek kalapja.*

*A csillagok parazsát nézi,
szítja szúrós tekintetével,
és látja Istent, s kérve kéri:
ne haljon meg ezen az éjen!*

Minden

*Ősz.
Országos eső.
Óriás szomorúfűzfa.*

*Gyötri szívem az elmúlás,
de a szeretőm oly,
gyönyörű ma,*

*boruljatok rám,
takarjatok be:*

*ősz,
országos eső,
óriás szomorúfűzfa.*

Van egy világ

*Csörgőre húzva hajnalunk,
sörhab csipkézi éjszakánk,
van egy világ itt általunk!
S honunk helyett egy félhazánk.*

*Kerekíti a telehold
szemünk esteledő tavát.
Miasszonyunk, szomorúfűz
tükrözteti ott szép magát.*

*És testet ölt a szerelem,
mert nem égi bútor az ágy!
Mégis, mikéntha fellegen
vonulnának az éjszakák.*

Öreg vers

*Vezet egy ösvény, ballagok,
csönd van, lihegek, hallgatok.*

És föl-fölnyögnek a havas fák!

*Nap süt, de szemem nem ragyog:
levert forradalom vagyok.*

Hol vagy, én tündérem, Szabadság?!

Mi történt?

*Mi történt veled,
mondd,
mi történt,
hogy mindenről lemondtál
önként,
s mint egykedvű pálma
a szélben:
legyintgatsz csak
úton-útfélen?*

*Mi történt veled,
jaj,
mi történt,
hogy a halálhoz szegődtél
önként
s vagy remetéje
a hallgatásnak,
kit az isten is
megaláz csak!*

*Hova tűnt
hímpora hitednek?
A hited,
a hited hova lett?!
Oly árva maradtál
nélküle,
mint halott mellén
az amulett.*

A hajdani jövő

*Ha ki szép jöttödig
a háttérben lapult:
előővakodik
vackáról most a múlt.*

*Szégyenlősen néz szét,
szinte bocsánatot
kér a félvilágtól,
hogy ím: föltámadott.*

*Éljen hát a főnix:
a hajdani jövő!
Amnézia gyötri,
negyven év nagy idő.*

*Emlékszel? mosolydul
el egy férfi arca:
én dobtam benzines
palackot a tankra.*

És a halhatatlan,
a néhai drága,
ámul csak a szélben:
leng az idő ága.

Hitfogyatkozás

Adhin Persaud-nak

*Dióverőfény. Rezgőnyárfa
idegösszeroppanása.*

*Sisakból makk, emberfej pottyan.
Hitfogyatkozás játszik napommal.*

*Koppanás, csönd: ez lett a ritmus.
Mezőn új csaták csontja virít most.*

*Győzelem?! Harminc ezüsstel győztek!
Énekelem hát: júdás idő ez,*

*s úgy meredek a kereszt fiára,
kiropan bogyószemem világa.*

*Csoda nincs! Lám, a sós vér is felforr:
tréningezik velem a terror,*

*ördögszekerek után köttet,
csúfolja testemmel a Földet.*

*Fogadna fiának is: ha élve
törhet az idő kerekébe.*

*De alku sincs! hát hosszú hajammal
söpreti avar forradalmam.*

*Süvíts, süketíts Hatalmi Lárma,
véniés Hetvenhét Tornyodba zárva:*

*ellened én, Ember az őszben
immár halálíg levetkőztem.*

Ferdinandy György

Post mortem

Kedves barátaim, ez egy ilyen, hogy is mondjam, rendhagyó előadás. Meg kell mondjam: a könyökömön jönnek ki a nemes érzelmek és a nagy szavak. Azt sem tudom már elviselni, ha valaki első személyben önmagáról beszél. Hát még ha tudományos köntösbe öltözteti az indulatokat!

Ha megengedik, én ma itt egy szomszédfiúról fogok önöknek beszélni. Egy játszópajtásomról, akit paradox módon alig néhány hónapja ismerek igazán. Előrebocsátom, hogy én ilyenkor ősszel minden évben a régiekkel álmodom. Azokkal, akik már elmentek, idestova ötven éve, és akik minden évben felkeresnek egy ilyen őszi hajnalon.

Sürgetnek, hogy írjam le a nevüket. Mert igen, voltak ők is. Még mindig élsz? – kérdezik. És: miért folytatod?

Tehát ezek közé toppant be a Lajos. Emlékszem, kora délután volt, a Sashegy oldalában már ment le a nap, amikor megszólalt a telefon.

Ő volt az, bemutatkozott. Itt lakik – mondta –, a Vércse utca sarkán. Hogy emlékszem-e rá? Komolyan, nyugodtan beszélt. Azt mondta, mindig is itt lakott.

– Hogy lehet az – kérdeztem –, hogy sosem láttalak?

– Te tudod! – felelte. Én azóta se mozdultam ki a házból. *Et pour cause!* Ha kinézek, látom az ablakod.

– És – tétováztam – hogyan élsz?

Az ilyen hívásokkal szemben védtelen vagyok.

– Köszönöm – felelte –, tolókcocsiban.

– Valami baleset?

– Nem érdekes! – mondta. Ennek ma már ötven éve.

Így kelt életre ez a fél évszázados kapcsolat. Az öcsém, érdekes, emlékezett rá. A Lajos? – kérdezte. DISZ-titkár volt. Ötvenhat után – rám való tekintettel nem úgy mondta: disszidált – Kanadába távozott.

– Kanadába? Itt él most is a Vércse utca sarkán!

– Az nem lehet! – jelentette ki öcsém.

– Mi nem lehet?

– Hát hogy én erről nem tudok.

Ferdinandy György *Még mindig élsz?* című írása a *Forrás* 2006. októberi számában jelent meg.

Pedig lehetett.

– Ha becsöngetsz – mondta Lajos –, kinyitok.

Itt a hegyoldalban kacskák az utcák. A házak mélyen lent vannak az úttest szintje alatt. Értettem már, hogy miért nem tud kijönni tolókokcsiban.

A lakás, ahová beléptem, tágas volt és sötét. Kevés bútor: a kocsik akadálytalanul közlekedhetett. Az asztalon könyvek, folyóiratok. Lajos szemmel láthatóan nem unatkozott. Csak ez a vigasztalan szürkeség! Seholy egy zöld növény vagy egy asztalterítő. Még csak egy fénykép se lógott a falon.

– Mióta vagy így? – kérdeztem.

– Azóta – felelte. Ötven éve. Nekem csak két napig tartott a forradalom.

Ötvenhat minden szemtanú számára ugyanaz. Bem-szobor, Kossuth tér. A remény. A könnyek, amelyekről ma már beszélni se szabad.

– Október huszonnégy – emlékszel? Abban az évben szerdai napra esett. Borús idő volt, a tankok zúgását megsokszorozta a köd. Telefonáltunk – mondja – a diákokhoz. Hogy aki teheti, menjen haza. És hogy zárják be a kapukat.

– Akkor történt – ezt nyilván végiggondolta százszor is. Egy orvlövész volt, nem a tank.

Kávét főz, gyorsan, rutinosan mozog.

– Látod – mondja –, megszoktam a magányt. Ellátom magam.

Nem tartóztat, amikor felállok. Két dossziét készítettem ki nekem.

– Vidd el őket! – mondja. Ott vannak az asztalon.

Belelapozok a gépelt kéziratokba. Az egyik nyolc-, a másik harmincoldalas.

– Nálad jó helyen lesz – mondja. Talán felhasználhatod.

Most erről a két írásról kellene beszélnem. Nem könnyű dolog. A nyolcoldalas, napló. Egy asszony – feltehetően Lajos felesége – megírja benne az októberi napokat. Valaki legépelte, összevonta, és nyilván belejavított. Abból, ami engem érdekel, nem sok maradt.

A másik, riport Lajossal. Szecska-szár az is. Harmincoldalas. Harmadik neki-rugaszkodásra végigolvasom. Lajos ötvenhat elején kocsikísérő, majd traktoros. Az írók és a diákok szervezkedéséről semmit se tud. Október 23-án gyorsan észbe kap. Ott van a Parlamentnél, a Rádió előtt. Déry Tiborral, Devecseri Gáborral beszél, csupa kommunista, állapítja meg, és mégis, karakán, belevaló emberek.

Bejár az Írószövetségbe is, az utcán aznap mindenki rohan.

Útban a Parlament felé kerül a Rudas László (ma Podmaniczky) utcai leányszálló elé, ahol 24-én este lelövik.

Következnek a műtétek, a kórházi napok. Kezdetét veszi az ötvenéves szobafogság. Húga akkor már disszidált, de a felesége, Ili, vele van. Az 56-osokkal továbbra is tartja a kapcsolatot. Olvas, rádiózik, mindenről tudomása van.

Itt, valamikor 58 körül, megszakad a kézirat. Azt, hogy Ili még harminc évet élt, már csak tőle tudom.

Hát csak ennyi. Sokszor átírhatta a riportot. Kilúgozta. Nincsen benne egyetlen részlet, ami torkon ragadna. Nem dobom el, majd a kezelés után, amikor hazaérek, visszaadom.

Ili naplójával más a helyzet. Róla, a feleségéről, Lajos is szépen nyilatkozott. Ez a csodálatos asszony volt a szerencsém – mondja. Ha volt tragédia az életben,

nem az, hogy megrokkantam, hanem hogy elvesztettem őt. Ők az igazi hősök – teszi hozzá. Akik megőrizték a férjük emlékét és felnevelték a gyerekeiket.

Az októberi napokat mondja el ő is, de van ennek a történetnek egy másik vetülete. Mert ez az október abból áll, hogy Ili, a szerelmes fiatalasszony, keresi Lajost.

Ezek itt már nem magyarázkodások és nem nagy szavak. Itt az ember, a kiszolgáltatott ember szólal meg. Ebből még lehet szépirodalom.

Még kell mondjam, hogy Lajos riportjában voltak kevésbé megható részletek. Amikor bejutott a Rádióba, ahol a lefegyverzett ávosokat őrizték, példaképe és barátja, R. Jóska egy szálig legéppuskázta a foglyokat.

Fantasztikus ember volt – mondja róla. Toleráns szellem: zsidókat mentett a világháborúban. R. Jóska megúsza, de valami megroppant benne 56 után. Inni kezdett, elvált, meghalt, pontosan tizenhárom évvel a forradalom után.

Lajos még egy tréfás mondását idézi. Nem az a fontos, hogy az ember háromszáz évig éljen. Éljen csak száz évig, de jól! Hát neki – fejeződik be a rögtönzött nekrológ – 43 év jutott.

Eszébe jutottak mások is. Főként azok, akik DISZ-titkárok voltak, mint ő maga. Rájuk talán még a régi, előző életéből emlékezett.

*

El akartam búcsúzni tőle, mielőtt átrepültem az Újvilágba. Azután ez a látogatás elmaradt. Írtam neki, mert a telefont nem vette fel. Nem csengettem, bedobtam a levélszekrénybe a borítékomat.

Már csak egy hét volt hátra odaát, amikor megszólalt a telefon. Beszél magyarul? – kérdezte egy bizonytalan női hang. Lajos meghalt! – közölte. Július 29-én. Aznap volt, hogy kicsengett nála a telefon.

Lajos húga gondoskodott róla, hogy ne kínozzon túlságosan a büntudat. Mert hát ő, a disszidens hűg volt az a tétovázó női hang. Tegnap temettük – mondta. A hamvasztás az óhazában körülményes dolog.

Negyven évet töltöttem idegenben én is. Mégsem tudom elviselni, ha valaki töri az anyanyelvét. Idegesítenek az akcentusok. Lehet, hogy ezért vesztettem el a türelmemet, és hogy abban, amit most elbeszélék, igazságtalan vagyok.

A nő a kéziratokról faggatott. Szeretné megjelentetni. Ezek szerinte értékes iratok. Az évfordulóra! – tette hozzá magabiztosan.

Nem tudtam figyelni rá. Lajos meghalt, állandóan ez járt a fejemben. És hogy nem kerestem fel őt.

– Maga már megírta? – kérdezte az asszony. Mert lenne valaki. A *Lyukasóra*ba? – faggatott türelmetlenül. Úgy tudta, hogy a *Lyukasóra* az egyetlen magyar folyóirat.

Azon kaptam magam, hogy magyarázkodom. Elmondtam, hogy mind a két irat közönséges, ellenőrizhetetlen másolat. Dokumentumértékük minimális, csak azt ismételtetik, amit mindenki tud. És természetesen egyik sem irodalom.

– Keressen fel! – hangzott a válasz. Meg akarja beszélni velem – így mondta – az anyagi vonatkozásokat.

Hát innen fűjt a szél. Nos, feleltem kapásból, ha kifizeti a nyomdát, annak csak örül a folyóirat!

Szegény Lajos. Örömet akartam szerezni neki. Már nem kínozt annyira a bűntudat. A rokonság *post mortem* is tönkre tudja tenni a barátságokat.

Megpróbálom felidézni a barátom alakját. A perceket, amikor a régiokról beszéltünk. Csaplár Jenőről, Egry Öcsiről, akik már nem élnek. Közös szerelmünkről, Kósa Inciről, erről az egész háborús brancsról, amelyik itt robbantgatott a Sas-hegyoldalon. Eszembe jut, hogy ő volt a nagyfiú, aki akkor, negyvenötben már dolgozott. Incit ő fizette be az Alkotás moziba. Igaza volt az öcsémnek: ha valaki belefutott a vakvilágba, az agya úgy látszik kihagy.

Ő, a Lajos, nem felejtett. Ötven éven át mondta a magáét. A forradalmat. Azt a másfél napot. Azt akarta, hogy maradjon valami utána. Őrizgette ezeket a jegyzeteket, amit én most majd visszaadok.

Igy ér véget ez a rendhagyó előadás. Hogy mi lett belőle? Novella, elbeszélés? A műfaj mint olyan engem sosem izgatott. Az ember, a kiszolgáltatott, az útpadkára szorult ember annál inkább.

Erről volt szó, ha jól fejeztem ki magam. Két emberről, akiken ma ötven éve keresztülgázoltak a lánctalpasok.

Tornai József

Kheirón megtudja hogy testvére beteg

*A kentaur szomorú lett
más lények nem tudják mi a kentaur-szomorúság*

*nem tudják hogy négy lábba
és két karba mennyivel több szomorúság fér el*

*megmerevedett nézte
a Nyilas kísérbolygóit
a zümmögés nem szűnt a fejében*

*addig vágatott szügyéről szakadt
a tajték és ott a magasban
sírt*

*testvére már csak csont és bőr volt
az orvosok nem tudtak semmit
és ő nem akart többet tudni az orvosoknál*

*miért nem veheti magára a testvére baját
ezt szerette volna*

*az egészsége már savként marta
a húsát idegeit*

*hátsó patáival a levegőbe rúgott
sziklák gurultak le a hegyről
de reménykedett de tudta reménykedni
csak az ostobáknak szabad*

A tizedik kanca

*Azért szerettem bele öregen
a tizedik kancába is
mert a kilencedik olyan szép csillag volt
nem szerethetett
engem a topacsűdű fél-szellemet fél-állatot
táncolni sem tudtam nemhogy
a párja lehessenek*

*a tizedik már nem volt szerelem
álom amin a szelek nevetnek
egymás közt
mikor a tenger árt és apályt cserél*

*szeretlek helyett azt mondta
nem tudom miért félek tőled*

*belelógott a haja a szemébe
én is megvakultam*

a kutya is amelyik a házát őrizte

*és mégis szerelem volt ha még érti
valaki ezt a kínt
mégis imádott*

*ha meglátott nyertett sárlott
ráncba szaladt a homloka*

*és velem álmodott füzek alatti
fedezésekről*

*ó kentaurok ha már féltek akkor
semmi sem mentheti meg szíveteket és tomporotokat
a szentháromsággá
szakadástól*

*én csak várok és ujjaimon számolom
hányszor robban át vékonyomon
a csődöri vér*

Amikor a halálról írsz

*Kikecmeregtél a természetből
de alsó feled
egy lóé s bár fölfelé tör
a húsdod elméd kettős vagy
már ezt ne feledd*

*Nem mondhatod a kentaur-lét
nem a mítoszi
koroké de igen azok szülték
csakhogy a lényedet igazzá
a monda teszi*

*Nem volt még pontosabb rajz
rólad te öreg
tested hidrogén szén tengeri kvarc
és agyadban idegsejt-hálózatok
is örvénylenek*

*Ebből kell kiindulnod amikor
a halálról írsz
tudod hogy a kő- fű- állat-fonta sor
egy tarka földi lét vadonába és nem
a mennyekbe visz*

Kheirón tanít

*Kik ezer és ezer évek óta félreértésben
éltek hallgassatok meg*

mit mondhatok

*Nem az istenek hoztak ide a földre
titeket az angyalok meg legalább
annyira képzelt lények
mint a kísértetek*

*nézzétek az én szügyem és hátam
de vegyétek hozzá a fejem*

*gondolkodó állat vagyok Nem
én a csillagokból jöttem
a zöldellő földre virágokat köt
össze idegrendszerem
büszkeségem a szívem és az elmém*

*a logikám de a libidóm is Ezt
hazudták el előletek
a Nagy Mese még szónoklatot tart
az emberiség elzülléséről ha nem
hisznek benne
Gondoljátok meg nincsenek más normális
kentaurok csak a megvakíthatatlanok*

A kentaurok is az anyanyelvükön

*Az anyanyelvemen beszélek
más kentaurok is az anyanyelvükön*

*néha megtanuljuk egymás nyelvét
de azért viták vannak nem értjük egymás
szívét háborúban győznek a vesztesek*

*tömegsírok
bomba a nyelv szomjas a hatalom minden
kentaurokban minden századokban*

*Addig kiáltom Ne ölj
míg le nem mészárolnak a szomszédok*

*Föl kentaurok Buddhák és paranoiások
a gyilkosok kalapot emelnek az áldozatoknak*

*az anyanyelvemen beszélek
az emberiségnek nincs anyanyelve Most*

*szétszaladunk
a lovak a tűzbe az emberek a tengerbe*

A szabadság kiűzetése

*Az ősidőkben
még mielőtt a kentaurok gyilkolni
kezdték egymást*

*sok szó esett a szabadságról
mert a mi szabadságunk a folyóparti zsálya
sziklák között az éjszaka
forradalma*

a Napot bezártuk a fejünkbe

*azt mondtuk a szabadságunk a szeméremrésünk
a szőrös herénk és bunkós vesszőnk
és vad ciános nyilat lőttek
Kheiron nyakába*

*a szabadság méreg tudjuk azóta
piros-fehér-zöld Kheiron a partszakadékba
bukott*

*a szabadság pedig eljött a házamba
darabokra rúgta a tűzhelyem*

*láng láng vagyok mondta
fekete nyelotan*

*én vagyok a szabadság kiűzetése
a paradicsomból*

Darvasi László

Virágzabálók

Az a szomorú mese is kísértette mindig. Az anyjuk sokszor elmondta nekik selymesen bűgő, meleg hangján az esti fektetés után. Az anyjuk teste puha volt, fojtogató és izgató, és Imre félt, hogy egyszer végleg elveszítheti. Az anyjuk gyakran mesélt, és az a mese a világ legszebb palotájáról és az Ördögről szólt. Az Ördög egy nap megpillantotta ezt a palotát, legalábbis úgy tett, mintha véletlenül sétált volna arra, meglepetten felkiáltott, és bólogatott. Így bólogatott?, kérdezett közbe Péter, és utánozta az Ördögöt. Az anyjuk bugyborékolva nevetett, igen, Péterkém, pontosan így bólogatott az a rossz, az a nagyon gonosz. Majd folytatta a mesét. Egyetlenegy téglát kért csupán a Gonosz, cserébe a király életéért, miután megszemlélte a ragyogó épületet. Gazdagság, ízlés, tudás és szenvedély, minden földi pompa együtt volt abban az épületben. A király tétovázott keveset, majd a Gonosznak adta az egyetlen téglát, éppenséggel a trónszékéből emelte ki, s mire az Ördög eltűnt az udvarkertből kikanyarodó úton, a vidékre hatalmas, sűrke porfelhőt lehelve a palota is összeomlott. Elpusztult a király családja és testőrsége, odaveszett a háza népe. Nem sírt az uralkodó, nem panaszkodott, egyetlen átokszó sem hagyta el az ajkát. És nem is sajnáltatta magát. Azon töprengett, mit tehetett volna másként. Ellenkezik, szembeszáll, elúzi a Gonoszt?!

Az anyjuk mesélte ezt a történetet, hosszan ecsetelve a király kétségbeesését és tanácstalanságát, és Péter csuklani kezdett az izgalomtól, mintha nem tudta volna szó szerint a történetet, a szavakat kíséző sóhajok, szünetek és a nevetések helyét, majd az utolsó mondatot, mely lehelésként szállt az ágy fölé.

És aztán elment a király, elment a Gonosz után, hogy visszavegye azt a téglát, az egyetlenegy, mely miatt az élete összeomlott.

Anyuka, anyuka, olyan palotát kell építeni, amiből nem lehet kihúzni a téglát! Péter rekedten nyöszörgött. Akár egy öreg kofa. Ők meg, az anyja és Imre forró torokkal nevetgéltek, és Péter persze megsértődött. Öklével verte a párnát, dobálta magát. Fejét fúrta a nyekergő matracba. Félő volt, hogy megszakad a huzat, mert Péternek már négyévesen is akkora ütése volt, mint a lórúgás.

De akkor, Péter, csitította az anyjuk, a gonosz az egész palotát viszi el! Gondold csak meg, fiacskám. Nem, nem, nem, tombolt tovább Péter, az Ördög nem bír el egy ilyen palotát. Nem bírja felemelni, nem bírja elvinni, nem bírja

magával hurcolni! Az Ördög mindig keveset visz el, mert az jobban fáj, mintha az egészszet vinné!

Imre az anyja arcához nyúlt, igaza van, suttogta, igaza van, Mama. De késő volt, a párna hasa felszakadt, ezer kicsi, fehér szárny rebbent bele a gyerekszoba éjszakai kékségébe, hogy aztán fehéren derengve lebegjenek alá.

Ők meg elhallgattak.

Nincs is Ördög, suttogta váratlanul Péter.

Nincs?, kérdezte az anyjuk, és közelebb hajolt a másik gyerekekhez.

És nem is lesz soha, mondta a kicsi, kócos, nehéz fejét a párnára ejtette és hagyta, hogy az arcát havazzák be a pihék.

Már aludt, keze ökölben, száját összeszorította a dac. Péter soha, egyetlenegy-szer sem hallotta a mese végét. Ő már aludt, amikor Imre még mindig az anyja testét ölelte.

Ne várd meg, mondta az anyja halkán.

Az Ördögöt?

Ne várd meg az Ördögöt, suttogta az asszony.

Te rombold le a palotát, hogy ő ne tehesse meg, mondta az asszony, s óvatosan, de határozottan kikelt az ágyból.

*

Ha akad olyan nap az életünkben, amely kivételesebbnek tetszik a többinél, az a legfontosabb tévedésünk napja, mondogatta Schütz doktor, és nem várt helyeslést. Egyszer a német felcser egy tejfölösszájú hadnagyot operált, a diagnózis aranyér volt, ám a doktor művelet közben rájött, mégsem aranyere, hanem szépen kifejlett polipja van az ifjú katonának. Az öreg csak bazsalygott, mintha valóban ezt az esetet tartaná hosszú, békés élete legfontosabb tévedésének, miközben az okuláréja üvegét törölgette a zsebkendőjével. A tiszt meggyógyult, mintha soha nem piroslott volna parázs az alfelében. Sebaj, doktor, rikkantotta jókedvűen, miután eltávozhatott az ispotályból, néha a balszárnynak kellene támadni, mégis a jobbszárnny lendül előre. S úgy csapta össze a bokáit, mintha Schütz bácsi lett volna a feljebbvalója.

Szép Imrét kétséggel töltötte el ez a bölcsesség, bár soha nem vitatkozott a doktorral. De ha a férfi némi kiszámíthatóságot akart látni életének egymást űző eseményeiben, cinkos délelőttök kalandjaiban, melyek kicsalták őket a folyó partjára, hol egykor a hajójuk állt, vagy egy éppen nyitó kávéház tegnapi dohánytól kesernyés termébe tévedtek, és máris, korán reggel, likórt vagy sört ittak, egyiket a másik után, vagy hogy felsétáltak a közeli templom lépcsősorán, hol Klára egyszer csak ok nélkül elnevette magát, vagy a városból kikanyarodó útra tértek rá, hol érett mákgubók végtelen hadseregét zörgette a szél, és ők sokáig álltak, kart karba fonva, szótlantul, félelemmel telten, hogy aztán, hazatérvén, belevesz-szenek a délutánok kedvetlen tétovaságába, amikor földszag és rózsaoaj illata áradt szét a virágszobában, s a fényfolt nem vándorolt a szobaszőnyegen, hanem menekült, futott, mígnem aztán a következő pillanatban, mintha varázsütésre történne, kimerevedtek a mozdulatok, megfagytak történések, s csak hetek múltán folytatódtak, váratlanul és ésszerűtlenül, de annál csodálatraméltóbb szemve-

déllyel, nos, ha e nem feltétlenül kellemetlen, de kilátástalan káoszban keresett célszerűséget, akkor minduntalan a többi elé tolokodott egy nap, melyet pedig ő ki nem választott, de amelyhez az emlékezete, ez az öntudatlanul erőre kapó, szabályozhatatlan kényszer mégis rendre odarendelte.

Mnémoszüné nem ismert megalkuvást.

Jó volt erre a napra emlékeznie?

Jó volt és fájdalmas volt.

A férfi mintegy visszaüzetett e régvolt, s be nem temethető büntett álombeli színhelyére, újra és újra részt kellett vennie e nap alakulásában, szembesülnie kellett a gyávaságával, tehetetlenségével és képzeletének megbízhatatlanságával, mely tulajdonságok oly önfeledten játszották be ennek az éjszakának a színpadát, a fia fogantatásának idejét, vagyis az 1948. esztendő januárjának vízkeresztre ébredő éjszakáját, amikor úgy hullt a hó, mintha célja lenne a várost ellepő fehérségnek. Imre végigjárta ennek az éjszakának az eseményeit később a börtönben is, fogsága leggyötrőbb kilátástalansága közepette, a teljes reményvesztettség állapotában, súlyos betegen, lázasan dideregve, a melankólia ragacsos mélyébe süllyedve, szavait és életkedvének maradékát elvesztve. De mindig megtalálta az az erő, amely révén rácsodálkozhatott ennek az éjszakának, e fagyos derengéssel érkező hajnalnak a valószerűtlen szépségére és izgató rémületére. A gyermekéről volt szó. Imre egyáltalán nem hitt magának, ám a saját maga ellen táplált hitetlenség lázba hozta. Talán e nyugtalanító kétely tartotta a világban életének legkritikusabb helyzeteiben. Nem, nem lehetett igaza Schütz doktornak. Ha nem is feltétlenül úgy történt, amiként emlékezett, abban azért biztos volt, hogy ezen az éjszakán egyetlen mozdulatát sem tévesztette el. A fia élt, nőtt, erősödött, s később, évek múlva ő lesz az első ember, aki szóra bírja őt évekig tartó szótlanlansága után, amikor végre átlépi az idegen, mégis az ő nevét viselő ház küszöbét.

A fia fogantatásának estéjén, úgy alkonyat tájékán, mikor az ég inkább lila volt már, mintsem vörös, Klára megállt előtte.

Olyan, Imre, mintha közeledne, mondta az asszony.

Péter?, kérdezte szórakozottan a férfi, az asztalánál ült.

Nem, nem Péterre gondoltam, válaszolt Klára.

Hanem?

Klára nevetett, kihullott a kezéből a könyv, könnyedén lehajolt érte. Imre látta, hogy Goethét olvas. A nehézkes német betűk táncoltak az alkonyati fényben.

Játsszon csak, morogta kedvetlenül a férfi, hirtelen állt fel, kilökte maga alól a széket.

Nem játszom, nézett szemébe a felesége, majd meglátja, hogy eszem ágában sincsen játszani.

Egész nap Péterre vártak, aki ígérte magát, talán Bécsből, talán Prágából, ám szokás szerint késett. Péter az anyjuk sírját kutatta. Néhány hete homályos és megbízhatatlan forrásainak egyike megsúgta neki, él az asszony. Egy olyasfajta alvilági alak hozta a hírt, melyből számtalan lebzselte körülötte. Péter hiába ünneplelt át három éjszakát egy bécsi fogadóban, a negyedik nap reggelén ugyanez az alak fölrázta, az üres söröskorsókat, a borospalackokat a másik asztalra átrakos-

gatta, majd egy rossz fényű gyűrűt helyezett az üres asztal közepére. A gyűrű az anyjáié volt, a nevét vésték az oldalába! Péter azóta csak az anyjáról beszélt, róla kérdezősködött, bejárta a császárváros valamennyi menhelyét és szegényházát, s olyan ispotályát, ahol ágrólszakadtak, hontalanok hörögtek ki rossz tüdejük barlangjából az utolsó jajsztót. Lepra, tüdőbaj vagy tífusz a férfit nem riasztotta. Tombolva kutatott, s amerre járt, mindig maradt néhány megrokkant bútor, eltört emberi kar, megszakított függöny.

Múlt az idő, és ők várták Pétert, eleinte feszülten, aztán az elfogyasztott snapszok hatására egyre felszabadultabban, nevetgéltek és évődtek egymással, kártyáztak, majd Klára olvasott keveset, s amikor éjfél t kongatott a Kálvária tér harangja, az asszony elnyomta az ásitását, és a hálószoba felé indult.

Szép Imre nehezen szunnyadt el, aztán olyan hirtelen ébredt, mintha kiáltott volna. Erősen zihált. A felesége mozdulatlan volt, tehát nem alszik. Klára álmában forgolódott, sóhajtozott, és beszélt. Most nem mozdult. Éberebb, mint én, vélte a férfi. Halkan koccant az ablaküveg. Imre kikelt az ágy melegéből, óvatosan félrevonta a függönyt. Péter bundás alakja magasodott az utcán, mintha az imént festették volna oda egy hatalmas ecsettel. Kavarogva hullt a hó. A kályhában még parázslott a szén. A testvére olyan volt odalent, mint egy fáradt hegy. Gőzölgött, füstöket fújt, fehér volt a bajusza. Imre bólintott, hát itt van a tékozló gyerek. Imre tudta, több dolga egyelőre nincsen. Újra az ágyba bújt, s úgy tett, mintha aludna. Pedig felesleges volt a csalás. Azért Klára sokáig nem mozdult, csak éberem lehelte, lehelte az izgató félhomályt. Az asszony végre kikelt az ágyból, az ablakhoz settenkedett, s ahogy rávetült a várost átderengő hófény, még törekenyebbnek látszott. Imre tudta, hogy a függöny résén keresztül az asszony is látja a lent toporgó testvérét. Péter most is hozott ajándékot, mert apróság, csecsebecse nélkül soha nem jön. Elővarázsol a kabátjából egy rossz fényű gyöngysort, egy fülönfüggőt, hamis nyakéket, amelyről azt fogja mesélni, hogy egy alvó bankárfeleség fehér nyakából oldozta le. Ha nem az anyjáról beszélt, Péter bankárfeleségekkel hengegett. Nem grófkisasszonyok, jól tartott polgárasszonyok, rossz fogú kültelki lotyók, álmodozó baroneszek érdekelték, hanem bankárfeleségek!

Klára talán megrémült, mert nagyot rándult a válla. Fázósan összehúzta magát. Ingatta a fejét, mint aki ellenkezik. Aztán, nem törődve, hogy a férje meghallhatja a motozását, kitapogatta a papucsát, és kisietett a hálóból. Hallatszott, ahogy a szomszéd szobában kitarja az ablakot. Nyilván int a testvéreinek. Így lehetett, mert Péter néhány pillanat múlva a lakásban volt, hatalmas teste felforgatta a hűlő konyha ájult nyugalmát, másként nyikordult az ajtó, és másként nyikordult a padló, s hirtelen mámorító, langyos léghuzat támadt, mely sípolva húzta át magát a réseken és a hasadékokon az egész házat elárasztva Péter jellegzetes kipárolgásával. Imre szerette ezt az állapotot. Hová Péter betért, ott megváltoztak a relációk, ami nagynak tetszett, szokványos méretű lett, a kisebb összefüggések pedig eltűntek, semmivé váltak. Péter a házban volt, Péter egészen közel volt, a hálószobába hallatszott a dörmögése. Imre felkelt, s az ajtóhoz lépdelt. Klára éppen a szájához emelte a likőröspoharat, melyet Péter most is a kabátja zsebéből varázsol el, egy aranyszegélyű

likőröspohárka a világ végéről, egy útmenti fogadóból, egy kávéház füstös mélyéből, a senki földjéről, egy másik világból, melynek legnagyobb hívsága az volt, hogy távolról kékllett és izgatott, és csak vágyakozni lehetett utána. Klára a könyökével törölgette Péter bajuszáról a hópelyhek után maradó vízgöngyöket. A nő bugyborékolva nevetett, s a férfihez simult. Ilyenkor alig beszéltek. A konyhaasztalig juthattak, a bútor nagyot reccsent, ahogy Klára a peremének döntötte a derekát. A férfi felkapta a sőtartót és paprikás üvegcset, a kredenc felé dobta őket, cseppet sem törődve a zörgéssel. Imre arca izzadságban ázott. A testvére most dönti feleségét az asztalra, ujjai a pongyola övével matatnak. Nem oldoz, hanem tép. Mint egy mészáros, úgy teszi szabaddá az asszony ölet, tenyere a combok belső párnájára tapad, és lassan, egyenletesen tolja szét őket. S aztán a szörnyű hús egyetlen döféssel találja meg a helyét a nő testében. Állat, mint egy állat! Elakadt Klára lélegzete, a férfi a testében nyomakodott. Olyanok ezek ketten, olyanok, gondolta Imre, a testvére és az asszonya, mint két növény. Folyondár és fa. Repkény befutotta törzs. Nem, ez rossz hasonlat. Imre a kabátja ujjába zihált. Kint hóba vetetten állnak a házak, a tetők fehérek, az utak elvesznek, a fehérbe mosódnak, nincs víz, nincs Tisza, nincsenek földek, nincs ég, csak a hó hull. Magányos majomkenyérfa zörög az éjszakában. S a hólepedő fehérét sértő lábnyomnak egyszerre úgy lesz vége, hogy nem folytatódik tovább. Érintetlenül terül tovább a fehér, mert a világ olyan, hogy a nyomok később fáradnak el, mint azok, akik okozzák őket. Része vagy a bűnnek, ha látod, ahogyan megtörténik. Ezek itt, a Szép-ház konyhájában ölelték és harapták egymás húsát. Talán szépek voltak. Talán nem is voltak, a néma, éppúgy kétségbeesett, mint mámorosan lázadó birkózásuknak nem volt látható tétje és célja, csupán az érzékeik ünnepelték magukat. Imre bólintott. Mint két egymásba nőtt mandragóragyökér a föld húsában, egymás mérgei, álmai, egymás hiányai. Szerelem volt ez is, semmi kétség. A férfi fáradtan támasztotta a falat, az ujját harapdálta. Nem léphetett elő az ajtószárny takarásából. Pétert talán nem érintette volna, de Klárára vigyáznia kellett még így is. Péternek a szeme se rebbenne, ha ő váratlanul felfedné az inkognitóját. Péter tűnődve húzkodná a nadrágját, és barátságosan ütögetné a vállát, jól van, testvér, megesett ilyesmi már jobb családokban is.

Mozdulatlanul hallgatta végig a szerelmeskedést. Az asszony halkán, félresóhajtva lehelte el a megkönnyebbülést, amivel talán jobb nem lett neki, de újra kaphatott a szabadság illúziójából. Imre arra gondolt, ez nem az a nő, akit ő ismer. Ez a nő nem az övé, erről a nőről nem tud semmi lényegest, erről az emberről csak fantáziálhat, de birtokolni nem fogja, és ő sem ajánlhatja fel magát szerethető és kizsákmányolható gyarmatnak. Pascalra gondolt. Valójában nem is a másikat, hanem a tulajdonságait szeretjük. De ki láthat egy személyiség kútjába?!

Péter azt szerette Klárában, hogy az asszony mindig, minden körülmények között megbocsátott neki?! Nyilván elvárásolta Klárának ez a képessége. Talán azt érezte Péter, hogy az ő személyes nehézkedését, rettentő súlyát, jelenlétének zabolátlan szenvedélyét egyetlen semmi kis fricskával küldhetné, ha így akarná, melegebb égtájakra?!

Imre bólintott. Ő pedig nyilván azért szereti, mert neki adatott meg a lehetőség megbocsátani és nagyvonalúságot gyakorolni mindenért, és bármikor. Hideg lett nagyon. A férfi reszketett. Pirkadt, kakas hangja riasztotta, rekedt rikácsolás hangzott az utca végéről. Jó lett volna inni valamit, de a hálósobában nem tartottak italt.

Néhány pillanat múlva Péter is kihörögte torkából a gyönyör hangjait, majd nadrágja nagyfejű sliccgombjait az őket illető lyukba bújtatva az asszonyra vigyorgott.

Játékosan megfenyegette az ujjával.

Ej, ej, kislány, neked máshol járt az eszed!

Péter még mindig beárnyékolta Klára előtt a világot. Nincs igazam, he?!

A nő visszacsúszott az asztalról, igyekezett egyenesen állni, imbolygott, szédült. Fáj az öle, mintha parázzsal sütögették volna. Az előtte magasodó férfi vállába kapaszkodott. S Péternek, aki fittyet hányt a lelki finomságokra, ám aki tudott érzelmes is lenni, különösen akkor, ha az ő méltósága volt a tét, igaza volt. Imre önkéntelenül megcsóválta a fejét, hogy a testvére ilyen magától értetődő természetességgel trafálta telibe az igazságot. Klára elmosolyodott.

Csak eszembe jutott valami.

Vagy valaki, hajolt az asszony felé Péter, igaz?

Igaz, billent oldalra Klára feje.

Az a Pallagi gyerek, az a mitugrász?!

Miért bántja, mi dolga vele?!, ingerelte Klára a másikat, még a bajuszát is meghúzkodta.

Igen, rá gondoltam, maga édes nagy marha, kuncogott Klára.

Péter bambán pislogott.

De hogy lehet másra gondolni, amikor én vagyok itt?! Én, és szenvedélyesen a mellkasát bökdöste a mutatóujjával.

Drágaságom, annak az alaknak egyszer kitekerem a nyakát, dörmögte Péter, és a konyhaszékre huppant. Letépem a fejét, a szájába ölmet tömök, és a Tiszába hajítom.

Nahát, kuncogott Klára, azzal a fiúval magának mi dolga lehet?!

Nekem aztán semmi, biggyesztette az ajkait Péter, ha csak az nem, hogy megölöm egyszer.

Megölni, megölni, megölni, ütögette Klára az öklével Péter homlokát, maga csak ezt tudja, ölni, pusztítani, lerombolni. Ha csak ujjal nyúl hozzá, én ölöm meg magát.

Na, aztán hogyan, kedvesem?, érdeklődött a férfi.

Mondjuk, tűnődött Klára, mondjuk, soha többé nem mondom ki a nevét.

Péter bámult, mert ilyesfajta gyilkosságról még nem hallott. Aztán felderült az arca, mit foglalkozik azzal a taknyossal?!, kérdezte engedékenyebben.

Nem én foglalkozom vele, hanem ő velem!

Hát ez az én dühöm és bánatom!, akarta kiáltani Péter, de észbe kapott, csendesen folytatta. Magával ne foglalkozzon ilyen alak! Maga ezt megtilthatja, Klára!

Kérdem én, mosolyogott az asszony, honnan, miféle cafka ágyából méltóztat hozzám sündörögni?! Kérdem én, miért van összeharapva a nyaka, megkarmolva a háta?! Kérdem én, ki stoppolta meg itt a kabátját?!

Nem, nem kérdi, hajtotta le a fejét a férfi, s eltakarta a varrásnyomokat. Dehogy szégyellt ő bármit is. A következő pillanatban gyerekesen csillogó szemekkel nézett fel.

Na jó, elég lesz mára, tolt a lakás, a vendégszoba felé Pétert az asszony, menjen, aludjon most már.

Jól van, jól van, dörmögte a férfi, és engedelmesen vonult, de még megkérdezte: Tudja, milyen likórt ivott?

Diólikórt, mondta az asszony, s a nyelve önkéntelenül az ajkára tévedt.

Tulipánlikórt, kedvesem, bólított kárörvendően Péter, és óvatosan behajtotta maga után az ajtót, mely még így is nagyot reccsent. Klára fáradtan bámult maga elé. Tenyere az ölére tévedt. Hallotta a férfi motozását. S miután Péter elvackolt a vendégszobában, s már horkolt, Klára úgy ölelte át a hitvesi ágyban Szép Imrét, mintha az a legtermészetesebb dolog lenne a világon. A férfi lassan, meg-megremegeve tette magáévá az asszonyt. Beszélt, magyarázott közben, de Klára nem érthette, mit mond, mit liheg a hajába, és a kulcsontja felé. Már világos volt, mire elaludtak. Imre ébredés után nyomban az italosszekrény felé botorkált. Klára már szórakozottan fésülködött a hálószoba nagytükre előtt. Félig hunyva tartotta a szemét.

Péter?, kérdezte csak úgy mellékesen a férfi.

Hiszen nem jött meg, eszmélt az asszony. Talán ma este befut a csavargó, mondta aztán Imrére mosolyogva. A keze megállt a levegőben. A szeme elé tartotta a fésűt.

Istenem, ősz hajsza, Imre, látja, elkezdődött!

Mi kezdődött el?, kérdezte zavartan Imre, aki nem értette, miként keveredhet Klára ilyesfajta hazugságba. Péter megjött az éjszaka! Péter itt van a házban, érezni a szagát, érezni testének melegét!

Rosszul érzem magam, vont vállat Klára, egész éjjel rosszul voltam. Félttem, hogy felriasztom magát. Felkeltem, tejet ittam.

Engem bármikor felriaszthat, pillantott a felesége szemébe a férfi, és a társalgóba indult. Az italosszekrényhez lépett.

Itt járt, lépett utána az asszony, és megérintette a vállát.

Az előbb azt állította, nem volt itt, hogy nem jött meg Péter, fordult Imre, s a kezében megremegett a pálinkásüveg.

Ó, én nem Péterről beszélek, az a fiú volt, sütötte le a szemét az asszony, s mintha elpirult volna. Az a Pallagi gyerek járt itt az éjszaka. Inkább már hajnal volt, nem is tudom. Éjszaka úgy tud világítani a hó, mintha mindjárt pirkadna.

Itt volt a házban?!, húzta a szemét össze Imre.

Sokáig állt lent, éjszaka volt, és én, magyarázta Klára, az ablakból láttam őt. Havazott. Nézzen csak ki, minden fehér. Imre csodálkozva bámult.

Csak az ablakig vezetnek a lábnyomok, mondta halkan.

Igen, bólított, Klára, csak az ablakig.

Bemászott, forgolódott Imre.

Nem kellett bemásznia, nézett a férfi szemébe az asszony, s Imre, hogy meg ne üsse, gyorsan lehajtotta az italát. Újra töltött. Ekkor rontott a társalgóba Péter, aki képtelen volt egyszerűen megjelenni. Remegtek a tárgyak, vázák, falra akasztott képek. Klára tünődve a férfire bámult. Péter még álmos volt és kócos, az arca gyúrt. Bömbölve ásított. Klára lecsapta a fésűt, majd elviharzott a meglepett férfi mellett. Péter a körmeivel vakargatta a borostáit.

Bocsáss meg testvér, éjjel jöttem, mondta Imrének.

Tudom.

Azt hittem, még alszol, fürkészte a testvérét Péter.

Aludtam, persze, mondta Imre.

Na igen, bólintott Imre, s újabb pálinkát töltött. Péter krákogott, hirtelen vörös lett az arca, az italért nyúlt.

Mondd csak, egyedül jöttél?, kérdezte Imre.

Péter ingatta a fejét, erősen töprengett.

Azt hiszem, egyedül jöttem, magam értem az utcába, a házatok elé, de amikor este beléptem a kapun, valaki már járt velem. Péter bólintott, igen, így történhetett.

Ne haragudj, testvér, mondta aztán.

Nem haragszom, válaszolta Imre, már részeg volt. Mégis arra gondolt, olyan, mintha józanodna.

*

A szolgáló nyögdecselve pakolgatta a reggeli maradékait az asztalról. Imre szórakozottan bámulta a lány széles tomporát, vaskos lábfejét. Egyszerű lány az Alsóvárosból. Klára a férjéhez fordult, megfogta a férfi kezét. Imre ujjai között snapszospohárka forgott. Vízkereszt estéje óta többet ivott, mint amennyit akart. Folyamatosan mámoros volt, nem részeg, és nem is józan, mámoros és halálosan nyugodt, és sejtette, hogy a nyugalomnak ez a fajtája mégiscsak méreg. Január vége volt, a hó ropogósra fagyott, itt-ott megroppant. A férfi órákig állt egy vaskos könyvvel a kezében, és egyetlen oldalt olvasott elejétől a végéig, majd újrakezdte, csak ajkai mozogtak hangtalan. A szobára félhomály terpeszkedett. Imre néha beszélt is. Olvasott és beszélt. Nem igaz, egyetlen sor sem igaz, mondta. Mindjárt eláll a szél, mondta, és néhány pillanat múlva valóban mozdulatlan lett az utcai bádoglemez, melyet eddig ide-oda rángatott, zörgetett a légörvény. A közeli fogadóból kocsit hajtott az utcára, por kavargott, pattogott az ostor. Este volt, reggel lett. Hogyan lett reggel, fogalma sem volt. A felesége még mindig a kezét fogta.

Tudom, hogy tudja, szólt halkan az asszony.

A férfi elmosolyodva bólintott, töltött, lehúzta az italt.

Szeretem magát, mondta az asszony, mire a férfi újra bólintott, s a torkát reszelve megismételte, tudom, Klára, tudom.

Hajlandó felnevelni a gyermekeket?, kérdezte Klára.

Imre úgy nevetett, mintha fűrészek dolgoztak volna a torkában. Töltött újra. A halántékán erecske rángatózott. Enyhén kócos volt, a szeme vérekes.

Hogyan is kérdezhet effajta badarságot?!, megsimogatta az asszony arcát.

Szeretni is fogja azt a gyereket?
A férfi arca ábrándos lett, hát persze, mondta, de nekem csak egy öcsém van.
Az asszony úgy hunyorított, mint aki csalafintaságra akarja rávenni a másikat.
Imre, maga bizalmatlan velem. Ez is csak felesleges bonyolultság. Mondja
nekem azt, igen, kedvesem, mondja azt, ha lenne egy fiatalabb, másik öcsém, az
ő gyermekét is felnevelném!
Egy fiatalabb öcsém?!, hümmögött Imre, mint aki semmit sem ért.
Igen, egy ilyen fehér, gyöngé fiú, tette hozzá Klára.
Fehér?!
Ha Péter fekete, szólt a nő, és kellemetlen képet vágott.
Igaza van, legyintett a férfi, ha lenne másik öcsém, megtenném. Szeretném az
ő gyermekét is.
De nem csak úgy mondja?!
Hogy mondhatnám úgy?!
Hogy nem komolyan.
Nem szívből?, nevetett a férfi.
Nem szívből, bólintott Klára.
Köszönöm, mondta a fiatalasszony, és elnézett a konyha irányába, honnan
tányércsörgés hallatszott. Az ablak előtt megremegett egy ág, s a dér lassan szitált
alá. Az ágon madár ült, bámulta őket.
Sirály volt.
Mégfogant?, kérdezte Imre.
Azt hiszem, bólintott Klára.
Érdekes, mondta a férfi csöndesen. Milyen érdekes, ismételte. Egyszeriben
elnevette magát. Kézen fogta, a hálószobába vezette, s bár kora délelőtt volt, a
cseléd tányérokkal zörgött, s bármikor meglephette volna őket, magáévá tette
az asszonyt.

Buda Ferenc

Négyszázkilencvenöt nyolc-nulla-nyolc

1957: az én huszonegyedik évem

Másnap reggel kulcszörgés, zárcsikordulás: Gircsengörcs – Vass Lacival ezt a becenevet adtuk a goromba őrzetőnek – ott áll az ajtóban. Mutatóujját rám emeli:

– Maga szedi a cuccát, velem jön! Élénken!

Nem sok összeszedni valóm van a rajtam lévön kívül, elbúcsúozom hát Zsigától s indulok. Az őrszobán összeláncolják elöl a kezemet – sok az őrizetes, kevés a bilincs –, majd Gircsengörcs felkísér az utcára az ott várakozó fekete autóhoz, átad egy másik rendőrnek, s irány a megyei börtön. Felélénkít a rövidke utazás, kár, hogy túl hamar odaérünk. A börtön a Beloiannis utcában vár rám. (Régen Werbőczy, ma Iparkamara utca.) Könnyűszerrel rátalálni ma is: a Nagyállomáshoz közel van, a Piac utca meg a Petőfi tér keleti szegletétől néhány lépésnyire. Kísérom a kapuban becsönget, s miután leoldja kezemről a láncot, továbbad egy fegyőrnek. Az bekísér a felvételi irodába. Több ajtón-kapun keresztül jutunk odáig, mindegyiket nyitják elöttünk s zárják mögöttünk. Ez egy csupa zár, csupa kulcs rendszer, a bökkenő az, hogy a kulcs mások kezében van, egyéb nyitját pedig nem ismerem, talán el is tévednék benne. Különben is merőben másnak képzeltem az egészet: sötétség, homály, nyirkos, salétromos penészfoltok. Ehelyett hófehérre meszelt tágas, világos, magas falak – szinte mint egy templomban. Legalábbis ez volt az első látványbenyomásom. (Ami aztán persze félórán belül módosult.) Adatfelvétel – úgy is mondhatnám: beiktatás – után egy másik smasszer az első emeletre kísér. A folyosón haladtunkban rám szól:

– Kezek hátul, a fekete csíkon haladjon!

A szürke cementlapokkal burkolt hosszú folyosók mindkét oldalán egy-egy sor feketével volt végig kirakva, a fogvatartottak csak azon közlekedhettek, természetesen hátul összefogott kézzel. Amíg soron következő szállásomig eljutottam, a börtönregula néhány eleme is belém rögződött. Fegyőr és rab találkozásakor – még ha csupán elhaladtak is egymás mellett – utóbbi köteles volt sapkát emelni. Ha a fegyőr megszólította, a rab lekapta jobb kézzel a sapkáját, majd azt nyílásával lefelé a csípője mellett tartva vigyázzállásban várta ki, amíg az engedélyt vagy utasítást adott a távozásra vagy továbbhaladásra. A fegyőr megszólítása a rab részéről *úr* volt, rendfokozattól függően *őrmester úr*, *szakasz-*

vezető úr, tizedes úr és így tovább. Ha semmilyen sarzsival nem rendelkezett, úgy felügyelő úr. No de ne siessünk úgy a tanulásal: van még, lesz még idő arra.

A kijelölt zárkához érkezvén a fegyőr a derékszíjára akasztott kulcskarikán – legalább még egyszer akkora volt, mint rendőrségi párja – kikereste a megfelelő kulcsot, ajtót nyitott előttem, s a fejével intett: befelé! Ketten voltak benn: egy nálam valamelyest fiatalabb meg egy néhány évvel idősebbnek látszó fiú. Ajtónyitáskor vigyázzba álltak, s az idősebbik rákezdt:

– Tizedes úrnak tisztelettel jelentem, a zárka létszáma két fő, hiányzó nincsen.

– Mostantól fogva három fő – mondta a fegyőr s ránk zárta az ajtót.

Távozása után két társammal kölcsönösen kikérdeztük egymást, ki miért került ide, s mire számít. A fiatalabbiknak nem először volt már dolga a törvény-nyel: korábban hatósági közeg elleni erőszak miatt – ittasan visszaütött egy rendőrnek – a fiatalokúak sátoraljaújhelyi börtönét is megjárta. Ott aztán néhány hónap alatt jól kitanították, a jelek és tulajdon bevallása szerint végleg eltérítve a tisztesség útjáról. Ősz utóján szerzett valahonnét egy pisztolyt, lebukott vele, s mivel a tiltott fegyvertartás akkoriban politikai bűncselekménynek minősült, bevágták a politikaiak közé. Visszaesőként egy-másfél évre számított, s mivel már átlépte a nagykorúság határát, nem vitték vissza Sátoraljaújhelyre. A másik – neki a nevére is emlékszem: Hajas Lacinak hívták – 23 esztendő egyeki fiú volt, foglalkozására nézvést gulyásbojtár, amúgy pedig tapasztalt, katonaviselt fiatalember, s neki is egy pisztoly volt a rovásán. Idősebb lévén ő lett a zárkában a szobagazda, ezért hangzott el az iménti létszámjelentés. Nem túl hosszú együttlakásunk során amaz megtörtént vagy elképzelt szexuális kalandjaival, Laci pedig ízesen előadott valódi, sőt igazi pásztor- meg állattörténetekkel szórakoztatta a közös zárka előbb négy-, majd csakhamar nyolcfőnyire szaporodott hallgatóságát. (A zárkába egyébként négy vaságyp volt berakva.)

Engem még aznap délelőtt ismét elővezettek, s egy külön helyiségben elkészült rólam a törzslaphoz szükséges kettős fotó meg a 10 db ujjlenyomat. S hogy ennek az írásnak majd címe lehessen, megkaptam a nyilvántartási számomat is: 495-808.

Nem telt bele egy hét, s áttelepítettek egy tágasabb, s egyben jóval népesebb zárkába. Itt már emeletes vaságypok sorakoztak a fehérre meszelt falak mentén, összesen 16 férőhellyel. Az ágyakban keményre tömött szalmazsák, lepedő, pokróc, fehér huzatban kis fejpárna, úgyszintén szalmával kitömve. Két deszkalóca, egy asztalka meg két szürkére festett faliszekrény egészítette ki a berendezést, ez utóbbiban kellett tárolni a csajkákat, kanalakat meg az ivópoharakat. A vizesblokkot három külön-külön célt szolgáló edény helyettesítette: egy fedeles zománcos vizeskanna – ún. ceglédi kanna –, egy mosdótál, magyarán lavór, valamint egy jókora kübli (kibli, kutri), hivatalos elnevezése szerint *úracsöbör*. Ez utóbbi nem az úrhajózás tartozékaként, ill. előfutáraként kapott helyet a kellekek sorában: a jelzős összetétel első tagja ugyanis a Kozmosz helyett az ürítésre utalt. „Gondoljatok a bűdös küblire” – jelent meg előttem nyomban József Attila *Lebukottak* című versének emlékezetes sora. Nos: rá sem kellett gondolnom, itt állt előttem a fal mellett teljes valójában, s szinte légmentesen lezárható fedele ellenére a bűze – a Flóra szappan illatával, a rabruha nehéz szagával, s a fűr-

dóvizet hetente csak egyszer látott emberi testek kipárolgásával elvegyülve és semmi egyébre nem hasonlító kompozíciót alkotva – kiszellőztethetetlenül belengte, átította, telítette a zárka levegőjét, lágyan, de határozottan arcul legyintette, majd körbecirógatta s magába ölelte az oda belépőt. A zárkában egyébként katonás rend uralkodott: az érdes betonpadlat felmosva, ágyak bevetve, takarók elsimítva – itt sem engedélyezték napközben az ágyon heverészést –, csupán a fehér falon jelezte egy-egy barnácska folt, hogy az ágyak rejtett zugaiban, s még ki tudja hol megbújó poloskák éjszakai portyára induló deszantos egységeinek valamely harcosa ott lelte halálát. Az ablakok – ha jól emlékszem, három volt belőlük – kelet felé néztek, a börtön udvarára. Az üvegezésen kívül kettős vasráccsal volt ellátva mindegyik, s olyan magasra helyezték őket, hogy csak a lócáról vagy az ágy széléről felkepeszkedve lehetett kilátni rajtuk a felül szögesdróttal kiegészített magas téglafalra s az azon túl fekvő szomszédos telekre (ahonnét aztán időközönként integetéssel, kézjelekkel s szétgöngyölhető transzparensre írott biztató mondatokkal Márti igyekezett tartani bennem a lelket). Hiányos lenne a helyszínrajz az ajtó vázlatos leírása nélkül. Ez a keményfából készült, vasalt, vaskos nyílászáró – rabságunk jelképe és megtestesítője – a reteszen, záron s a cirklin kívül el volt látva egy kívülről nyitható-zárható etetőnyílással is. Ennek belülső alsó pereméhez egy jó tenyérnyi polc csatlakozott, épp elért rajta egy csajka. Ha már itt tartunk – s minthogy a debreceni börtönben leőrlött négy hónapom eseményeit kis híján öt évtizeddel később amúgy sem tudnám nyomról-nyomra, hiánytalan időrendben elmesélni, s így talán célszerűbbnek látszik, ha helyel-közzel tárgykörök szerint rendezgetem össze a mondandómat –, essék néhány szó a börtönkosztról is. Napi háromszori étkezés járt a fogvatartottaknak (tehát mind az elítélteknek, mind pedig a még csak előzetes letartóztatásban várakozóknak). Reggelire kaptunk egy fél csajka feketekávénak titulált lötytyöt, s hozzá vagy egy kétujjnyi Hitler-szalonnát, vagy pedig egy ugyanakkora fehér – kissé már avasodó – sós szalonnát. A szalonna eredeti gazdájáról nem perzseléssel, hanem forrázással távolították el a szórt, ezért a bőr rendkívüli szívósságával örvendeztetett meg bennünket: órákig el lehetett rágódni rajta anélkül, hogy konzisztenciája a legcsekélyebb mértékben is károsodott volna, így végül egészen nyeltük le. Reggel jutottunk hozzá a napi kenyéradaghoz is. A mintegy 30 dekányi barna, jóízű kenyérdarab napi ételmünk legbecsesebb fogásának számított. A bölcsebbek s mértékletesebbek beosztották egész napra, a többség azonban tüstént befalta az utolsó morzsáig. Erős dohányosok között olyan is akadt, aki szívnyivalója fogytával egy vagy két cigarettáért – spangliért – képes volt odaadni az egészet. A reggeli tehát nem feküdt meg senki gyomrát. Ebédre két fogást is adtak. A leves a rendőrségi fogdában szervírozottnak volt a rokona. Variációs lehetőségek: forróbb – langyosabb, sósabb – sóatlanabb, az uszadéktészta helyett – jobb esetben mellé – néhány kocka krumpli vagy némi leveszöldség nyomai. Második fogás tekintetében gazdagabb volt a heti menü: sárgaborsófőzelék, szárazbabfőzelék, húsos tészta, grízes tészta – úriasabb nevén: darásmetélt –, vízbegríz (ez olyan volt, mint a tejbegríz, csak tej nélkül, s többnyire teli volt fővetlen, belül olykor szárazon maradt csomókkal), savanyúkáposzta-főzelék. (Ez utóbbi különleges remeke volt a börtön-szakács-

művészetnek. Megesett, hogy egy-két apró szalonnadarabkát is belefőztek, olykor némi búzadarával dúsították, legtöbbször azonban csak nyakonöntötték vízzel és felrottyantották, úgy adták elibénk. Savanyú volta miatt csak fokozta éhségünket, ezért nemigen szerette senki. Május vége felé s június elején, amidőn már kezdett nyúlóssá, petyhüdtté válni, s gusztustalan állaga és illata miatt a boltokban s a piacon a kutya sem vásárolta, mázsaszám szállították a börtönkonyhára – rabnak az is jó –, s heti 3–4 alkalommal is ehettünk kedvünkre...) Vacsorára a másodikként említett ételek valamelyikét kaptuk, többnyire nem ugyanazt, mint délben. A húsos tészta állt a népszerűség csúcán; ez főtt tészta volt, egy kevéske pörköltszerűen elkészített mócsingos (ló)húscafattal meg némi szafttal elkeverve. Soha nem ehettünk eleget belőle, sőt egy időben olyan keveset adtak, hogy a csajka fenekét sem takarta be egészen, ezért éhségsztrájkot kezdeményeztünk. Miután a fegyőri fenyegetések ellenére sem hagytuk abba, vizsgálat indult, s annak során kiderült: lopják az alapanyagot. Konyhás elítélt s fegyőr egyaránt sáros volt a dologban, eljárás is indult ellenük. A népszerűségi lista alján természetesen a savanyúkáposzta főzelék szégyenkezett. A szárazbabot szerettük mindannyian – ha nem hagyják fövetlenül, azt nehéz igazán elrontani –, ám utána a zárka levegőjét nyitott ablak mellett is bajos volt elviselnünk. Az ételt napjában háromszor a házimunkások hordták szét sorban a zárkákhoz. Jókorá alumíniumfazekakban cipelték ajtóról ajtóra, s hatalmas meritókanállal osztogatták: egy merítés – egy adag. Jóindulatuktól vagy csupán a figyelmüktől függött, kinek mi került a csajkájába: a levesnek a hígja, vagy a sűrűjéből is valami. Házimunkás kizárólag köztörvényes elítélt lehetett, mint ahogy a rabhierarchia ormain „lébecoló”, többnyire törvénytelen előnyöket és kiváltságokat élvező egy-két siti-princ is kivétel nélkül közülük került ki.

A nagy zárkában – mint rendszerint – telt ház volt. Egyetlen ágy állott üresen, azt én foglaltam el. Örömmel üdvözöltük egymást Vass Lacival, őt néhány napja szállították át ide a Kossuth utcából: immáron nemcsak „bűntársak”, de lakótársak is lettünk. Rajta kívül még egy régi kedves ismerőst köszönhettem: Papp Endrét. Ő a Fazekas Mihály Gimnáziumban volt iskolatársam. Párhuzamos osztályba jártunk, verseket írtunk mind a ketten, ráadásul őt úgyszintén irodalmi tevékenysége juttatta rács mögé: már igencsak november 4. után írt egy satirikus színművet az MDP s az MSZMP szerepeltetésével, csakhogy a kezdőbetűk feloldása így hangzott: Majmok Degenerált Puccsa és Majmok Szelíd Meggyőző Puccsa. A hatalom s a hatóság zokon vette ezt a diákos tréfát tőle, holott a „Szelíd Meggyőző” jelzőért inkább jutalom illette volna meg részükről. (A „Majmok” miatt pedig legfeljebb a majmok neheztelhetek volna.) Bandit az átlagnál erősebben megviselték a zárthelyi viszonyok, némely zárkatárs érdekesebb tréfáit is nehezen viselte el. Gyakori hangulatváltozásai, nyugtalan éjszakái – álmában beszélt, futkosott, viaskodott – zaklatott idegállapotára utaltak.

Amint azt említettem, a zárkában többnyire minden ágynak volt gazdája. Persze, nem mindenkor ugyanazok: jöttek is, mentek is az emberek. Csaknem ötven év elteltével 22 hajdani cellatársam alakját sikerült magam elé idéznem. Nyolcuk nevét, sajnos, befedték az idő üledékrétegei – csak reménykedhetem, hogy egyikük-másikuké hátha eszembe jut még (hisz lám: fogdabeli félnapos

lakótársam, Zsiga falujának a neve is beugrott az imént: Darvas!) –, ám a huszonkettőből tizennégyről még név szerint is tudom, kicsoda. Lássuk hát: névvel avagy névtelenül – ahogy jön:

A Mérnök úr. Magas, szikár, komoly, szemüveges férfi. Sima, rövid barna haj, kreolba hajló bőrszín. Kb. 40 éves. Civilben hídépítő mérnök. Vád: izgatás, szervezkedés. Ő a szobagazda.

Orosz Miska. Velem egykorú, szelíd, barátságos fiú. Ő is debreceni, kinn lakik a Nyulason. Vád: tiltott fegyvertartás.

Szabó Sándor bácsi. Szerep község református lelkésze. Idős, 60 év körüli férfi. Vád: izgatás.

Kozányi György római katolikus lelkész. Harmincegynéhány esztendő, alacsony, szemüveges ember. Izgatás címén még az ötvenes évek elején évekre elítélték. 56-ban kiszabadult, a forradalom leverése után behívták: tölts le büntetése hátralévő részét.

Dede László. Tanársegéd a debreceni egyetem szerves kémiai tanszékén, a forradalmi események egyik fő szervezője, a Forradalmi Bizottmány tisztségviselője. Ragyogó tehetségű ember, már hallgató korában külföldi szaklapokban is közreadja tudományos dolgozatait. A rendszer megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával 7 évre ítélik, másodfokon azonban 3 és fél évre mérséklék büntetését. 25 éves, nő, felesége, míg ő börtönben ül, elhagyja.

Vass Imre. Magas, ötvenes, ősz hajú férfi. Dede Lászlóval együtt a Forradalmi Bizottmányban tevékenykedett, a vád az ő esetében is ugyanaz. Több évet kap. Derekasán tartja magát, sugárzik róla a tisztesség s a felelősségérzet.

Mervó Zoltán. Harmincadik éve felé tartó, magas, szikár, kopaszodni kezdő fiatalember. Mérnök, a forradalom idején az Orvosi Műszergyár Munkástanácsának elnöke Debrecenben. Ez a tisztség akkoriban eleve a fő bűnök közé tartozott, őt is szervezkedés vagy izgatás címén helyezték vád alá. Jegyben járt menyasszonyával, épp az esküvő előtt tartóztatták le. Nagy nehezen kijárt engedéllyel a házasságkötés napjára kiengedték. Aztán vissza. „Mézesheitei” már a börtönben töltötte.

Egy testvérpár. A nevükre sajnos nem emlékszem, jóllehet arcuk s alakjuk máig itt van előttem. Komoly, meggondolt, értelmes parasztember mindkettő. A forradalom napjaiban részt vállaltak községük életének irányításában, igyekezték elejét venni a túlkapásoknak. Az ellenük szóló vád is izgatás. Az idősebbik 30 felé jár, öccse 22–23 éves. Ő az, aki minden takarodónál e szavakkal húzza magára a pokrócot: „Na: eggyel több, eggyel kevesebb.”

Ludmány Imre. Harminc év körüli, magas, barna ember. Hajdúsámsonból hozták be, el is látták a baját alaposan útközben. Az ellene szóló vád is izgatás. Vass Laci mellett ő a másik énekesünk: szép, erős, bár iskolázatlan tenor hangja van, s parasztember létére az operairodalomban is járatos; Erkel Hazám, hazám áriáját többször is elénekelte.

A Mozdonyvezető. Ötven felé járó püspökladányi vasutas. Arca sápadt, szeme fakókék, haja ritkás, őszülő. Tagja volt a munkástanácsnak, de ezenkívül – saját bevallása szerint – nem sok vizet zavart. Izgatás büntette miatt ítélték másfél évre. Méltatlankodva idézi nap mint nap a vádiratából: „Nem bizonyít-

ható, hogy a terhére rótt cselekményt elkövette, de feltételezhető, hogy elkövette vagy elkövethette volna.” Majdnem minden mondatát így kezdte: „Nálunk Ladányban”, s ez a szófordulat afféle ragadványnév gyanánt lassacskán valódi nevét is elfedte. Nem is emlékszem rá, hogy hívták.

Irimiás Barna. Alacsony, zömök, kerek fejű, kemény tenyerű ember (ez utóbbira később még visszatérek). Harmincéves forma, ha jól emlékszem, biharkeresztesi vagy annak környékéről való. Az ő bűne is izgatás. Túl sok empátiája nemigen van az érzékenyebb lelkek rezdülései iránt, s ezzel olykor bele-belegázol Papp Bandi lelkivilágába.

Varsányi Ferenc. Utolsó éves orvostanhallgató. Édesapja művezető a vagongyárban, eredeti nevük Wagner, s ez a család német gyökereire utal. Ferit tiltott határsértésért – börtönyelven: bokorugrásért – kapták el, mégpedig (micsoda malőr!) épp hazafelé. Szerencsésen kijutott ugyanis, ám Bécsben eszébe jutott valami fontos elintéznivaló, s át is lopakodott valahol Mosonmagyaróvár térségében, de ideát lefülelték s kegyetlenül meggumibotozták. Veséi sínylették meg a verést, még hónapok múlva is sűrűn kellett vizelnie, olykor véreset.

Vörösmarty Károly. (E patinás névvel másodjára találkoztam fogva tartásom óta: a fogdabeli főtörzs is ezt a vezetéknevet viselte. Legközelebb 12 év múlva Kerekegyháza-Alsópusztán bukkantam Vörösmartyakra; közülük egyet még tanítottam is.) Karcsi – magas, barna hajú, világos szemű, 25–30 éves ember – emlékezetem szerint falusi tanító volt, házasságos ember. Az ellene felhozott vád: izgatás. (Ebbe – mint az előzőekből s majd az alábbiakból kitűnik – sok minden belefér.) Hamarosan neszét vettük éjszakánként, hogy a szokványos börtönbarátság szintjét meghaladó mértékben s módon összemelegedett a Kiskatonával. Nappal ennek nem adták jelét, így mi sem firtattuk a dolgot.

Kiskatona. Velem egykorú, azaz 20-dik évében járó szőke fiatalember. Fegyveres szökésért s tiltott határátlépési kísérletért tartóztatták le. Karcsi bánátára hamarosan elszállították, ügyében ugyanis a katonai bíróság volt illetékes.

Vasutas. Sajnos az ő neve sem maradt meg a fejemben. (Vagy ha mégis, úgy igen mélyre kerülhetett.) 35–40 év körüli, barna tekintetű, meggondolt szavú, csendes humorú ember volt. Tiltott határsértésért már jóval korábban több évre elítélték. Talán kevesebbrel is megúszta volna, ha nem vasutas egyenruhában próbál kiszökni; így azonban a vádpontokat még sikkasztással is megfejtették. Rabként a csolnoki szénbányában dolgozott, ahonnét 56-ban szélnek eresztették. Utóbb azonban őt is behívták: töltsé le büntetése fennmaradó hónapjait.

Partizánvezér. (Ez megint csak jelölő név az elfelejtett igazi helyett.) Zömök, izmos, széles vállú fickó, valamelyik Debrecenhez közeli faluból. Világosbarna bajszát meg-megtörülve meséli: „Ittam egy keveset, osztán jókedvemben gondoltam egyet: bementem a postára és odatelefonáltam a rendőrkapitányságra: jöjjenek csak ki, mondom, oszt fogják el X. Y. partizánvezért, ha tudják. Ki is jöttek még aznap. Amikor megneszeltem, bementem a templomba, gondoltam, oda csak nem jönnek utánam. De bizony bejöttek, vótak vagy hatan. Én meg fel a toronyba. Űk meg utánam. Na, kimásztam az ablakon a templom tetejire, vígigszaladtam a gerincen, kiníztem odalent egy jó helyet: ugorgyak? ne ugorgyak? Közbe hátralesek: gyűnnek-é utánam? Nem gyűttek. Lemásztam

gyorsan az ereszcsonyán, osztán nyomás a szőlőbe! De ott is rám találtak.” – „Megverték?” – „Egy kicsit”, s ingét felhúзва mutatja hátán-dereacán a lohadó kék foltokat. A vád itt is izgatás.

Seggbeszúró. Gondolatban tudtán kívül is megkövetem hajdani rabtársamat ezért az elnevezésért: nem sértésnek vagy csúfságnak szántam elfeledett valódi neve helyett. Amidőn egy nap valamelyik faluból behozták közénk ezt a meglehetősen alacsony, de sűrű, keménykötésű, kevés beszédű embert, tőle is megtudakoltuk, miért hozták be. „Izgatásért.” „Miért, mit csináltál?” „Az úgy volt, hogy a forradalomkor bementünk egy jó páran a tanácsházára: adják elő nekünk az iratokat. Káderlapokat, jelentéseket, begyűjtési papírokat, ilyesmit. A tanácsbíró nem akart kötélnek állni, de addig-addig, hogy nagy nehezen csak sikerült rábeszélni. Megyen a szekrényhez, nyitja kifelé, egyszercsak lehajol előttem, tán hogy a legelső fiókból is elővegyen valamit. Én meg mérgemben, hogy annyit kérette magát, seggbe szúrtam a bicskámmal” – foglalta össze barátunk takarékos szóval a történeteket.

Nicolae Tigău. Az ő személye adta meg társaságunk nemzetközi jellegét. Mint nevéből kitetszik, román volt ez a harminc év körüli, nyúlánk, barna, élénk tekintetű, vidám alaptermészetű jövevény. Mielőtt bárki is a hazai forradalmi csoportokkal kiépített kapcsolatokat sejtene lebukása hátterében, megpróbálom lehetőleg rövidre fogva elmesélni kanyargós életútjának a debreceni börtön I. emeleti zárkájáig tartó szakaszát. Miki barátunk a Duna melletti Cernavoda városában született s nevelkedett. Ott is élt a háború utójáig, amikor is – gyaníthatóan egy nyakába varrt házasság elől menekülve, no meg a vérében buzgó kalandvágytól is sarkallva – nekivágott a nagyvilágnak. Dunai uszályokon haladt fölfelé határok mentén s határokon túl. Vízi utazása Komáromig tartott. Ott percek alatt eldöntötte: jobbra tartson-e vagy balra. Jobbra tartott. Némi hanyóadás-vetődés után állandó munkahelyhez jutott: autóbuszsofőrként sikerült elhelyezkednie, s így ingyen bejárhatta egész Szlovákiát, még fizetést is kapott érte. Megnősült, s már-már családot is alapított, amidőn Magyarországon kitört a forradalom. Hírét vette, hogy a megváltozott, felbolydult helyzetben átjárhatóbbá váltak a határok, s a rég nem látott szülőföld iránti vágytól gyötörve – no meg az újabb házasság konszolidált állapotának fenyegető rémétől visszahőkölve – ismét nekivágott, de ezúttal a visszaútnak. Csehszlovák koronákból összegyűjtött vagyonszármazékát forintra meg lejre váltotta, Szobnál átsétált a határon, s felült a pesti vonatra. A Nyugatiban leszállt, körülnézett, s a Biharkeresztes–Nagyvárad–Kolozsvár felé tartó nemzetközi gyors indulásáig még szakított rá időt, hogy a restiben bekapjon néhány konyakot. Előrelátó lévén, az utazás idejére is tartalékolta egy palackkal. Abba Pest és Püspökladány között időnként belekóstoltgatott. Úgy tervezte, hogy Biharkeresztesen leszáll az állomással ellentétes oldalon a vonatról s az est sötétjében valahogy átsompolyog a zöld – vagy ilyenkor inkább fekete – határon. Arra azonban nem számított, hogy az elfogyasztott konyakok időnap előtt álomba szenderítik, s elmúlasztja az idején való eltűnést a két ország határőrei elől. Édesdeden aludt, amikor útlevél-ellenőrzés meg vámvizsgálat végett mindenki leszállt a vonatról, ezen állapotában akadtak rá a vonatot a biztonság kedvéért még egyszer ellenőrző határőrök. Idegen nyelven megszólaló, magyarul erős

akcentussal beszélő, elegáns öltözetű úr, érvényes úti okmányai nincsenek, teli van pénzzel – egyből gyanút fogtak s leszállították. Az őrsparancsnok felvillanyozódott: elvtársak, kémet fogtunk! Vigyázzunk rá nagyon, ez fontos személy lehet! Telefonjelentés az állambiztonság debreceni szerveihez: jöjjenek érte az elvtársak! Addig pedig bezárták egy irodába őrizet alatt, s roppantul ügyeltek rá, baja ne essék, különben hogyan fognak majd elszámolni vele! Szegény Miki! Jó pár bonyodalom várt még rá az elkövetkezőkben. Kiderült ugyanis a vizsgálatok során: még az állampolgárságát sem tudja meggyőzően igazolni, tehát hontalan-nak számít. Románul így mondják ezt: *bozgor*, ám ezzel a csúnya és megbélyegző szóval a világ minden kincséért sem illetném ezt a könnyelmű, kedves fiút.

Ő volt tehát a huszonegyedik, ha jól számolom. Az ám, de ki a huszonkettedik? Kit hagyhattam ki a felsorolásból? No igen: saját magamat. De magamról most nem beszélek.

Egyelőre legfeljebb annyit, hogy társaim örömmel s őszinte érdeklődéssel fogadtak, s nem csupán Vass Laci, hanem a többiek is, kivétel nélkül. Nem emlékszem rá, hogy rajta s a Mérnök úron kívül pontosan ki is volt elszállásolva épp akkor a zárkában a felsoroltak közül, de a smasszer távoztával mindannyian körbefogtak, kezet ráztak velem, s izgatottan tudakozódtak, mi újság, mit tudok X-ről, Y-ról, a kinti fejleményekről. Egy zárka életében minden alkalommal eseményszámba megy az új ember érkezése. Hosszú ideig éjjel-nappal összezárva időnként még a jó barátok is ráunhatnak egymásra: nap mint nap reggeltől estig ugyanazokat az arcokat látni, újrarahallgatni huszadjára is ugyanazokat a történeteket – mindez próbára teszi, s ki-kikezdi még a legállhatatosabbak türelmét s idegeit is. Általában 3 hét volt az az időszakasz, amelynek egyhangú változatlanosságát egyhúztomban nagyobb feszültség s kirívó konfliktusok nélkül el lehetett viselni. Bármiféle esemény, fejlemény, újdonság, változás – a jó is, de a rossz is – segített továbbvonszolni a vánszorgó időt, s az újdonságok sorában egy újonnan érkezett rabtárs képviselte a legmagasabb értéket: más volt az arca, a hangja, a beszédmodora, mások voltak a mozdulatai, a szokásai, a történetei, érkeztek ki lehetett kérdezni: kiféle, miféle, mi az ügye, mennyit vár érte, vagy mennyit kapott, esetleg van-e cigarettája. Már maga az, hogy valaki egy váratlan időpontban belép az egyébként folyton zárva tartott ajtón, felcsigázza a rabok pislákoló figyelmét s érdeklődését. Hisz a napok örökös egyformasággal ismétlődő, újra meg újra visszatérő eseményei – ébresztő, ágyazás, kübliürítés, tisztálkodás, reggeli, csajkaöblítés, levonulás sétára, séta, felvonulás sétáról, ebéd, csajkamosás, üres délután, vacsora, csajkamosás, kübliürítés, takarodó, alvással vegyes virrasztás – közepette bármi üdítően, pezsdítően hatott, ami ezt a lankasztóan lapos hullámmást megtörte avagy felkavarta: egy kötelező orvosi vizsgálat, egy váratlan kihallgatás, áthelyezés egy másik zárkába, vagy például, ha valamelyikünket valamilyen belső munkára vezényelték. (Ez utóbbi elég ritkán fordult elő, effélére inkább a köztörvényeseket alkalmazták, egyetlen alkalommal azonban fegyőri utasításra volt szerencsém ilyen feladatot végrehajtani: némi takarítással egybekötve a börtön állóeszköz-állományának leltárát kellett lemásolnom, s azóta nem kevés fellengzőséggel elmondhatom, hogy én már bitófát is leltároztam.) Kívülálló talán különösnek találja, de még a fenytésnek

szánt intézkedések némelyike is oszlatott valamelyest az unalom ránk települő ködéből. Nem a testi fenytésre gondolok: azt tiltotta a börtönszabályzat. (Ez persze nem azt jelenti, hogy valamely túlságosan rakoncátlan, s a fegyőröknek is – netán tettelg – ellenszegülő köztörvényes sorstársunkat egyéb eszköz sikerelensége esetén – amennyire lehetett, titokban – el ne agyabugyálták volna. Ám hogy politikai elíteltet vagy előzetes letartóztatottat a debreceni börtön fegyőrei az én ott-tartózkodásom ideje alatt vertek volna, ilyen esetről nem tudok.) Ilyen fenytés volt például a szigorított zárka; ezt kirívó fegyvelemsértésért kaphatta az elítelt (esetleg az előző zárójelben említett, ám nagy dobra nem vert ütlegek kíséretében): egyszemélyes zárka, berendezése egy csupasz deszkapriccs, egy kübli, éjszakára egy szál pokróc. Ellátmány: napi fél adag kenyér + víz, másnaponta fél adag ebéd, fél adag vacsora. Általában egy hétig tartott, de tarthatott három hétig is, három hét után azonban szünetet kellett beiktatni. A sötétzárkát kisebb vétségekért rótták ki. Egyszer nekem is volt benne részem egy hétig: azért kaptam, mert egy könyvtári könyvből kitépett üres lapra ceruzarajzot készítettem egyik rabtársamról, s a rajzot egy *hipis* (erre majd visszatérek) alkalmával meglelték nála. Le sem tagadhattam volna a szerzőséget: alá volt írva a nevem. A nevelőtiszt tudomásomra hozta: nem a rajz írandó a rovásomra, nem is az engedély nélkül, titokban birtokolt ceruza, hanem az, hogy megrongáltam a közvagyonot. A büntetés: egy hét sötétzárka. Kellék, berendezés azonos a szigorítottéval, fél adag koszt minden nap, ablak s világítás azonban nincs, kivéve az étkezések idején: ilyenkor amíg az étkezemet elfogyasztom, ég egy halovány fényű villanykörte. A sötétség különben sem tökéletes: az ajtó legalján egy kevéske beszűrődik a kinti világosságból. Várakozásaimban enyhén csalódva, de azért a végén megkönnyebbülve nyomtam le az egy hetet: ezt is megtapasztaltam. (Most villan belém: lerajzolt rabtársamat kifejejtettem az iménti számbavétel során. Sem a neve, sem pedig az nem jut eszembe, amiért börtönbe került, ám arca, alakja annyira előttem van, hogy tán le is tudnám rajzolni – ha tudnék még úgy rajzolni, mint akkor: kistermetű, alig észrevehetően hajlott tartású, középkorú férfi volt – hozzám képest bácsi –, őszbe vegyülő, hátrafésült hajú, keskeny arcú, kreolba hajló bőrű, barna szemű, élénk, de néha elmerengő s meg-megrebbenő tekintetű. A létszám tehát nem 22, hanem 23. Vajon hányan merülnek még föl az emlékezet lópvidéke mélyéről?) No de a *hipis*! Egyetlen szóval bajos köznyelvre fordítani ezt az igen hamar megtanult kifejezést, legfeljebb úgyahogy meghatározni, körülírni, de leginkább tartalmilag leírni. A viszonylagos pontosság kedvéért maradjunk az utóbbinál. Rendszeretlen időközönként, de mindenkor előzetes bejelentés nélkül s váratlanul teljes körű motozást és egyben házkutatást rendeztek. Többnyire egy egész folyosót vetettek alá a vizsgálatnak, de az is előfordult, hogy meghatározott céllal vagy valami gyanú alapján egyetlen zárkát pécézték ki. Az általános cél az volt, hogy a börtönszabályzat által nem engedélyezett, ill. az őrszemélyzet tudta és beleegyezése nélkül tartott tárgyakra – szűrő- és vágóeszközökre, becsempészett ételre vagy szeszes italra, tollra-ceruzára, papírra, könyvre és egyéb irományra stb. – rátaláljanak s azt őrszedjék, elkobozzák, adott esetben pedig saját mérlegelésük szerinti büntetést szabjanak ki érte. A *hipist* egy egész fegyőri stáb hajtotta végre. A zárka lakóit

felsorakoztatták a folyosón, s amíg a csoport egyik fele rajtuk hajtotta végre a részletekbe menő, aprólékos testi motozást, addig a többiek odabenn tevékenykedtek: kirámolták a faliszekrényt, lehúzkodták a lepedőket meg a pokrócokat, beleturkáltak a szalmazsákokba, sőt az is megesett, hogy kiszórták a szalmát belőlük meg a fejpárnákból. Ha felöltözve hagyták a rabokat motozás alatt, egy-két apró tárgyat mindig sikerült eldugni a smasszer orra elől. Nekem így volt szerencsém két alkalommal is megtartanom féltve őrzött ceruzacsonkomat. Bajosabb volt a helyzet, ha a motozás – akárcsak fogdai „belépőm” alkalmával – vetkőztetéssel volt egybekötve. Ilyenkor a testnyílásokba is belekukkantottak, s igen leleményesnek kellett lennie annak, aki mégis túljárt az eszükön. A hipiselő smaszerek többnyire hajmeresztő felfordulást hagytak maguk után, órákba telt, míg rendet raktunk s kitakarítottunk – persze: morgás, dühöngés, szitkozódás közepette. Ámbár a bölcsebbje – s ilyen is akadt azért – azon a véleményen volt: minden tevékenységgel, legyen az kedvünk szerint vagy kedvünk ellenére való, a büntetés ideje telik.

Amíg előzetesen voltam – azaz: az elsőfokú tárgyalás és ítélelhozatal előtt –, a magam ruháját viseltem a börtönben is, sőt a parancsnokság azt is engedélyezte, hogy Márti egyetemi jegyzeteket juttasson be hozzám. Kevésbé bizakodtam benne, hogy ezeknek egyhamar rendeltetésszerű hasznát vehetem – ám vettem másféle hasznukat. A jegyzetek ugyanis ritka szedéssel készültek, stencilező eljárással (a világhálóra kötött laptopok, elektronikus noteszek s a fénykép-, sőt videofelvétel készítésére is alkalmas zsebtelefonok 21. századában vajon akad-e még olyan ifjú diák, aki tisztában van a stencil mibenléte felől?), s a gyér sorok közti hézagok kiválóan alkalmasaknak bizonyultak arra, hogy fejben megszövegezett verseimet a kincstári alumíniumkanál vaságy peremén kifent nyelével oda bevéségessem. Hasonló technika volt ez, mint aminővel néhány ezredévvvel korábban a mezopotámiai agyagtáblák ékiratos szövegeit rögzítették, ám a rejtőzködés követelményeinek jobban megfelelt azoknál, mivel ráeső fényben nemigen, csak súrló fényben lehetett – a szó szoros értelmében – a sorok között olvasni.

Mínthogy verseim zömében – egyebek közt – a börtönviszonyok tükröződtek, azokról pedig hírt adni szigorúan tilos volt, lebukásom esetén a fönnebb ismertetett kétféle fenytésen kívül másfajta büntetésre is lett volna kilátásom, s ezek minden bizonnyal sokkal fájdalmasabban érintettek volna, mint a kellemetlen, de mindenképp mulandó kalandnak is felfogható szigorított vagy sötétzárka. Ez pedig a kedvezmények – vagy valamely kedvezmény – megvonása. A kedvezmények sorába tartozott a havi egy beszélő, az úgyszintén havi egy levélváltás, valamint az évi két alkalommal hazulról kapható háromkilós élelmiszercsomag. (Az ún. nagyidősök ritkábban levelezhettek s ritkábban fogadhattak látogatót is.) A csomag tartalmazhatott azonnal fogyasztható tartós élelmiszert – pl. cukrot –, szalonnát, füstölt hentesárut, sajtot, egyszerű süteményt, nem romlandó gyümölcsöt (almát, körtét, diót, aszalmányt), némi dohányneműt, de nem tartalmazhatott pl. semmiféle szeszes italt. (Börtönbeli szóbeszéd szerint e tilalmat némelykor úgy próbálták kijátszani, hogy a csomagban beküldött almába vagy citromba alkoholt injekciótattak.) A beszélő egy erre kijelölt helyiségben zajlott, fegyőr

jelenlétében, rabot s hozzátartozóját sűrű szövésű, erős huzalrács választotta el egymástól, amelynek résein egy szál cigaretta is aligha fért volna át. Tíz perc leteltével az őr utasítására mindkét félnek el kellett hagynia a helyiséget. A levelezés nyílt levelezőlapon, lezáratlan boríték igénybevételével történt, a levelek tartalmát a parancsnokság ellenőrizte, így azokban a szokványos semmitmondó, bár a helyzetből adódóan sokat jelentő formulákon kívül (jól vagyok, hogy vagyok, vigyázz magadra stb.) érdemleges információt nem nagyon lehetett küldeni, ill. kapni. Minthogy azonban a beszélő, a levél s a hazai csomag testesítette meg a hozzátartozókkal – egyáltalán: a külvilággal – való élő kapcsolatot, bármelyiknek a megvonása vagy visszatartása alig elviselhető lelki gyötrelmek okozója lehetett. Börtönben az időt nem elsejétől elsejéig, hanem beszélőtől beszélőig, levéltől levélig számlálta az ember. Beszélőre csak közvetlen, törvényes rokon vagy hozzátartozó jöhetett: szülő, gyermek, házastárs, esetleg nagyszülő. Ez a rendelkezés hosszú időre megvonta tőlem azt a lehetőséget, hogy Mártival találkozhasam: mivel még nem voltunk házastársak, nem engedélyezték, hogy ő is eljöhessen hozzám beszélőre. Egyszer a folyosó börtönkapuhoz közeli szakaszáról integetett nekem a beszélőre várók tömegében, más alkalmakkor pedig – mint említettem – a szögesdróton túli telek távolából küldözte üzeneteit. Ezek híján még nehezebb lett volna.

Majd elfelejtettem: esetleges lebukásomnak lehetett volna akár olyan következménye is, hogy az izgatás ismérveit újólág kimerítő börtönbeli verseimet az ügyészséghez továbbítják, új vádirat készül ellenem vagy a meglévőhöz csatolják az újonnan beszerzett bizonyítékokat, s akkor mint megrögzött, javíthatatlan bűnelkövető, jóval szigorúbb megítélés alá esem, s bajosan úszom meg egy évvel.

Ügyünk elsőfokú tárgyalását március közepére tűzték ki. Ezt megelőzően egyszer találkozhattam az ügyvéddel. Lehívatott a beszélőbe, kb. öt percig beszélgettünk, utána a köztünk elhangzottakat rövid jegyzőkönyvben rögzítette, s kezembe nyomott egy tintaceruzát: írjam alá. Miután aláírtam, a fegyőr visszakísért a zárkába. Már a folyosó fekete csíkján vonultam, amidőn ráeszméltem: a ceruza a kezemben maradt. Máig nem tudom eldönteni: vajon az ügyvéd is elfeledkezett a ceruzáról, vagy pedig szándékosan hagyta, hogy nálam maradjon. Ez utóbbi esetben hálával gondolok rá ma is: nagy kincs volt akkor számomra az a ceruza. Hogy Lacival is megoszthassam, nyomban kettémesterkedtem a kanál kifent nyelével, s míg csak körömnnyire el nem kopott, sikerült megóvnom a motozások izgalmas percei alatt is.

A tárgyalás napján két fegyveres őr kísért bennünket a bíróságra. Gyalogszerrel, megbilincselve vonultunk előttük a Piac utcán. Sorsdöntő óra várt ránk, én azonban inkább annak az izgalmában égtem, hogy végre közelről láthatom, talán meg is érinthetem azt, akit szeretek. A járókelők egy-egy pillantást vetettek ránk, de meg nem bámultak: akkoriban nem volt szokatlan látvány, hogy bilincsbe vert embereket kísérgetnek a városban. Mielőtt a csonka tornyú Kistemplomhoz értünk volna, az őrök egy mellékutcába irányítottak, hogy ne a nagy keresztződés felől, hanem kevésbé forgalmas útvonalon haladjunk úti célunk felé. Sokan jöttek a tárgyalásunkra, a bíróság Széchenyi utcai nagy sárga épületének

földszinti folyosója s a tárgyalóterem teli volt emberrel. Szüleimen s Márton kívül még számos ismerős arcot fedeztem fel a hallgatóság között: barátaimat, évfolyamtársaimat, egyetemi oktatókat – például Irinyi Károly történészt, akkor még tanársegédet, Bán Imre professzor urat –, olyan benyomásom támadt a sokaság láttán, mintha egy csendes rokonszenvtüntetést rendeztek volna érdekünkben. A két fegyőr megszabadított bennünket a bilincsektől, majd jobbról-balról közrefogva leültetett a vádlottak padjára. Matuz tanácsvezető bíró – idősebb, ősz hajú úr – az adatok tisztázása után ismertette a vádat: izgatás a demokratikus államrend ellen. „Megértette a vádat?” – „Igen.” „Elismeri, hogy elkövette?” – „Igen.” Így válaszoltunk mindketten a bírői kérdésre. A vád tanúja – a Vass Lacira ráküldött besúgó – nem jelent meg a tárgyaláson, csak a vallomását olvasták fel. (Jó oka lehetett rá a hatóságoknak, hogy nem engedte nyilvánosságra hozni a személyét: többé nem használhatták volna erre a piszkos munkára.) A védelem tanújaként Bán Imre professzor úr emelkedett szólásra. Minthogy a vádban foglaltakat vonakodás nélkül elismertük, ezt ellensúlyozandó annyi szépet s jót mondott rólunk, amennyit csak lehetett, talán még többet is a megérdemelnél. Feszülten figyeltem az ügyész vádbeszédét: szürke, lapos szólamokat hangoztatott, s mintha maga is unná, amit mond, de a lényege az volt, hogy nem akarta vérünket venni, nevelő hatású ítéletet kért. Ezután az ügyvéd következett. Az ő védőbeszédéből már jobban kitetszett a jogász tapasztalaton nyugvó rutin, retorikailag is megadta a módját, de mintha összebeszéltek volna ellenlábásával: a bíróság bölcs belátására bízván a döntést, ő is nevelő hatású ítéletre buzdította az ítélelhozókat. Szinte zavarba jöttem: kettőjük közül ki hát az ügyünk pártfogója? Később persze megtudtam: Márton minden követ megmozgatott, amit csak tudott, s a Kulcsár Ferentől kikönyörgött levélnek volt némi befolyása a bíróságra. Az is igaz azonban, hogy a mi kettőnk személye – Lacié meg az enyém – összehasonlíthatatlanul kevesebb súllyal esett latba, mint azoké, akik kezdettől fogva az események középpontjában tevékenykedtek, így hát a mi ügyünkből nem kívántak kirakatpért kerekíteni. Az utolsó szó jogán mi következünk. Elmondottuk röviden, hogy mi nem a dolgozók államának megdöntésére s az elnyomó rend visszaállítására törekedtünk, hanem az évek során elkövetett bűnöket, visszaéléseket ostoroztuk. Nyomatékos ügyvédi tanácsra elismertük, hogy a bennünket illető vádpontokban vétkesek vagyunk, s megbántuk, ami tettünk; tudtul adta ugyanis, hogy a beismerés és a megbánás akár éveket jelenthet az ítélet mérlegelésénél. Az elnök ekkor szünetet rendelt el, s a bíróság visszavonult ítélelhozatalra. Mi is kimehettünk a folyosóra a teremből. Kérésemre az egyik fegyőr megengedte, hogy Márton odaléphessen hozzám, még félre is fordult: beszélgesünk nyugodtan. Szó ugyan nemigen jött a nyelvemre, de megfogtam Márton kezét, s lassan, feltűnés nélkül a zakóm oldalsó zsebébe vontam. Ő meglepve, kérdően pillantott rám, de csakhamar megértette, miről van szó: zsebemben összehajtván ott lapult egy kis köteg az egyetemi jegyzet óvatosan kitépett lapjaiból a stencilezett szöveg sorai közé rótt verseimmel. Némi kockázat árán így tudtam kijuttatni az első adagot az odabent írottakból. A következőt: a teljeset majd csak szabadulásomkor – ám azt személyesen. Letelt a szünet, ki-ki elfoglalta helyét ismét a tárgyalóteremben. „A Magyar Népköztársaság nevében!” Felálltunk

mindannyian. „Buda Ferenc I. rendű vádlottat izgatás büntette miatt 1 évi börtönre...”, „Vass László II. rendű vádlottat izgatás büntette miatt 1 évi börtönre...” „Indoklás...” Stb. Dátum, aláírás. (Ez utóbbit persze csak később, a tárgyalásról készült jegyzőkönyv másolatán olvashattuk.) Az ítélet ellen vádlottak és védőjük fellebbezést nyújtanak be, a vád képviselője 3 nap gondolkodási időt kér. Így az ítélet nem jogerős.

Néhány hét múlva a Legfelső Bíróságon – Budapest, I. ker. Fő utca – lezajlott a fellebbezési tárgyalás is. Ezen – minthogy az utazás saját költségünkön történhetett volna – mi már nem jelentünk meg. Budai Ferenc tanácsvezető bíró az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta, így az jogerőre emelkedett.

A tárgyalásról visszatérőben Márti a börtön kapujáig követett bennünket, aztán hosszú ideig nem láthattuk egymást közelről – majd távolról sem. Miután kimondták ránk az ítéletet s ezzel megszűnt előzetes letartóztatotti státusunk, le kellett adnunk a saját ruhánkat, helyette megkaptuk mi is a rabuniformist. Ez a következő darabokból állott: gallértalan pamutvászon ing és lábszárig érő alsónadrág, sötét darócból – ún. *szumánból* – készült nadrág és zubbony, valamint sapka, továbbá egy pár ócska bakancs. Az alsónadrág derékon való rögzítése nem a koriban húzott gatyamadzaggal, hanem az elülső hasíték két csücskéhez varrt kurta pertlivel történt: nehogy az elítélt a gatyamadzaggal egy óvatlan percben felkösse magát. Ugyanilyen megfontolás alapján a bakancsból is hiányzott a fűző, így a lezseren lötyögő lábbeli hozzátartozott hétköznapi eleganciánkhöz. A fejedő szabása hasonló volt a hagyományos magyar katonasapkáéhoz, azzal a különbséggel, hogy nem volt rajta sem fegyvernemi, sem pedig rendfokozati jelzés, viszont volt elől egy ellenzője, amit nem azért varrtak oda, hogy szemünk világát a verőfénytől megóvják: annál fogva kaphattuk le leggyorsabban a sapkát, ha fegyőr akadt az utunkba, ill., ha fegyőrnek akadtunk útjába. Ily módon beöltözve immár mi is a beavatottak rendjébe kerültünk. A tárgyszerűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy némelyek kimustrált, ócska katonaruhát viseltek szumán helyett – sok volt a rab, s kevés a szumán –, a félreértések elkerülése végett azonban a kekszínű zubbonyok hátán olajfestékkel odakent, jókora vörös R betű virított. Abban az időben még az obligát csíkos kosztüm sem ment ki a divatból, ezzel a vékony zsávoly anyagból készült öltözékkel azonban csak az enyhébb idő beköszöntével cserélték le rólunk a szumánt.

– Na, mennyit kaptatok? – tudakolták a társaink, miután megváltozott külsővel visszatértünk a közös zárkába.

– Egy évet.

– Egy év? Az semmi. Annyit még a kiblin ülve is ki lehet bírni.

Számunkra igen távolinak tetszett ugyan a jövő esztendő februárja, ám be kellett látnunk: két évhez, négy évhez, öt évhez, vagy a kötélhez képest egy év valóban nem sok. Majdhogynem semmi.

Pontosan kiszabott ítéletünk mindenestre kiemelt bennünket a bizonytalanság mélybe lehúzó mocsarából. Kietlen sivatagon kellett ugyan keresztüllábolnunk, de most már tudtuk, hányadik homokdűne leküzdése után jutunk ki belőle. Benn a börtön falai közt – a *házban* – lassan pergett az idő. A szabásműhely csak a köztörvényesek egy részének a munkaerejét vette igénybe, egyéb belső

vagy külső munkára – pl. utcaseprésre – is kizárólag vagy csaknem kizárólag közülük választottak. Nekünk, politikaiaknak magunknak kellett kiagyalnunk, mivel siettessük az idő múlását. A legkézenfekvőbb s mindenkor rendelkezésünkre álló időmúlató eszköznek a beszélgetés bizonyult. Egymás mellé söpört sorsokat, életeket fogadott be a közös zárka, más-más családi, társadalmi, s ha lehet úgy mondani: szakmai háttérrel, az életkorból, iskolázottságból, neveléséből, személyes adottságokból és sok más egyébből adódó szemléleti különbségekkel, így eszmecsereink nemegyszer kerekedtek élénk, sőt parázs vitává. Vissza-visszatérő, mindenkor jelen lévő tárgya volt beszélgetéseinknek a levirt forradalom, annak közvetlen előzményei, különféle eseményei és megnyilvánulásai, nemzetközi vonatkozásai, és természetesen a közeli és távolabbi jövő esélyei. Ám ha valaki csupán a maga életéről mesélt, azt is érdeklődéssel hallgattuk – egy darabig; ötödik, nyolcadik, tizenkettedik alkalommal már kissé kezdett a könyökén kijönni a hallgatóságnak egy-egy untig ismert történet. Mivel azonban időközönként valaki el-eltávozott, s helyébe más költözött közénk, e lassú személycseré biztosított egyfajta – persze igen mérsékelt – változatosságot. Olvasás révén is meg-megfeledezhattünk néha az időről. Egy házimunkás heti egy alkalommal járta végig a zárkakat a könyvekkel, ilyenkor lehetett kölcsönözni vagy cserélni. A börtönkönyvtár állománya – az irodalmilag értéktelen kiadványokon felül – számos kiváló művel is büszkélkedhetett. Zárkánk lakói hosszú heteken át adták kézről kézre egymásnak Tamási Áron Ábel-trilógiáját, de jómagam például J. W. Goethe *Vonzások és választások* című – előttem addig ismeretlen – regényét a börtönben olvashattam el, sőt Makszim Gorkij *Klim Szamgin élete* című, iszonyúan terjedelmes munkáján is (amelyről Király Gyula tanár úr oly lelkes és alapos előadásokat tartott az egyetemen) kis híján sikerült végigrágnom magam. (Kár, hogy e két utóbbi jeles alkotásból ma már jóformán semmire nem emlékszem – de hát ez a magam fogyatékosága, nem a művéké.) Mihez lehetett még folyamodni időtöltés gyanánt? A játékhoz. Erre több kísérlet is történt. Egyik társunk kenyérbélből előbb aprócska sakkfigurákat gyúrt, majd egy másik az összegyűjtött és méretre leszabott dohány- és cigarettacsomagok papírjából egy paklira való kártyalapot készített. (Erre is jó szolgálatot tett az a ceruza!) Használaton kívül a szalmazsákban rejtették el ezeket a nagy gonddal létrehozott kezdetleges műalkotásokat, de mindössze néhány napig lehetett játszani velük: egy-egy hipis során mindkettőtől megfosztottak bennünket. Próbálkoztunk a malomjátékkal is, ennek a kellékeit elkobzás után egyszerűbb volt újragyártani, kevesebb kenyérbél is kellett hozzá. Mi volt még, amit közösen, de legalábbis többen játszhattunk egyszerre? No igen: a laktanyákban, börtönökben és fiúinternátusokban évszázadok óta meghonosodott társas tömegsport: a seggreverődsi. A tájékoztatlanok kedvéért röviden ismertetem ennek a nem túl bonyolult, ezért aztán szellemileg sem túlságosan megerőltető játéknak a szabályait. Kell hozzá legalább 4–5 ember, de az a jó, ha minél többen vesznek részt benne: utóbbi esetben – legalábbis elvileg – ritkábban kerül sor egyazon személyre, továbbá az ütések ereje és stílusa is változatosabb. Kiszámolással vagy sorshúzással döntenek el, ki lesz az első áldozat. Ekkor a delikvens eltakart szemmel előrehajol, s a mögötte karéjban csoportosuló valamelyike rácsap a kifeszült ülepére. Most főlegyene-

sedve szemrevételezheti a társaságot, s ha kitalálja, hogy ki a tettes, úgy helyet cserélnek. Ha nem, hát ismét ő következik mindaddig, amíg rá nem hibázik az ütőre. Ez csak részben szerencse dolga: a csapás jellegéből s egyéb apró jelekből, a résztvevők viselkedéséből, mimikájából, kuncogásából, némelyikük feltűnő, sőt kirívó közönyéből előbb-utóbb megsejthető, kire kell rábökni: hajolj előre! Ám a szétszórt figyelműek, a csekély empátiával rendelkezők esetenként igen megverettethetik magukat. E balszerencsések némelyike kapott annyit olykor, hogy napokig fájlalta utána a fenekét. Harag persze nem volt emiatt, legfeljebb ennyit jegyzett meg a játék kárvallottja: „Na fiúk, ezt a rendőrségen azért zokon vettem volna.” Ekként múltattuk a nehézkesen előremoccanó időt, mígnem egy napon valamelyik smasszer felfigyelt a zárkából kiszűrődő zajokra. Épp javában folyt a lelkes biztatások kísérte csattogás, amikor egy korántsem behízsgó hang beüvöltött a circlin keresztül:

– Azonnal hagyják abba a p...ánverősdit, mert bemegeyek, oszt én verem széjjel a p...ájukat a gumibottal!

Igazából nem tartottunk tőle, hogy valóban megteszi, abbahagytuk mégis: kedvét szegi az embernek, ha nem feledkezhet a játékába, mert mások beleavatkoznak. Végképp kifogni azért nem lehetett rajtunk: látszatra kíméletesebb, elnevezése tekintetében pedig szalonképeesebb változatát eszeltük ki hatalmi szóval betiltott szórakozásunknak – a tenyérbeverősdit. Ennek szabályai hajszára megegyeztek az előzőével, csupán a technikai lebonyolításban volt különbség. Itt a szenvedő alany a többieknek hátat fordítva, de állva, egyenes tartásban helyezkedett el, s jobb kezével a szemét eltakarva, bal tenyerét a jobb hóna alatt átdugva s kifelé fordítva várta, hogy valaki belecsapjon. Ajánlatos volt mérsékelt terpesszel megalapozott készenléti pózt felvenni, különben egy-egy kiadósabb parola könnyűszerrel leverhette lábáról az illetőt. Vass Laci meg Ludmány Imre – mindketten magasak, hosszú kezűek – kiváltképp nagyokat tudott suhintani, a testvérpár úgyszintén a kidolgozott, nagy tenyerével, de a kis termetű Irimiás Barna ütései is meglepően erősek, kemények voltak, az övét azonban rögtön elsőre felismerte mindenki. Ez a nem épp kisasszonyos játék afféle gimnasztikának is megtette. Egyéb sportjellegű mozgásban – a séta idején levezényelt könnyű tornán kívül – nem volt részünk. Nem is tudom, miféle emberjogi szervezetekhez fordulnának panaszaikkal a mai komfortos börtönökben tartott nehézfiúk, ha megtagadnák tőlük – egyebek közt – a konditerem használatának lehetőségét. Az én konditermi foglalkozásom kimerült a fekvőtámaszokban s a ceglédi kanna emelgetésében, ám ez utóbbi gyorsan megkönnyebbedett; no nem az eróm rohamos gyarapodása miatt, hanem azért, mert túl hamar kiitták belőle a vizet.

A testgyakorlás szűkre szabott területéről azonban térjünk most vissza a szellem gyakorlataihoz. Miután elítélt lettem, s ez együtt járt azzal, hogy töröltek az egyetemi hallgatók sorából (erről utólag megkaptam a hivatalos határozatot is), teljesen jogszerűen elszedték tőlem a korábban bejuttatott egyetemi jegyzeteket. Új kéziratpapírok után kellett hát nézнем. Erre a célra kezdetben a vécépapír látszott a legalkalmasabbnak. Szocialista papíriparunknak eme szerény küllemű, de a dolgozó – és nem dolgozó – néprétegek napi szükségleteinek kielégítésére szánt

nélkülözhetetlen tömegterméke akkoriban még nem különféle márkajelzésű, minőségű, sőt mintázatos, s lágy tapintású tekercsekben, hanem leporelló módján laposra hajtogatott, egységes kiserelésben jutott el a fogyasztókhoz. A papiros egyik oldala alig érzékelhetően érdes volt, a másik viszont csaknem olyan sima, mint egy füzet lapja. Lehetséges, hogy eredeti rendeltetését ezért néhanapján kissé hézagosan teljesítette, írni azonban jól lehetett rá. Legalább egy ceruzám mindig volt, félre-félrehúzódtam hát a cirkli látószögéből, s vigyázkodva lekörmöltem a fejben előzőleg már készre gyúrt verseket. Egyedül *Esti üzenet* című versem az, amelyiket előzetes alakítgatás nélkül, szinte egy lendülettel vettem vécépapírra. Akkor is, azóta is, de ma is elmélázom rajta: micsoda csúfondárosan groteszk párosítás! Lelkem és elmém jobbik feléből fakadó, gondosan letisztogatott, barátaim, szeretteim, kedvesem szívébe szánt szavak rögzítése olyan valamin, amit egyébként testünk utálatos szennymaradékának eltávolítására használunk. Mégsem lelki túlérzékenységből vagy jó ízlésem – ha van ilyen... – sugallatára változtattam a további gyakorlaton. Mihamar bebizonyosodott, hogy ez a papír-áru nem minden tekintetben alkalmas rá, hogy többoldalú céljának megfeleljen. Először is túlságosan nagy: elrejtetni csak apróra összehajtva vagy összesodorva lehet, a hajtogatást meg a sodorgatást viszont nemigen állja, tönkremegy előbb-utóbb, s az írás olvashatatlanná válik rajta. Az is igen árt neki, ha nedvesség éri: rostjai szétáznak, eleresztik egymást, s így kisebb-nagyobb mértékben megszakad a felület egybefüggő folyamatossága, semmire, még eredeti céljára sem használható rongy válik belőle. Figyelmem ekkor irányult a cigarettapapírra. De ha már idáig jutottunk, hadd tegyek egy kis kitérőt oda, ahonnét hamarosan s zökkenő nélkül visszakanyarodhatok a műalkotás tartós és biztonságos rögzítésének ismertetéséhez. Nos, az elítélt jogai, ill. kedvezményei közé tartozott, hogy a börtönirodán letétbe helyezett pénzből havonta egyszer, megszabott értékhatáron belül tisztasági szereket és dohányárut *spájzolhatott*, magyarul: vásárolhatott. (A kifejezés német gyökeréből könnyűszerrel kitalálható, hogy e művelet eredetileg élelmiszer beszerzését jelentette. Ez a *mi időnkben* sem volt tilos, mégis csupán a legkritikább esetben fordult elő, hogy valami ehető – olcsó kekszet, effélét – rendelt volna a börtön lakója: a szívnyivaló sokkalta nagyobb értéket képviselt a börtönvilág sajátos, zárt ökológiai rendszerében, talán csak az alkohol múlta felül, ám annak a beszerzése a lehetetlennel volt határos. A spájzolás tehát szűken és konkrétan értelmezve leggyakrabban a füstölnivalóhoz kapcsolódott, tágabb és átvitt értelemben viszont bárminek a beszerzése lehetett. Példamondat: „A múltkori balhéért a haverom nyolc hónapot spájzolt be.” Zárójel bezárva.) 1957-ben kereken 30 forintért spájzolhattunk egy hónapra. A forint akkori nominálértékét roppant bajos a maira átszámítani, hisz az egyes fogyasztási cikkek ára nem egyenlő arányban emelkedett azóta. Mindenesetre azon a pénzen, amiből manapság mondjuk két kifli ára telik ki, akkoriban egy tubus fogkrémen meg egy darab szappanon kívül annyi trafikárut lehetett venni, amennyiből egy nem túl erős dohányos – némi takarékosággal – a következő spájzolásig elgarázdálkodhatott. Természetesen csak a legolcsóbb fajták jöhettek számításba. A fényűzés csúcán a Kossuth cigaretta tündökölt, de népszerű volt a Munkás, s az 5 éves tervet is sokan kedvelték. (Igen: ilyen nevű cigit is gyár-

tottak évtizedeken át.) Minthogy azonban a józanul kijelölt cél nem a luxusminőség, hanem a mennyiség volt – „az a fő, hogy tartson ki minél tovább” –, az olcsó cigaretta- és pipadohányokból szerepeltek a rendelési listákon a legvaskosabb tételek. De mivel pipát tartani nem volt szabad, a dohányhoz cigarettapapír is kellett. S itt következik az én kettős szerepem. Jóllehet abban az időben még nem dohányoztam, rabtársaim iránti szolidaritásból magam is rászántam azt a 30 forintot, hogy a nevemre megvásárolt dohányt a füstért sóvárgóknak továbbadhassam, mindössze egy-két kis tasak cigarettapapírt tartottam meg magamnak. S mialatt a többiek az ágy végére kiterített törülközőn a leghitványabb minőségű, hulladékból aprított pipadohányt osztályozták szálanként, odaadó figyelemmel (a levélkocsány-darabkákat, az ún. finánc lábakat a szűkös napokra tartalékolták, amikor is kanálnyelével felaprítva ezeket is megsodorták és elpöfékelték), én egy csomagocska cigarettapapírral félrevonulva valamelyik versemet másoltam át fejemből a parányi hófehér lapra. Akkor még jó volt a szemem, távolra s közelre egyaránt kitűnően láttam, s a tűhegyesre csiszolt pirinyó ceruzával, ha nem is mákszemnyi, de mustármagnyi betűket kanyargatva azon a néhány négyzetcentiméteren akár egy szonettnyi terjedelmű szöveget el tudtam helyezni. Igaz, hogy a szöveg fonáka áttetszett a túloldalra, s ezért oda már nem írhattam, de nem is volt rá szükség: ehhez az anyaghoz legálisan hozzájuthattam tetszés szerinti mennyiségben. S ami a legfőbb: megfelelt minden követelménynek. A hajtogatást kibírta, nedvesség nem tett benne kárt, s igen kicsi helyen elfért; egyetlen egyszer sem akadtak rá, pedig átvészelt néhány hipist. Börtönben írott verseimet így csempésztem ki: cigarettapapírra másolva, a zoknimban, a talpam alatt. Több mint húsz verset. Utóbb kiderült: szükségtelen volt annyira rejtegetni, szabadulásomkor már nem motoztak meg. De hol van az még!

(A fentiek záradékaként megemlítem, hogy részint unalomból, részint pedig a többiekkel való együttérzésből /bár ez utóbbi lehet, hogy csak állhatatosságom elleplezésére szolgált/, egy-két hónap alatt magam is rákaptam a dohányzásra. Akkora szenvedélyemmé nem vált ugyan, hogy a kenyéradagomat odaadnam érte, szívni azonban szívtam kis híján három évtizeden keresztül. A Kossuth volt a kedvencem, ezt nagy ritkán Munkással váltogattam – e kettő volt a legütősebb –, s napi egy csomagnál több soha nem fogyott el. Valamikor a hetvenes évek derekán Kormos István egy pakli *Gauloise*-zal kedveskedett nekem – hát ahhoz képest a Kossuth meg a Munkás füstje olyan volt, mint a harmatos szellő. Az orosz deszantcsikok kazak áldozatainak emlékére, egyben a szabadulásvágytól sarkallva, s családom ilyenirányú biztatásának hátszele által támogatva, 1986. december 16-án végképp letettem az utolsó cigarettát is. Nincs miért megbánnom azóta sem.)

Közben napról napra tavaszodott, s a nyiladozó világ láttán – már amennyit a rövid séta közben meg a rácsos ablakon át meg-megpillantottunk belőle – még nehezebb volt elviselni a falak örökös szorítását. Még jóval a tárgyalásunk előtt suttogó hírek kaptak szárnyra: MUK... MUK... Valami történni fog!... Márciusban Újra Kezdjük!... MUK... MUK... Elhiggyük? Ne higgyük? A házban március 15-re mindenesetre összetartást rendeltek el, kettőzött őrsemélyzet lépett szolgálatba, a napi séta is elmaradt. Aztán a MUK is elmaradt, vakhírnek bizonyult az egész.

Mi lehetett ez? Kudarcba fulladt kísérlet? Provokáció? Netán valamiféle próba: a tömegek tesztelése? Mi odabenn csak találgatásokra voltunk utalva. Újak, ha jöttek hozzánk, azok sem *kívülről*, hanem hosszabb-rövidebb fogdai őrizetből vagy egyéb zárt helyről, sokat tehát nemigen tudhattunk meg tőlük. Orvosi vizsgálatra vonulván egy nap ismerősöket pillantottam meg a folyosón: Julow Viktort, kedves tanárunkat a magyar irodalomtörténeti tanszékről, Pákozdy Feri bácsit – költő, műfordító, egyetemi könyvtáros –, Durkó Mátyást – ő lett később a népművelési tanszék, a *durkológisa* megalapítója, 56-ban azt a vétket írták a rovására, hogy a forradalom napjaiban működő debreceni Csokonai Rádióban ő volt a szünetjel, azaz két hírblokk között ő fújta el furulyán a *Debrecennek van egy vize* kezdetű közismert hortobágyi népdal első sorát – és másokat. Szót váltani azonban nem lehetett velük, de még szempillantást sem: fálnak fordított arccal álltak sorban a folyosó fekete csíkján. Rádiót még messziről sem hallhattunk, helyi vagy országos napilap sem juthatott be hozzánk. Volt egy központi kiadású börtönújság, annak azonban hírek szempontjából nem sok hasznát lehetett venni. Egyik számában egyszer riportot (képzelt riportot?) közöltek egy külföldre szökött hazánkfiával, aki – mit ad Isten – hetek alatt megcsömörlött az elnyomó és kizsákmányoló nyugati társadalomtól, s úgy döntött, hogy hazatér. Persze azon nyomban bekóterolták. (Akkor ez a törvény járta – lásd fönnebb Varsányi Feri esetét.) Megpróbálok pontosan idézni a riportalany nyilatkozatából: „Elhatároztam, ha börtönbe zárnak, akkor is hazajövök. Hazajövök a jó magyar kosztra.” Épp egy savanyúkáposztás hét kellős közepén csikart bennünk az éhség, kínunkban napokig röhögtünk a derék hazafi „hiteles” szavain.

Elkövetkezett a húsvét is. Persze se nyuszi, se piros tojás – ami nélkül talán még vígan meglettünk volna –, sem pedig család. Börtönben, magányban az ünnepek a legkeservesebbek. Volt azonban két papunk is, ezenfelül a jelenlévők egy része református, más része katolikus, a többi ateista vagy kételkedő, sőt még egyetlen szál ortodox hitű is van köztünk (ha hisz benne...) – íme: együtt szinte az egész *oikumené*. Szabó Sanyi bácsi meg Kozányi Gyurka pedig oltár, ostya, misebor, szentelt barka és szentelt sonka híján, egyes-egyedül az Igébe fogózva együtt megtartotta az istentiszteletet maroknyi eklézsiánknak. Az Ige szólói és meghallgatói egyaránt szürke szumánba öltözve hajtották meg fejüket az Ismeretlen előtt, sem díszlet, sem papi ornátus nem tolakodott Közé és közénk, s ez a cicomátlan egyszerűség akkor és ott azt sugallta: bárhonnét jöttünk is, bárhová tartunk is, testvérek vagyunk.

Nem minden külső világbeli hír pattant vissza a börtön faláról, így egyebek közt az sem, hogy május elsején százezres tömeg vonult fel Budapesten, hogy kifejezze a szocializmus iránti töretlen hűségét, s lelkes zászlólengetéssel és kendőlobogtatással köszöntse a dísztribün diadalmas magasságában helyet foglaló párt- és állami vezetőket – azokat az embereket, akik kinyilvánított hívo szavukkal ország-világ előtt igazolni igyekeztek a szovjet katonai agressziót, akiknek lelkiismeretét – ha van nekik ilyen – százak kivégzése, ezrek letartóztatása, kínvallatása és bebörtönzése terheli, akik az idegen fegyverek jelenléte és hathatós támogatása nélkül nem juthattak volna hatalomra, s nem tarthatnák meg azt. Hosszan elgondolkodtam rajta, azóta is eszembe-eszembe jut: alig

fél évvel korábban ugyanott ugyanaz a nép, Budapest népe még a zsarnoki bronzbálvány ledöntésére fogott össze. Mi készíthette őket ekkora pálfordulásra, önmaguk szinte kérkedően nyílt megtagadására? Tudom persze, hogy az októberi meg a májusi tömeg nem volt minden egyedében azonos, de abban is bizonyosak lehetünk, hogy az ünnepi felvonulók soraiban az őszi szobordöntés körül sürgölődők nem csekély része ott menetelt. És lengetett. És lobogtatott. És éljenzett. Miféle folyamat ment végbe hat hónap alatt a lelkek és jellemek rejtett zugaiban, milyen külső hatásokra és minemű belső ösztönzésre? Mi vitte, mi hozta őket idáig? Az elhangzott és beváltott fenyegetések? Az elhangzó ígéretek? Együtt a korbács meg a mézesmadzag? A kudarcot követő kilátástalanság? Visszavágyódás a langyosnak érzett és biztonságosnak vélt mocsárba? Nehéz, igen nehéz valós és teljes választ találni ezekre a kérdésekre. Egyáltalán: nehéz feltenni is ezeket a kérdéseket keserű vádaskodás és szemrehányás nélkül. Bosszúnál, haragnál jobb a megbocsájtás; még a hűvös tárgyilagosság is jobb. Ennek jegyében pedig be kell látnunk: legerősebb ösztön az életben maradás, a túlélés ösztöne. De a felejtés árán is? Mindenáron? És: vajon mindenkor az értékesebb éli túl az értéktelenebbiket? Továbbá: vajon nem a Karinthy Frigyes megírta Barabbás-effektusról van itt is szó? Külön-külön Krisztust mondunk, de együtt Barabbás nevét kiáltjuk? Kérdések, kérdések. De hol a biztos válasz? Mi a biztos válasz? Talán csak ez az egy: a nép Szava *nem* Isten szava.

(folytatjuk)

Pécsi Györgyi

Kísérlet a világ rendszerbe foglalására

Emeletek vagy a láz enciklopédiája¹

A hatvanas évek közepétől radikálisan átrendeződik Szilágyi Domokos lírai életműve, az évtized végére pedig megjelennek azok a kötetei, amelyeket az értelmezők egyhangúlag a pálya csúcának és az egyetemes magyar irodalom kiemelkedően jelentős – legkevesebb: számon tartott – értékeinek tekintenek. Az inkább útkeresésnek, kísérletnek nevezhető *Garabonciás* című könyv 1967-ben jelenik meg, de ettől csak nagyon szűk időintervallum, mindössze két esztendő választja el az ominózus az *Emeletek vagy a láz enciklopédiája* (1967-ben) és a *Búcsú a trópusoktól* című köteteket (1969-ben). Ezek a maguk idejében radikálisan új szemléletükkel, rendkívül merész nyelvi, formai megoldásukkal hökkentették meg olvasóikat: a kötetek provokálják a befogadót, aki a hagyományos, lineárisan olvasható versekkel ellentétben új, aktív értelmezői viszonyt kénytelen kialakítani. E kötetek kompozíciós és nyelvi újszerűsége még a *Bartók Amerikában* költeményhez képest is jelentős elmozdulást mutat. Szövevényes, burjánzó, csapongó, olykor látszólag öncélú szövegelemek együttese az *Emeletek...* nagykompozíció, ahol a versbetéteket összefogó vezérszólam sem könnyen dekódolható, a *Búcsú...* keretverseinek kollázstechnikával egymás mellé rendelt szövegeit pedig már merész tipográfiai elemek is terhelik. E látványos formaváltás együtt jár a költő világszemléletében radikálisan bekövetkező módosulásokkal. Cs. Gyimesi Éva megállapítása² szerint az emberi létezés értelmébe és az értelem vezérelte létbe vetett hit megingását, illetve csődjét jelentik be a versek, s e hit megrendülése rendezi át alapjaiban Szilágyi Domokos poétikáját. Nem csupán a költő korábbi világmegváltó, teleologikus hite bizonyul illúzióknak, mely szerint az ember az értelmes cselekvéssel és a költészet erejével belátható időn belül az evilági létben is üdvözíthető. Azzal a kudarccal szembesül, hogy maga a világot építő, formáló ember a számos kísérlet, erőfeszítés, áldozat ellenére sem javul, nem tehető jobbá. A költő pedig, kiszakadva, kirekesztődve a közösségből, nem hasznos akarát, s nem centruma a létezésnek többé. A megrendülés, az illúzióvesztés, a kudarc belátása fájdalmas küzdelemmel társul, s e folyamat lírai dokumentuma a három kötet.

A Szilágyi Domokos halálának harmincadik évfordulójára készült összeállítás lapzártája után került nyilvánosságra a költő ügynök-múltja. Az életmű újraolvasására szükség lesz, ez a szempont azonban jelen összeállításunkban még nem jelenhetett meg.

¹ Rövidített részlet a szerző Szilágyi Domokosról készülő kismonográfiájából – megírásához az NKA ösztöndíjában részesült.

² „...a kételev mint ambivalens értékszemlélet általánossá válik, és a versnyelv minden szintjére kiterjedő változásokat hoz, ami az egységes alanyú, hagyományos lírához szokott olvasót új befogadói magatartásra is készíti.” In Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem*. 1990, Kriterion.

Már a *Garabonciás* könyv versei is roppant gazdag nyelvi és tematikai gazdagodást jeleznek. Intellektuálisan is bővül a versek világa: a történelem nem csupán a közvetlen személyes emlékezet élményéből építkezik, a huszadik századi történelem helyett az ókori történelem, a bibliai idők (*Takarják be nagyapát; A császár halála*), az európai és a magyar középkor (*Boszorkány, Szegénylegények*) kapnak hangsúlyos szerepet, a versek motivikus tartományának másik végletét pedig a mai, korszerű technika (vonat, repülőgép) elemei képezik (*Magasan* ciklus). A motivikus sokféleséghez roppant pazar nyelvi sokféleség társul: egyrészt a biblikus, pátoszos kifejezések mellett a népi hiedelemvilághoz kötődő, a magyar irodalom számára mindaddig kevésbé fölfedezett műfajok szókészletét mozgósítják a ráolvasások, rontó igék, bájolók, illetve ezek modernizált szövegvariánsai, parafrázisai, másrészt ezek a modern technika fogalmaival, a végletesen depoetizált előbeszéddel, sőt az argó elemeivel keveredve, egymásba játszva, meghökkenítő társítások révén hoznak létre egy páratlanul pazar, sajátosan hibrid jelentéssokszorozó nyelvet. A költő az idő-, a tér- és a nyelvi síkokat meghökkenítően szeszélyes asszociációkkal keresztezi, s így kísérli meg a világ egészét versebe vonni és róla vallani: az emberi lét kezdetétől a jövő képzetéig. A nyelvi és tematikai felszín eklektikussága, szövevényes burjánzása is merész formaváltással jár együtt, de a *Garabonciás* kötet verseit (a keretversek kivételével) alapvetően még a folklór elemeivel ötvöződő, áradó dikciójú avantgárd (expresszionista, szürrealisztikus, futurista) szabad vers uralja, amelyekben hol a folklorizáció (*Szegénylegények, Boszorkány*), hol az avantgárd ihletettségek (*Magasan*) a domináns. Azonban az egyszólamú avantgárd hosszúvers sem bizonyul eléggé teherbírónak annak a hatalmas ellentmondás-hálónak és érzelmi viszonyrendszernek a kifejezésére, amely a lírai én világában kavargó – ezt majd következő kötetében, az *Emeletek...* egyetlen óriás költeményében kísérli meg elmondani.

* * *

Az *Emeletek...*, amely megváltoztatja a romániai magyar líráról kialakult képet, nyelvi, szerkezeti merészségével radikálisan új, korábbi formákhoz nem hasonlítható versminőséget hoz létre, miközben, látszólagos paradoxon, a hagyományok legteltesebb tárházát vonultatja föl. A monumentális, egyetlen kötetű komponált vers okkal kápráztatta el értő olvasóit, melyet sokféleképpen próbáltak definiálni: „költői oratórium” (Széles Klára)³, „költői szimfónia” (Pomogáts Béla)⁴, „verskatedrális” (Bogdán László)⁵, „szerkezetére inkább illik a »költemény-montázs« elnevezés, mint a ciklus” (Cs. Gyimesi Éva)⁶. Az *Emeletek...* kötet megnevezése sajátos szerkezete miatt valóban problematikus: mindegyik megnevezés többé-kevésbé pontosan érzékelteti a vállalkozás roppant nagyszabású természetét és egyedüliségét. Egy 1966-os, a Méliusz József *Aréna* című kötetéről írott lektori véleményében Szilágyi Domokos a barokk felszabadító hatását említi. Meglátása szerint a barokk nagy méretei és arányai kínálnak lehetőséget a képzelet és a formák rendkívüli változatosságára: „a gondosan megmunkált apró részletek olyan egésszé állnak össze, melyhez voltaképpen semmi közük: a rész mindig konkrét, az egésznek a jelentése min-

³ Széles Klára: *A versszerkesztés rendhagyásai*. In Sz. K. Szeged–Kolozsvár 1955–1992. 1993, Bp., 50.

⁴ Pomogáts Béla: *Nyugtalanságok egyensúlya*. In P. B.: *Noé bárkája*. Széphalom, 1991, Bp., 202.

⁵ Bogdán László, [Bogdán László–Tömöry Péter]: *Tanúskodás. Párbeszéd Sz. D. Sajtóértekezlet című kötetéről*. In Igaz szó, 1972/8. 293.

⁶ Cs. Gyimesi, uo. 45.

⁷ *Visszavont remény*. Sz. D. levelei Méliusz Józsefhez. Összeáll., a jegyzeteket és a tanulmányt írta: Ágoston Vilmos. 1990, Bp., 170.

dig átvitt; e kettősség nélkül nincs költészet.”⁷ Itt Szilágyi Domokos óhatatlanul is saját gigantikus versét jellemzi, amelyet szintén a nagy méret és a monumentális arányok uralnak, illetve fognak össze, miközben a részletek roppant gazdagságot vonultatnak föl, melyek önmagukban nehezen, vagy sehogyan sem kapcsolódnak egymáshoz, de a vers-egészen mégis organikusán helyük lesz, s új értelmet, értelmezhetőséget nyernek.

A hatvanas években a hagyományos lírai versbeszéd és a hagyományos én-pozíciói kimerülni látszanak a Kárpát-medence magyar irodalmában, s e változást érzékelve több válasz születik. Egyik jellemző alternatívát a homofon nyelvű, a vers hagyományos linearitását megtartó ún. hosszúvers vagy hosszúének, a másikat a neoavantgárd ihletésű, alinearís, polifon kompozíciók jelentették. Magyarországon elsősorban az új népi költők hosszúénekekben, egyetlen nyelvi regiszteren megszólalva, a személyiséget föltilizálva hoztak létre jelentős alkotásokat (Juhász Ferenc: *A szarvassá változott fiú*, Nagy László: *Havon delelő szivárvány*). A határon túli magyar lírában azonban a hatvanas években merészebb kísérletek is zajlanak, s nemcsak a nyelvi felszínnek, de a vers szerkezetének a megújítására is kísérletet tesznek. A jugoszláviai (*Symposion*), a párizsi (*Magyar Műhely*), illetve a csehszlovákiai (Cselényi László, Tőzsér Árpád) új generáció nem a költői képre és a nyelv hagyományos eszközeire helyezték a hangsúlyt, hanem a hatvanas évek uralkodó európai stílusának, a neoavantgárd poétikájának megfelelően, dekonstruálva vagy elrejtve, megszüntetve a lírai ént, a kompozíció, a szerkezet teherbírását növelték; a vajdasági symposionisták és a párizsi Magyar Műhelyesek pedig már a vizuális költemény felé is jelentős kísérleteket tettek. A versek uralkodó hangja sem a pátosz, hanem az ironia és a groteszk. Az erdélyi Kányádi Sándor lírai modernizálódása is ekkortájt zajlik: az illyési tárgyias lírával rokon tárgyverseknek, illetve a szürrealizmusnak a lineáris időt felszabadító eredményét használva olyan strukturált versszövegeket, félhosszú kompozíciókat hoz létre (*El-elcsukló ének*, 1952–1968), amelyekben a filozófiai, a kultikus és a személyes idősíkokat egymásba oldva személyesebb módon foglalhatja versebe világértelmezését.

Szilágyi Domokost kezdetektől vonzotta a nagykompozíció, már első köteteiben ciklusokat, szorosabban összetartozó szövegegységeket írt (*Kis szerelmes himnuszok*, *Halál árnyékában*). A *Garabonciás* kötet félhosszú neoavantgárd verseiben pazar játékkal szabadította föl a nyelvet, az idő-, térdimenziókat, a konkrét és az elvont jelentéssíkjaikat nagy jelentéstartó funkcióval olvasztotta egymásba, azonban az egyszólamú szöveg, még ha a nyelv mikroszintjén a játékra bőven adott is teret, egyúttal korlátokat is állított. Mindenekelőtt: az avantgárd értelemellenességével szemben Szilágyi változatlanul ragaszkodik a világ racionális értelmezhetőségéhez, a „rend”-hez, pontosabban a világ egészének rendszerbe foglalhatóságához, illetve a vers etikus üzenethordozó funkciójához. A *Garabonciás* kötet szabad verseinek tapasztalatát most egy korábbi versének technikájával ötvözi, a *Bartók*-versével. A *Bartók Amerikában* című nagyszabású költeményében az avantgárdból ismert kollázsolást alkalmazta a hagyományos vers szerkezetének lebontásában, sokféle, különböző karakterű és forrású szövegeket rendelve egymáshoz. Az *Emeletek...* nagyszabású vállalkozásában szinte gigantikus méretűvé növeszti a kollázsolást, illetve a hagyománykezelésnek, a vendégszövegek alkalmazásának addig ismeretlen technikáját választja (ekkor már, szemben a *Bartók*-verssel, nem föltétlenül különül el a költő szövege az ún. vendégszövegektől), amelyet a későbbi szakirodalom a szövegköziség, a para- és intertextus fogalmaival ír le, s amely majd a nyolcvanas évek második felétől válik a magyarországi költészet jellegzetességévé, az ún. posztmodern szövegépítkezésben. Szilágyi a roppant sokszínű vendégszövegeket, stílusimitációkat, intertextusokat egy érzelmileg nagyon erősen intonált, az expresszionizmusra emlékeztető dinamikus, áradó szövegfolyamba helyezi, ám ezt a szenvedélyes érzelmi áradást az önfegyelmező értelem szorítja keretbe, illetve a szeszélyesnek, önkényesnek előfordulni

tetsző vendégszövegek, imitációk, parafrázisok, a szövegköziségnek számtalan változatai hasonlóan funkciószerűen foglalják el helyüket a textus egészében.

* * *

Az *Emeletek*... mottójában egy „ismeretlen” XX. századi költő felszólítására figyelmeztet a költő: „Becsüld halandó, amíg élek, / szavaim halandó becsét. / Két ember közt legrövidebb / út az egyenes beszéd” – e rokonszenves, „egyenes” beszédet ígérő felütéshez képest első olvasásra eklektikusnak, kuszának, rend nélkülinek tetsző szöveghalmazzal találja szembe magát az olvasó, melyben szélsőségesen különböző minőségű szövegek kerülnek egymás mellé. „Maga *A láz*... voltaképp egy ötvenöt oldalas óriásköltemény, költői oratórium, mely húsz egész és számos »összekötő« versből áll. Jelenleg ő az a csoport tagjai közül, akinél legfeltűnőbb – az annak idején szemet szúró – avantgárd jelleg, a szüntelen kísérletezés. Pontosabban: nála öltözik most éppen a vers legláthatóbb formáinak szétfeszítésébe, deformálásába az anyaggal való harc... A zenei építményekből tanulva kísérel ellesni a többszólamú szerkesztés, a szimultán érzelem- és gondolatközlés lehetőségeit... Kínálkozik a klasszikus és modern összhangzattan különbségeire való utalás párhuzamnak, s nem véletlen zenei terminusok használata csábít elemzésénél. Maga *A láz* kötet »lekottázásra« indít merészen váltakozó ritmusaival, barokk zenei formagazdagságával, de főként azzal, hogy a sok »tétel« egyetlen feszültség tolmácsolására hivatott”⁸ – írja korai tanulmányában Széles Klára. Valóban, ha a vershez hagyományos versolvasói rutinunkkal közeledünk, tehetetlenek leszünk – másféle olvasói magatartással kell közelednünk, a vers provokál, hogy ne el/be/fogadjuk, hanem kényszerít az újratementésre.

Az *Emeletek*... vers jól elkülöníthetően egy főszólamból és egy betétdallánolatból épül. Az egyes költeményeket „összekötő” szöveg, a főszólam önálló jelentéssel (sőt történéssel) is bíró szövegfutam, s akár önálló versként is olvasható/értelmezhető. Az ebbe beleágyazódó húsz betétvers – húszféle forma és regiszter; az archaikus munkadaltól, a paraszti siratóénekek imitációtól az automatikus versig a költészettörténet pazar enciklopédiája. Az egyes versbetétek a kompozícióból kiemelve önmagukban is teljességélményt nyújtanak (korábban több betét önálló versként jelent meg folyóiratban), a kompozíció egészében azonban üzenetük részben megváltozik. A szürrealisztikus képekkel sűrűn átszótt expresszionista főszöveg, mely lazán megkomponált gondolati ívet jár be, sem nyelvileg, sem stilisztikailag nem egységes, leginkább futurista, szürrealista indulatfolyam, melyet rendre megtörnek a merész, szabad asszociációk, bármelyik pillanatban átválthat archaikus munkadalba, majd ráolvasásba vagy elégiába, illetve vissza. A főszöveg nyelvi, stílári szövevényességére jellemző, hogy az egyes versbetétek összességéhez hasonlóan szintén káprázatosan sokféle módon szólal meg, ám itt a sokféleség kisebb szövegegységekben, töredékekben is megvalósulhat. A főszöveg követhetetlenül zsúfolt vendégszövegei, felismerhető (vagy fel nem ismerhető, rejtett) stílusimitációi, para- és intertextusai újabb és újabb értelmezési, értelmezhetőségi köröket vonnak be („*Altamira rajzokkal tarkák a falak, de / sistereg máris a sárkány, tüzet, fülhasoga- / tót köpik a motorkerékpár, /.../ és dübörög a, dübörög a dal / dübörög, dübörög, // örölj malom, örölj, / örölj malom, örölj, / örölt Pittakosz is már*”). Az *Emeletek*... a vers hagyományos lineáris szerkezetét úgy is fölbontja, szétszabdálja, hogy a főszöveget megtörő versbetétek mintegy vertikálisan is kiterjesztik a vers gondolati terét (ez a technika a mai internetes „böngészésre” emlékeztet, de itt még a „fa” szerkezet érvényesül, következetesen vissza kell térnünk a „főszólamhoz”): a főszólam linearitását a versbetétek nem csupán megállítják, megtörik,

⁸ Széles, uo. 50.

megzökkentik, hanem – időlegesen – el is téríthetik. Minden új betéttel új folyosók, elágazások nyílnak, új értelmezési mezőkre csábítva és kényszerítve az olvasót –, miközben a főszólamba épített kisebb-nagyobb versszegmentumok, versötletek, verscsírák, vagy a narrátori kiszólások is folyamatosan megtörik a befogadást, s ily módon egy szuggesztív, dinamikus, mozgó szöveg képződik.

A rendkívül sűrű szövési opus jelentését, üzenetét szemantikailag sem könnyű fölfejtani. A verset többféle rendezőelv, értelmezői szempont szerint megközelíthetjük. Megközelíthetjük történelemfilozófiai szkepszise felől (Szakolcay Lajos), tekinthetjük az európai kulturális emlékezet és hagyomány drámai küzdelmének (Széles Klára), az európai értékrend és humánium melletti tanúskodásnak (Bogdán László), vagy a történelmi haladás és a véges egyéni lét összegző opusának (Cs. Gyimesi Éva). Olvasatomban az *Emeletek...* talán olyan szintéziskísérlet, amelyben a költő a mindenkori költészet értelmét az ember történetiségének tükrében teszi mérlegre. Nem szigorúan gondolati költemény, hanem intellektuális, artisztikus és érzelmi számvetés, amelyben Szilágyi Domokos első-sorban az alkotó, teremtő ember, a „költő” előtt tiszteleg, aki egyre redukáltabb szereppel és egyre kisebb hatásfokkal képes a maga üzenetét megfogalmazni és eljuttatni (vélt vagy valós) közösségéhez.

A főszólam, a vers üzenetének legfőbb hordozója, az emberiség és az egyes ember történetét, sorsát, onto- és filogenezisét követi a kezdetektől a jelenig. „A történelem ideje összerándul és térbe kivetülve emeletek lépcsőben, a huszadik század egyénileg is megélt alakzataiban válik képileg megfoghatóvá.”⁹ „Ami összerántja a nagy egységen belüli helytállással véglegessé váló sorokat, az a költő történelemfilozófiája.”¹⁰ A költő a főszólamban mintegy háromdimenziós teret képez, ez a tér alapvetően vertikális elrendezésű, földszinttel és emeletekkel, melyben a maga 20. századi emeletéről előbb csak „alátekint”, de mert az emeletek egy sokemeletes ház részei, a lépcsőkön cikázva maga is szabadon le-föl közlekedik. A történelmi ember létezését és az egyéni élet történetét egymásba úsztatja, így a földszint egyszerre képezi az emberiség ősi és az egyes ember újszülött korát. (A paralelizmus nem teljes ugyanakkor, mert a jelen nem az öregség kora is egyúttal.) A földszint az ősemberi lét legősibb, még animális korszaka, az öntudatra ébredés nélküli zsigeri lét és állati félelmek kora. Az ősképp „halálsikolyú és anyameleg”, ahol „nem a végtelen, hanem a / véges az, ami föl nem fog- / ható.” Ezt az állati félelmekkel és állati békével megélt tagolatlan történelem előtti kort a „kakas hajnal” ébreszti: megszületik az első barlangrajz, az első munkadal, az egyéni sorsban a gyermekdal, és irgalmatlan sebességre kapcsol az emberi elme (növekedik a gyermekember és fejlődik az emberiség), és ennek következményeként az emberi tettek aktivizálódása is fölgyorsul. Háborúk, erőszak, megfélemlítés, a tudomány káprázatos – és kétélű – eredményei, középszerűség, az egyéni létben szerelmek, kínlódások – örökölt tudások, tapasztalatok birtokában, de minden egyes élet mégis újrakezdeként kapcsolódik az emberiség egészéhez („*És vége nincs és nincs vége a menetnek, tavaszok mehetnek, jönnek nyarak, ősök*”). S bár iszonyatos árat fizet érte, az ember(iség) minden lépcsőmászással magasabbra kapaszkodik, fejlődik, előbbre megy, s az egyes ember is, élete során mindig egy kicsit több lesz: „*Emeletről emeletre bukácsol az ember, s megpihen egy-egy lépcsőfordulón. Sójaja vers, indulata magasság: sójaja mélység, indulata költemény. S megyünk, megyünk, meg-megszökkenve vagy bukácsolva, hétrét kiegyenesedvén, s derékfájással, magas vérnyomással, bokasiülyedéssel fizetve meg az árat, hogy nem négykézláb járunk.*”

⁹ Bertha Zoltán: *Szilágyi Domokos*. In B. Z.: *Gond és mű*. 1976, Bp., 1976. 198.

¹⁰ Szakolcay Lajos: *Lázunk enciklopédiája*. In Sz. D. *Versek és műfordítások*, Bev. tan. 1979, Bp., 11.

Szilágyi Domokos, elfogadva a hegeli fejlődésezsmét, a felvilágosodás és a modern korok racionalisztikus hitét, az ember történelmét, változatlanul (ön)tökéletesező folyamatnak írja le, ugyanakkor ez a fejlődés(hit) már nem töretlen és nem feltétel nélküli. Az ember a fejlődésért cserébe áldozatok, lemondások sokaságát hozza meg, vagy maga is áldozattá válik. Az idő egyre gyorsul, ezért az élet is egyre sietősebb, nyugtalanabb, elégedetlenebb lesz: az egyéni életet a halál fenyegeti, a történelmi ember jóra törő cselekvései tere pedig a rosszra használt tudás és hatalom növekedésével arányosan zsugorodik: „*Sietni, sietni, sietni – senki se várhat, senki se vár. Engem sem vártatok meg – nélkülem gyártottatok A-bombát, antibiotikumot, ekrazitot, rádiót, gőzmozdonyt, guillotine-t, amforát, kőbaltát – s nekem csak az maradt, hogy jobban gondoskodjam azokról, akiket én nem vártatok meg.*” Már nem az észbe vetett hit vezérli az emberi társadalmat, az emberi létezés ellentmondásos, Janus-arcú, jó és rossz, gyilkos és önfeláldozó, pusztító és teremtő. Ugyanakkor a fejlődésnek, magasabb emeletre jutásnak változatlanul „energiaforrása”, vigasza és „sóhaja vers, indulata költemény”. A költészet, ahogy az emberiséget, úgy az egyes embert is a kezdetektől végig kíséri: az ősember bölényeket pingál a falakra, aztán megszületnek a rituális és munkadalok, majd pedig a nép- és műköltészet pazar remekei. Az ember egyéni életében hasonló folyamat zajlik le: a csecsemő, amikor megszületik, azonnal költészettel találkozik: dajkaéneket hall, a világgal is a művészeteken keresztül kommunikál, életének valamennyi, öntudatlan és tudatos szakaszát végigkíséri a költészet: a gyermekmondókáktól az öröme és a bánatok megélésén, elviselésén át egészen haláláig, a halott elsiratásáig mindenütt ott a költészet vigaszt, erőt, bátorítást adó ereje.

Az *Emeletek*...ben az emberi nem történetének tablójába beleírja tehát a költészet történetét is. Eszerint a költészet az ember(iség) öntudatra születésének pillanatával kezdődött (született meg), s ekkortól, megszakítás nélkül, az értékek minden korokban újra és újra megteremtődnek. A költőnek az értékek hatásába, eredményességébe vetett hite a vers tanúsága szerint a történelemben alapvetően nem változik (hiszen a vers, ha megváltást már nem is nyújt, de vigasztal és erőt továbbra is ad), idővel megváltozik azonban a költőnek társadalomban betöltött szerepe, az emberi közösségben elfoglalt helye: az időben előre haladva (a jelen felé közeledve) fokozatosan marginalizálódik. Miközben a költő vigasztal, széppé teszi az életet, szerepe ezenközben egyre ambivalensebbé válik: a költőt a megváltó helyett egyre inkább a clown-nal, a bohóccal, a szélhámmal, a vásári kikiáltóval, az örülltel és az elmebeteggel azonosítja környezete. E kései (modern kori?) költőfigura jellemzője a korábbi biztos szereptudattal szemben az, hogy a költő nemcsak magányos ember, de a közösség kivetett és megvetett része is (*Örültek, Táncszó, Don Quijote szerenáda, Don Quijote végrendelete*), „vegytiszta” képlete Don Quijote, az eszelős és anakronisztikus „költő”, aki nem hajlandó tudomást venni a realitásokról. Hitének őszinteségéhez, szándékai nemességéhez nem férhet kétség, de ez a hit a profán hétköznapokban már önmaga karikatúrájává fokozódik le. Keserűen, fájdalmasan és önironikus derűvel történik meg az első súlyos szembenézés a Szilágyi Domokos által korábban vallott tradicionális költőszereppel. Ez a szembenézés még nem totális, hanem egy ambivalens kudarcnak az ambivalens beismerése. „A kötetben felmerülő alkotói kétely nem a költészet pozícióinak feladását jelenti, hanem művészi lehetőségének szigorú átgondolását, nem a mesterség megtagadását, hanem a feladat tisztázását”¹¹ (Gerliczki András), nem a költészet totális válsága kap hangot, hiszen a költészet szerepe, funkciója megőrződött, hanem a Szilágyi Domokos által korábban hitelesnek vélt költőszerep társadalmi pozíciója ingott meg, s a „narrátor”, a „lírai én” ezt a megingást viseli fájdalmasan. A társadalom által lefokozott szerep elbizonytalaníthatja a költőt, de a kudarc még áthi-

¹¹ Gerliczki András: *A líra önvizsgálata – A láz enciklopédiája* In Hittel, 1997/8., 99.

dalható: a költő ugyan már nem a közösség elszakíthatatlan (olykor megvetett, kinasztított) része, de verseivel, művészetével mégis mindig elől jár, „képvisel” (ahogyan a *Magasan* ciklusban írja, berepülőpilótaként, egyedül, a világ fölött tör új utakat az ég felé, hogy az emberiséget jobbra, nemesebbé tegye): „fényt fogalmaz” hitelbe, „virraszt”, szépet és igazat álmodik, életét adja az emberiségért stb. S ha ez a társadalom szerint „örület”¹², akkor Szilágyi, gyönyörű vallomásában, vállalja az örültekkel való azonosítást és azonosulást: „Mit akartok? örült bagázs! / hisz ez a világ semmitek! / kéz a kézről – váltófutók – / veszitek által a hitet: / azt, melyet nem szolgálnak – á, / egy fenét! – énekes misék: / hogy jó – hogy megjavul talán / ez a koszos emberiség, / rövidnadrágját – csupa vér! – / kinövi, és, és, és – mi lesz? /.../ Kinövi, és – – ó, istenem. / Kavargj holdas forgatag! / Vonítok én is teveled / a csillagzó egék alatt.”

A szerep megkérdőjeleződik, az önmeghatározás elbizonytalanodik, a művek mégis megszületnek, és az emberi sorsok megéléséhez, elviseléséhez választ, „erőt, bátorítást, s ha kell vigaszt” adnak, vagy csak megoszthatóvá teszik az örömet. A „világmegváltás terve szertefoszlott, a költői küldetés azonban – életformává egyszerűsödve – megmarad: a nyelvi örökség alkotó megőrzésében (kiem. P. Gy.), a dolgok pontos megnevezésében, az elmúló magatartásban. (...) A szavakban megtestesülő költői örökség szerény ugyan, de... mégis ez marad az egyetlen bizonyosság”¹³ – összegzi Gerliczky András.

Szilágyi Domokos költői indulása zavarba ejtően sokféle hatásról, mesterről tanúskodott. A legmeglepőbb talán nem is ezek sokfélesége volt, hanem az, hogy a költő később sem hagyta el mestereit, s egy idő után már eldönthetlenné vált, hogy változatlanul önkéntelen hatásról van-e szó, vagy tudatos program részeként ismerhetők föl az elődök, mesterek jellemző toposzai. A *Bartók Amerikában* című vers azonban egyértelműen jelezte, hogy az elődök, mesterek „szöveghű” vállalása, a vendégszövegek, illetve az intertextusok, paratextusok – a maga idejében forradalmian újak minősülő, és persze érthetetlennek tartott – tobzódó és a megszokottól eltérő alkalmazása már a költői program tudatos része. A hagyományörzésre és a hagyománykezelésre Szilágyi több irányból is kaphatott inspirációkat. Ismeretes, Bartók minden módon szabadnak, sőt kívánatosnak tartotta a hagyományok feldolgozását a műzenébe, sőt felszólította az alkotókat, hogy minél több, minél gazdagabb hagyományt őrizzenek meg úgy, hogy újratereztve aszimilálják azokat saját alkotásaikba.¹⁴ A bartóki inspiráció mellett szintén már a korai

¹² Figyelemre méltó, hogy hasonló gondolatsor jelenik meg Székely János egyik 1970-es esszéjében. Lehetséges, hogy Szilágyi Domokos és Székely János között már korábban vita tárgyát képezte a költőszerep értelmezése, s az *Emeletek*...-re is válaszol itt Székely: „Kik vagyunk, feleim? Logikusan folytatva a gondolatsort azt kellene mondanom: emberek, akik azt hiszik magukról, hogy költők, holott nem azok; szerencsétlen, hamis flótások, mániákusok és akarnokok, egy ragályos (s többnyire alaptalan) becsvágy megszállottjai. Elég volna lezárni ezeket az ajtókat, rácsot szerelni ezekre az ablakokra, gumipakolással burkolni ezeket a falakat, s máris készen állna a legcsodálatosabb örültekháza, amelyet költői fantázia valaha létrehozott. Így van-e? Örültek vagyunk? Örültek, akik egy régi kínai toronyőr szavaival élve: »Tudják, hogy nem megy, mégis tovább csinálják.« Mániákusok, akik arra tették fel az életüket, hogy létrehozzanak valamit, amit tulajdonképpen senki sem igényel, s amivel ráadásul többnyire kudarcot vallanak. Ezek vagyunk, vagy ennél is rosszabbak: szélhámusok, akik rájöttek, hogyan lehet hasznos munka nélkül túrhatóan megélni. Ebben a legmagasabb szempontban azonban jókora csalás rejlik.” = Székely János: *Költők találkozája*. Felszólalás In Sz. J., 256.

¹³ Gerliczki, uo. 97.

¹⁴ A népdalról című tanulmányában írta Bartók, hogy „minden művészetnek joga van ahhoz, hogy más, előző művészetben gyökerezék, sőt, nemcsak joga van, hanem kell is gyökereznie.(...) Az a felfogás, amely akkora fontosságot tulajdonít a téma kitalálásának, tulajdonképpen a 19. században kapott lábra. Speciális romantikus felfogás, amely szerint mindenben az egyénit kell hajszozni = Bartók Béla: *Budapesti előadás* In B. B.: *A népzénéről*. 1981, Bp., 44.

Szilágyi-versekben föltűnt Babits mesteri versépítkezésének hatása (rímtechnikája, a gondolati vers feszes fegyelme), a későbbiekben fölerősödik szellemi jelenléte, különösen a költőszerep és a költő feladatának újraértelmezésében (a *Búcsú a trópusoktól* kötetben közvetlen paratextusokat is találunk), illetve a kései létbölcséleti költeményekben is gyakran Babits lesz a hívó szó. Babits rokon módon vélekedett az író szerepéről, mint Bartók, azt tartotta, hogy az író legyen „konzervatív”, akinek az a legfontosabb feladata, hogy őrizze a kultúra értékeit és fönntartsa annak folytonosságát. E klasszikus elődök mellett Szilágyi Domokosra különösen fölszabadító hatással volt a konzervatív avantgárd T. S. Eliot (erre valamennyi Szilágyi-értelmező rámutat), aki verseiben enciklopédikus pazarossággal idézte meg a legkülönbözőbb irodalmi hagyományokat, vendégszöveggént vagy paratextusként. „Az Eliot-versekben lépten-nyomon utalásokra, görög, latin, francia, német, szanszkrit, olasz nyelvű idézetekre bukkan a gyanútlan olvasó. Védák, Dante, Shakespeare, Baudelaire. Az egész emberi művelődés. Egyik nagy költeményében (*The Waste Land*...) maga a szerző csatolt jegyzeteket, magyarázatokat, ámbár azt tartotta, hogy nélkülük is boldogulhat az olvasó; azt is vallotta, hogy kultúra nélkül mit sem ér az ember, de *csak* kultúrával sem ér semmit; kijelentette, hogy legszívesebben írástudatlan közönséghez szólna, mert a költészet első számú ellensége a félműveltek és rosszul műveltek tábora. (...) Az amerikai beatnik-szerzők, az angol dühös ifjak, az abszurd drámaírók (tisztetet a kivételnek mindhárom csoportban!) száz szóval úgy elboldogulnak, hogy öröm nézni. Beckett darabjában Estragon és Vladimir talán ötvennel is. E megállapítás csupán filológiai; nem tagadom: az író ezzel is *mond* valamit, s például egy New York-i jassztól ne várjunk shakespeare-i szó- (és gondolat-) gazdagságot. Így hát valószínű, hogy – ma és holnap és holnapután – a költőkre hárul a föladat: ügyelni, hogy az irodalom el ne feledjen beszélni: szépen, árnyaltan, gazdagon, Mr. Eliot példát mutat¹⁵ – írta ars poeticaszerű vallomásában a költő.

Az *Emeletek*... abban az értelemben is enciklopédikus, hogy a vers begyűjti mindazt az értékvonulatot, amellyel a költő közösséget vall, s amelynek folytonosságát és folytathatóságát vállalja. Ez a nagyon tág horizont a maga korában merészen provokatív volt, hiszen a hatvanas évek hivatalos állami ideológiája a marxizmus klasszikusait, a pártvezér aktuális sületlenségeit tekintette a leghaladóbb világnézetének és műveltséganyagnak, az irodalomnak pedig változatlanul a szocialista realizmus eszményét írta elő. Szilágyi a maga korával szemben a vendégszövegek és az intertextusok sokaságával versvilágába képletesen (és szinte valóságosan is) az egész magyar és európai kultúrkört bevonja, ezáltal kijelöli a kisebbségi és nemzetiségi irodalom és létértelmezés hagyományainak új határait – lényegében a teljes magyar és európai költészeti és művészeti és etikai hagyományt bevonva, visszakapcsolja a romániai magyar költészetet az egyetemes magyar és az egyetemes európai kultúrkörbe és progresszióba, azaz egy megszakított folytonosságot, a magyar és az európai irodalom folytonosságát állítja helyre. Ha a sajátosságát, a colour localt keressük életművében, akkor azt elsődlegesen a nyelvvel, a kulturális hagyomány-nal szembeni intenzív viszonyban nevezhetjük meg. Kányádi Sándor a *Noé bárkája* című versében úgy fogalmazta meg az erdélyi magyarság önvédelmi nyelvi programját a hetvenes években, hogy „be kellene gyűjteni a szavakat, egyetlen szó, hang, jel se maradjon ki”. Szilágyi Domokos nem fogalmaz meg programot, de valójában hasonlóan cselekszik: verseibe, mint egy nyelvi Noé bárkába, a gyermekdaloktól a siratókig, az ősköltészettől a kortársi líráig minden számottevő hagyományt begyűjt.

Az avantgárd vers hagyományos formai, technikai eszközeit tehát nem a hagyományok tagadására (miként a klasszikus avantgárd tette), hanem „a nyelvi örökség alkotó

¹⁵ Szilágyi Domokos: *Séta Mr. Eliot körül* In Korunk, 1968/3. 345., 347.

megőrzésére”, a hagyományok revitalizációjára használja. Az *Emeletek...*-ben a kultúra és az emberiség története egyetlen organikus egységet és egyetlen összefüggő folyamatot képez. A főszöveg és a betétdalok vendégszövegei, imitációi, parafrázisai, inter- és paratextusai az egyetemes magyar és az európai költészet remekműveit, s ezek sokszínűségét teremtik újra: helyet kap a dalszerű természetlíra (*Négy szonett, Alkony, Három idill, Dal*), a jambikus gondolati vers (*Betegen; Őrültek*), a táncszó és kuplédal (*Táncszó, Don Quijote szerenádjá*), illetve a travesztia és paródia (*Don Quijote végrendelete, Maszek ballada*). Szilágyi Domokos a költészet fogalmát tágabb értelemben használja: mindenfajta népi és magas művészet gyűjtőfogalmaként, így természetesen idézi meg kedves zeneszerzőit, Bartókot, Mozartot és Vivaldit, sőt Vivaldi emlékének ajánlja a *Négy évszak* című szonettjét (mely kompozíciósan is ekvivalensen idézi meg a zeneszerző mesterdarabját). De nem csak műveket, szerepeket, magatartásokat is revitalizál. Az *Emeletek...*-ben az európaiság és az európai rangú magyarság olyan emblemikus költőit vonultatja fel (Vivaldi, Mozart, Bartók, Shakespeare, József Attila, Csokonai, Petőfi, Bornemisza Péter, Villon, Byron, Milton, Balassi, Yeats, gyermekmondókák, paraszti siratóénekek stb.), akik műveiket többnyire személyes életükkel, sorsukkal is hitelesítették. Nyelvkezelése nem csupán a történeti anyanyelv lexikális elemeinek a megőrzésére és megújítására vonatkozik tehát – a nyelv esztétikai és morális kontextusában jelenti a *hagyományt*. A költeményben megjelenő hagyomány több, mint irodalmi vagy esztétikai rokonszenv: világgértelmezés, hagyományértelmezés és önazonosság. E kultúrahordozó funkció mellett persze szellemi virtus is e pazar enciklopédia, azt mutatja, a költő valóban babitsi, weöresi módon bánik a verssel, a nyelvvel, s szinte minden műfajban mesteri szinten képes megszólalni. Ezzel a költői nyelvben megképzett organikus hagyománnyal, örökséggel azért bánhat szabadon, mert számára a nyelvben, költészetben, irodalomban, művészetben való megformáltság személyes létezésének tere, elődlegesen valósága. Azaz, a köznapi valóság helyett, az irodalom valóságát és az anyanyelv valóságát teszi meg, ha nem is az egyetlen, de mindenképpen elsődleges valóságnak: az anyanyelvet, az anyanyelvi és az európai műveltséget pedig a 'lét hajlékának' (Heidegger).

Szilágyi Domokos a hagyományt csak részben idézi fel pontos szövegszerűségükben (jól ismert vagy kevésbé ismert toposzokkal) és hommage-okban, gyakoribbak az imitációk és a szabad variációk, illetve az olvasót próbára tevő para- és intertextusok. „Egyszer egyszer nem könnyű eldönteni, melyikük is tette: »hunyt szemű ég alatt megfullad a csönd« – kinek a szelleme lebeg itt? Lehet, hogy éppen az Arany Jánosé: »Gyakran, ha az ég lehunyta már a szemét«. De az is lehet, hogy József Attiláé: »Lehunyna kék szemét az ég«... Általában azonban előzékeny Szilágyi Domokos: Homérosz *rózsaujjú hajnalát* köszönti, a molekulák koccanását figyeli József Attilával, meg az *elvegyülést és kiválást*, Tóth Árpád *lomha gályájára* vár a tenger borotva-csupasz partján, Csokonai *földiekkel játszó*jához fohászkodik, a *mélységből kiált* a zsoltárral, a milétozsi bölcsőtől a négy őselemet, a magyar népballadától a halált veszi kölcsön, hogy a Bartók-zene sajátos egyetemességét érzékeltesse”...; „»Hass, alkoss, gyarapíts« – zúgja Kölcsey. »Ess, kis eső, ess« – pötyögi Csokonai. »ess, üss, dörög! Vágj! Zúzz! Szabadíts!« – sziszegi Szilágyi Domokos”¹⁶ – találomra emelt ki K. Jakab Antal néhány nyilvánvaló (bár csak bizonyos műveltség birtokában nyilvánvaló) intertextust, az *Emeletek...*-nek mindvégig ilyen zsúfolt az utalás-rendszere, sőt ezek mellett, mögött számos más rejtett utalás is lehetséges, amely az értelmező, olvasó számára nem azonosítható, vagy megnyugtató módon nem azonosítható, akár ismeretei miatt, akár mert csupán hangulati, érzelmi ráutalás történik a lehetséges inspirálóra.

¹⁶ K. Jakab Antal: *A megkísértett* In K. J. A.: *Átmenetek*. Miskolc, 1995, Felsőmagyarországi Kiadó, 68., 70.

Szilágyi Domokos az eliot-i technikát a legintenzívebb beleéléssel, a személyesség nagyfokú azonosulásával valósítja meg¹⁷, de nagy valószínűséggel kijelenthető az is, hogy e látszólag önkényes, szeszélyes szövegszerveződés túlfűtött érzelemgazdagsága ellenére is alapvetően racionálisan építkezik, illetve hogy e szeszélyes szövegtársítások (kollázsok, imitációk, szövegköziség) rendszerint dekódolható „üzenetek” hordozói is.

A szövegköziség és a kollázzstechnika, a műfajok ötvözése roppant gazdagságának, jelentéssokszorozó erejének és a kompozíció disszonanciára épülő harmóniájának, ritmusának illusztrálására egy jellegzetes szövegrészt emelnék ki. A vers közepe táján helyezkedik el egy (talán) népi siratóéneke-imitáció („*Öregasszony-hang, feketekendős hang*”), ezt követi egy formailag fegyelmezettebb (iskolázottabb?, csiszoltabb) siratóéneke-imitáció („*Gyermököm, édes / ő, aki voltál*”) majd egy általános alanyú elégikus dal („*S születnek új halottaink*”), melyet derűs hangvételű tercina zár („*S kellemetes kikeletnek / rügy-fakasztó hangjai*”) – az elégikus (létértelmező) dal a „főszöveghez” tartozik, a másik három betétkövetés. A két siratóéneke-előtti főszólam szövegegyesége a lét törvénye (a halál) elleni expresszionista lázadás: „Bepörölni a létet az elmúlásért / – három s egynegyed milliárdan fölperesek! – / vesztés fölperesek! / véget sosem ér, / megújul, újra meg újra, megújul a kereset” – a lázadást torz fintor szakítja félbe, majd ezt a pátosztalanító, profanizáló fintort követi az első siratóéneke-imitáció, amelyet azonban éppúgy tekinthetünk paraszti sirató-imitációnak, mint szürrealisztikus expresszionista szabad versként megírt zsánernek (egy sirató öregasszony zsánerének). A következő szövegegyeség („Gyermököm, édes” kezdetű) már egyértelműbben siratóimitáció – melynek irodalmi előzményére a népi siratóénekekben és a tragikus népballadákban éppúgy ráismerhetünk, mint az Ómagyar Mária-siralomra. Maga a siratóéneke üteme, ritmusa a siratás lélegzetvételéhez igazodva, szabálytalan sorszámú strófaból, szabálytalan szótagszámú és tagolású (3–2, 2–3, 2–2, 3–3, 4–3, egy két szótagos csonka soros zárással), és szabálytalan rímeképletű sorokból épül. A siratóimitációnak, ahogy a balladáknak és a népi siratóknak epikus története is van, nemcsak a sirató fájdalomát idézi föl, de elmeséli az elsiratottak életét is: a fájdalmas panaszban az anya eljajongja személyes fájdalomát, majd elsorolja elvesztett fiai és lányai sorsát, érdemeiket. A népi siratóénekekben a sirató anya személyes fájdalmat az európai kultúrkör szerinti legfőbb anyai fájdalomhoz hasonlítja, itt azonosul, a fájdalomban egyetemes Mater Dolorosává növekedik, s vele együtt a krisztusi megfeszítéssel azonosulva fölmagasztosulnak az elsiratottak is: a magyar költészeti hagyomány megnevezhető alakjai, Csokonai, Petőfi („*Miért szenvedtél / ki a kereszten. / Ó tiüdbajtól / csontig eretzen. // Szuronnyal szíved / mért hogy szúrták*”), de mártíriumukkal a siratóban a történelem ismeretlen, névtelen fiai és lányai is felmagasztosulnak. Az inkvizíció máglyatüzeiben mártírhalált haltak, illetve a népballadák szegénylegény és szegény lány áldozatait tragikus halálukkal emelkednek a krisztusi halál, tehát a szakrális megváltó, vagy a megváltó szakralitás rangjára. A „*Máglyád micsodás / lángok gyújtják*” sorok általánosító érvénnyel hajtának fejet a világ erőszakosságával szemben a halálig húek előtt, majd a „*holnap-álom*” fiú és a „*boszorka-lányom*” kifejezésekkel személyessé szűkíti a kört, s hirtelen újra egyetemessé tágítja a siratás körét az Ómagyar Mária-siralomra („*Egyem-ékös*”) történő hangulati utalással. Az anya sírása, szólólgatása a siratók és a népballadák rendje szerint válaszra talál, „*megszólal*” a fiú („*vírrad a hajnal / s véle halálom*”) és a leány („*Vérbe hull a napom, / vére hull delelőn*”), elmesélik erőszakos halálukat (mint például a *Báránky*a című balladában), hogy a záróstrófában már anya és gyermekei közös szólamú sírásában elnémuljon az ének: „*Földön-pokol-kemence, / jaj, tüze éget. / Jaj, fiam, lányom, / jaj, apám, jaj, anyám, / téged.*” Az anya fájdalma nem szűnik, nem oldódik a siratással (nem használ

¹⁷ Bertha, uo. 196.

a gyázmunka), nem talál választ a lét legparadoxabb kérdésére, hogy miért az élet, ha meg kell halni. Erre a fájdalmas, kimerevített tragédiával záródó (elakadó, megszakadó) siratóra a főszólam sztoicizmusba hajló vigasza válaszol: „*S születnek, születnek új halottaink. / Nincs vége, sosincs a pörnek. / Fiaink, unokáink mind több telet / s mind több nyarat örökölnék*” –, azaz a lét törvénye az, hogy a személyes fájdalmakon túllép az ember, az élet folytatódik. A következő versbetét pedig („*S kellemetes kikeletnek...*”), tapintatosan ugyan zárójel közé illeszkedve még, de roppant merészen már az itt lüktető új életet köszönti, büntudat nélkül, önfelédtt örömmel: a tavaszt, a pendelyes, viháncoló gyermekcseregeket, a pegazussá váló kis csikócskát. (S ugyanez a „gyermeki ártatlansághoz” köthető derű zárja a gyötrelmes nagykompozíciót: „*Nevenincs azt hiszi, pipaccsal legyőzheti a páncélkocsit, / s igaza van, mert a pipacs piros*” – a pipacs valószínű egy később is idézett Radnóti-vers paratextusa: „*költő vagyok, ki csak máglyára jó / mert az igazra tanú // Olyan, ki tudja, hogy fehér a hó, / piros a vér és piros a pipacs.*” [A „*Meredek út*” egyik példányára]).

Nem bizonyos, hogy az *Emeletek...* teljes egészében hibátlan mű (a befejezés Nevenincsmetaforája kidolgozatlan, kényszeredetten sutának tűnik), azonban ez a költő első teljes értékű monumentális kísérlete a lét és az emberi világ törvényszerűségeinek megragadására. Az *Emeletek...* nagykompozíció az illúzióktól megfosztott remény könyve: az ember(iség) történetét drámai és elkomoruló küzdelemnek írja le, de olyan küzdelemnek, amelyben a költészet (és a természet) megtartó erővel bír akkor is, ha nem tudatosul a világ számára. Az egyetemes magyar és az európai költészet, a szellemi hagyomány továbbsegíti e létben bukdácsoló embert, segíti a lépcsómászásban, segít elviselni a lét könyörtelenségét, fölismerni a létezés törvényét. Hogy maga az ember nem javítható, hogy az emberiség története ellentmondásaival együtt sem „fejlődéstörténet”, hanem totális kudarc, az majd a *Haláltánc-szvit*-ben (*Búcsú a trópusoktól* kötet) fogalmazódik meg, illetve az *Emeletek...*-ben az inkább csak lappangó, egzisztencialista gondolat, hogy az egyes ember örökké vesztes a halállal szemben, szintén később, a *Fagyöngy* kötettől válik Szilágyi Domokos költészetének centrális dilemmájává.

Varga Imre

A kígyószisz virágai

bimbósan még pirosak, majd kinyílván kék színűvé válnak. A szára szúrósan szőrös, sertéi barnás vagy fehéres dudorokon ülnek. A levelek sörtések; e növényi borosta merev, fehér. A virágból kinyúló portokok kígyónyelvre emlékeztetnek. Kéken sziszeg a tálban. A fiatal virágokban a sejtnedv savanyú kémhatású, a színezőanyag ekkor piros. Az idősebb virágokban a sejtnedv semlegestől a lúgosig változik, ezért a festőanyag kék lesz. Egyszerű kísérlettel ellenőrizhető, hogy piros és kék festőanyag azonos, és a szín megjelenése a sejtnedv savassági fokától függ. Ha a kék színű virágot hangyabolyba dugjuk, a hangyák védekezésüként hangyasavat fecskendeznek a virágra. Ahol a hangyasav a sejtekbe behatol (a harapási sebeken keresztül), ott a virág pirosra színeződik.

Milyen ártatlanul kezdődik; vagy ez már inkább a folytatás; s csak a végén íródik ide, hogy ne legyen mégsem megtévesztően ártatlan a kezdet. Ám mihez képest? Amikor még nem voltunk? Amikor még szavaink sem? Amikor még nem *tudtunk* dallamot, formát? Dúdolgatunk a reggeli ködben, igévé váltva a földi vagy lelki sejtelmeket. Vagy belekrárogunk, ha *odakint* túl édeskés a hangzat. Álmodozva, ábrándozva üldögélünk, vagy inkább nyugtalanul járunk-kelünk. Ránk csönget a villamos, mert veszélyesen előtte vágunk át a sínen a várost övező hegyek felé igyekezve. Szórakozottak vagyok. Majd meg figyelmes. Törekvésem – költőként –: mindent számba venni, a vers fényébe vonni. Írásom is – szinte – történik magától ám: elárultam magam.

De ez már a múlt. Most fejben alakítom, formálgatom, ám sehogy se jó. Majd ha leírom, gépbe kerül, kiderülhet, milyen valójában. De folyton elodázom. Az első. Az első mondatot. (Íme!) Lebeg a belső térben, képek, szándékok közt. Lebegett sokáig, s *milyen ártatlanul!*

Terjőkekígyósziszként kedvelem a köves, laza talajt.

Mások vagyok. Mindig mások. Én a másik, aki néha másít. (S rímhelyzetben – esetleg – ásít. Vagy fásít és közben a kedve vásik.) Én, az mindig más itt.

A legfontosabb, most azt hiszem, *ki az*, aki mondja. Ebben már benne van a *kiről* és *akinek*.

Múlt lett, hogy továbbblütetett egy olvasott vers dallama, s ebből indult valami személyesebb. Ahogy fűszálon a nyár végi harmat, derűs, jó szagú, szép volt a világ. (Lám, még ma reggel is kint a kert gyepén!) Virágéneket utánoztunk. (*Kígyószisz és gyöngyvirág.*)

Hómanszékfű, porkoláb.) Vagy homéroszian: a rozsdaujú Haynau. Az is versbe került, ami inkább karcolatba, újságcikkbe való. *Később* bosszankodunk; szeretnénk, ha nem mi írtuk volna. A leírt szó halálos.

Képtelenség egészen függetlenedni környezetünktől. Az irodalmitól is? A nyúbe! Bennem a külső, bármennyire nem tetszik is a képe. (Kívülről vág bőrömbe a szoros világ és mégis *belül* érzem.) Sőt, ellenállásom, szembeszegülésem miatt válik a *külső* igazán megkötözővé, bensőmet béklyózó körré.

Azt hittem/hittük, ha kimondjuk a borzalmakat, majd enyhülnek is. Látszatra talán. Az élet hullámverése lerontja, elsodorja okoskodásainkat, tudásunkat, hitünket; már csak a rímek hunyorgó fénye a hűlő táj fölött. Olykor még ez sem. Minden kopár. Szekusszürke.

Az idő is megéri bennünk, előjön az erdőből, a bokrok közül a múlás. Ősz lesz. Gyümölcstermő ősz. Kinek s minek lesz tápláléka a testünk, a lélek? A játék halál-komolylyá, férfiasá válik.

A nevetés, amikor a legerősebb, váratlanul zokogásba fordul. Kacagányunk könnybe zordul.

Garabonciás, szegénylegény. Igen. Eltévedtem az időben és tömbházak közt bolyongok; bemenekülve az eső elől egy kávézóba: *forró feketét, főúr drága, fél konyakot mellé.*

Mennyi tékozlás! De nem a természeté. A magamfajta szegényeké, élheterleneké. A rám bízott kincset nem kamatoztattam. Igaz, a hallgatásom is beszéd, és elkullogásom válasz arra, ahogyan fogadtatok.

Bár megölték bennem a költőt, élegetem korom, s talán – ha akarom – föltámasztom magam.

Abból, amit nem dolgoztam, kastélyom lehetne mostan(...) fakszthaték vala vizet sok szemből, mely szikla-sziklább.

A zene, a képek, a táj. Mennyi ajándék! A látható zene, a szebbnél-szebb hangszínek. Egy kép dallama. A formák beszéde. Mélyük csöndje, hallgatása. A zenei mintákra hajazó versek: szonáta, rondó, kantáta, egy szó-szimfónia tételei, himnusz, haláltánc, oratórium, szerenád. Bartók, Mozart, Honegger, Bach, Beethoven; Meštrović, Derkovits, Nagy Albert – minden ihlető. Volt. Voltak. Zárkacsend.

Hogy tudtam muzsikálni valamikor én!

Mozart hallgatása hozza vissza egy hosszú délutánra az elveszett(nek vélt) ártatlanságot. De *semmiféle mámor ki nem szabadíthat a mából.*

Rámájából kihull a vers, próza lesz belőle.

Keserves és hosszú az út a léttől a megismerésig, a megismeréstől a fölismerésig.

A megismerés üdvözítő módja nem a megfogalmazás, hanem a teremtés.

A fölismerés a küzdelem.

Így születik a nyugalom: nyugtalanságok egyensúlya.

Mennyi meghatározás! S mihelyt leíródnak, máris érvénytelenek. Mitől dermednek meg így, mitől váltak egyszerre múlttá? A megformálástól? A megfogalmazástól?

Poéta csak úgy teremthet, ha szavakba önti, megfogalmazza, láttatja a teremtést. Az okosság ehhez kevés. A talált szavak is. Új nyelvet kell teremteni, amelyet értenek mások is. Újat és régít. Ódonújat.

Mitől lesz telt hangzású a vers? Ugye, a benne levő csendtől. S mitől szólal a csend?

Valamikor én. Muzsikálni hogyan tudtam. Belecsörren a bilincs. A nem, a nincs.

De amikor még a szavak bősége jelentette a kimondást! Szózenész. Majd később, a vége felé a rímekkel kopogó köznapi mondatok, ahogy közelítik a halált. Ahogy a közelítő halálnak visszafelelnek. Játékosan bővölve a múltat.

Ez még csak a felezőidő. Mit felez az időnk? A személyes gondok után jön-e majd *mindenségközel*? A valóság, igazság, létezés vagy inkább halál útja lesz-e? Ha a felezőidő ébren talál, utána nem zuhanok-e fáradtan a földre, mert a virrasztás egészen kimerített.

Az idő kimerít és kimerevít végül.

Ellentmondások keresztezése a világ, a természetünk is. Azt biztosra mondhatod, hogy *viszonylag*. Minden viszonylagos; ha egyáltalán van *mit s mihez*. Ha nem káprázat ez is. És merő látszat csupán a tárgyak, kapcsolatok, szavak hálója.

Mit halászol, mit fogsz ki végül? Az idő kicsorog hálód likain.

Tébolygó magyar.

– Nincsen semmi.

– A semmi van csak.

Egy ideig az eszményeknek, bennük, velük élünk, aztán az lesz *valóságosan* emberi, igaz, ha minél kevesebb az ábránd, az illúzió. A remény helyett a jelen ereje. *Égi tünnemény* helyett, aki látja, aki – *valóban* – nézi. Az eladott lélek.

Volt a hatvanas évek. A virággyermek. A *virágvállú lányok* kora. Majd a hetvenes évek.

A római murik csömöre.

A nagy zabálás kora.

Majd a felezőidőn túli szakasz. Amikor megindultak alattam a kövek és sodortak a szakadék felé. Küzdöttem, s a harc zúzott össze. *Pedig dhajtoztam élni, játszani az életért madár-kecsesen, szeretősen. Táncolva az élet előtt vitézmihályos verslábakon, ál-marcsás dibdábul, ósdi bájütemekben, fából-faragott királyfi-tagokkal. Táncolva és labdázva úgy, hogy fátyolba göngyöltem a sziklát, mert a pucér erőmutatványt rühelltem én.*

De kisbetűs halál nagyinak is kijut, zsugorítva tér kalodánál sírnál rosszabb.

Nem lehet úgy, mint tegnap. Ódon szavakkal a legmaibbat mondd hát!

– Amit elértél, már nem a tied.

– Lám: folyton hagyatkozom.

Lángol a lombok tengere.

Újra beszélünk hozzá,

de már nem vele; mi örök világegyetemisták, s ő, aki örökös hallgató lett a teremtésben.

KígyóSZISZ – a növények beszéde nekünk megtudhatatlan, kihallgatatlan. Csak a poloska hallja.

S jön az a köddel gomolygó reggel vagy délután, és egyenként elmaradozunk, egy-egy lepusztult (kisebbségi) állomáson, ahol egy percet ha állhat a gyors meg a másodosztályú, mocskos ablakú történelem.

Az utasok
– szabadrabok –
kiszállnak, beszállnak.
Fölszálló – senki.

Mélyül a hang
a földbe merülvén –
a tér szomorú barna odú.
S hogyha visít,
meghamisít
a húr vagy síp.

*Elhallgatok. Ti játsszatok.
Én majd őrzöm a látszatot.
Őrzöm, habár nem látszhatok,
takarnak égi vázlatok.*

Túl a nyelvtanon! Szavakon túli zengzetekkel! Elhagyva a mondat. Kivetkőzve az értelem kényszerzubbonyából. Boldogan és neveinket is végül.

Van, van, van tovább!

Nagy Gábor

Aki egy paradoxonba halt bele

Avagy a poéta Szilágyi Domokos poétikai fordulata

1.

„agyó dzsungel betelt a mérték” (Ez a nyár)

Rég felismert zavarba ejtő tény, hogy a *Búcsú a trópusoktól* (1969) című, ötödik Szilágyi Domokos-kötet a költői pálya későbbi szakasza, kötetei felől nézve ellentmondásba kerül a címben jelölt poétikai természetű pályafordulattal.¹ Sőt a tüzetesebb olvasat azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy maga a trópusok elhagyását meghirdető kötet sem felel meg igazán a címben jelölt fordulathoz.² A kötetnyitó *Haláltánc-szvit*ben is jócskán találunk immutációs alakzatokat, azaz trópusokat. A „KÉTLÁBÚ TOLLATLAN ÁLLAT akinek / akinek arcán ráncokká szövédnék az évek” a fogalmi minőségek összevonásával hoz létre metaforikus szerkezetet: az ’ember–(kétlábú tollatlan) állat’ animizálás az ’évek–rán-cok’ fogalmat–élőt, illetve (ha a ’szövédnék’ állítmányra fókuszálunk) fogalmat–anyagít/dologit összekapcsoló metaforája követi. A szerkezet az emberi–fogalmi szélső pontjai közötti közelítés különböző fokozataival viszi színre, tehát a nembeliségek feloldódásában kifejezve, a világ erodálódását, azaz a sértetlen teljességképzet elvesztését. Egy későbbi szakasz az ’idő–márvány’ metaforikus viszonyításával a hagyományos lineáris időképzet, az idő mint múlás jelentéssikját eltörölve hoz létre szofisztikus paradoxont, s miközben visszautal egy korábbi egységre („*útját márvány síremlékek márvány nipppek márvány diadal- / oszlopok szegélyezik*”), az út (tehát az idő fogalmi mezejébe tartozó képzet) paradoxális megszüntetését: a haladás kimerevítését is elvégzi: „*hogy minden csöpp mozdulatod fintorod márványba / merevül – ó nem a dicsőségesbe nem a fennköltbe csak / a megszokott-rettenetesbe ami az idő*”. De a „*tapasztalatot bölcsességet*” ellopó halottak s a „*minden halottak oroztak*” szószerkezetei is az élő–nem élő vegyítésén alapuló metaforák, vagy (más megközelítésben) olyan metonimikus szerkezetek, amelyek a ’halottakkal eltávozik tulajdonuk, tudásuk, jellemük’ stb. képzetet hiperbolikus (túlzó) igével: az ellop, eloroz révén az élőkre jellemző cselekvés tartományába mozdítja. Így jut el a vers ahhoz a metaforikus paradoxonhoz, amely Ratkó József költészetének is egyik alapmotívuma: az élők és halottak közötti határ elmosásához. Szilágyi átkozza a halottakat, az „*élet-kufárokat*”. Más összefüggésben, a nézőpont-váltás révén a halottakról a gyilkosokra irányítva a figyelmet, haláltáborokra utalván metaforizálódik a tömeggyilkosság az „*élőhullaerdő*”

¹ Legújabban, Szilágyi *Fagyöngy* című kötetének versei kapcsán, Gerliczki András mutatott rá, hogy „A trópusoktól nem tud, nem akar búcsúzni a költő”. Gerliczki András, *A párbeszéd könyve. Szilágyi Domokos Fagyöngy című kötetének kompozíciós sajátosságai = Cselekvő irodalom. Írások Görömbei András tiszteletére* (szerk. Bertha Zoltán – Ekler Andrea), Budapest, 2005. 269.

² Vö.: N. Pál József a kötetzáró *Ez a nyár* kapcsán „szóképektől nagyon is zengő sorokkal búcsúzó elégikus (...) számvetés”-ről beszél. N. Pál József, 2004, *Szeretett volna élni 2000-ig. Szilágyi Domokosról – huszonöt év után = Uő. „A megtartók jöjjenek...”. Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalom történetéből*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2004, 214.

vértanúgyár” tárgyasításáiban. A rettenet emelkedett biblikus retorikával, összetett – metonimikus és metaforikus – képzetekkel válik érzékletessé: „nyelvuínkről a vigadozást szánkból a nevetést kiköptük”. A ’köpés’ fogalmában rejlő ’nedv’-képzet ott szunnyad a nevetés és a vigadozás fogalmi mezeje egyik összefoglaló szememájának, a ’humor’-nak eredeti görög jelentésében.

A versnek csak azokat a trópusait vettük sorra, amelyek Szilágyi szövegében nem szó szerinti idézetek. Ha a Csokonai-, Shakespeare- és Biblia-intertextusokat (vagy akár a Bartók-utalást) is ide vennénk, tovább erősödne a benyomás: a búcsúvétel a trópusoktól igencsak viszonylagosan értendő.

Ez a viszonylagosság ott rejlik tulajdonképpen már a címben is. Ha a trópus eredeti görög jelentését – fordítás, fordulat – figyelembe vesszük, lelepleződik a kötet-cím paradoxon volta; búcsú a ’fordulattól’: egymásnak ellentmondó állítások, hisz a ’búcsú’ maga is fordulat: távozás, elutazás, (végleges) eltávozás képzele kapcsolódik hozzá, tehát az emberi életben változást, sorsfordulatot jelöl. Az ellentmondás ugyan a címbéli szószerkezet elemeinek hátterében, asszociációs mezejében búvik meg, mégis érdemes komolyan venni annak fényében, hogy sem az e címmel jelölt kötet, sem a későbbiek versei nem igazolják teljesen az elsődleges értelmezésben jelölt poétikai fordulatot.

Ha a ’trópus’ fordulat jelentésénél maradunk, még az is felvethető, hogy a *Búcsú a trópusoktól* kötet a fordulatra *visszamenőleg* reflektáló alkotói tudatosság dokumentuma, egy korábban megkezdett fordulat betetőzése, amely után újabb – gyökeres – fordulat már tényleg nem következik, legfeljebb módosulás, alakulás. Mielőtt azt gondolnánk, mindez játék a szavakkal – illetve azok elsődleges és elfeledett eredeti jelentéseivel –, hadd hívjam fel a figyelmet arra, hogy az irodalomtörténet valóban nem a *Búcsú a trópusoktól* kötetet tekinti a pálya fordulatának: „A költői és emberi bizalomnak az a mindenséget átkarolni vágyó formája, amely az első könyvet uralta, a hatvanas esztendőök második felétől fokozatosan felbomlott, s ez a folyamat jutott el itt a végkéjfeletig.”³ Az a materialista megváltáshit rendül meg *A láz enciklopédiájával* kezdődően, amely az *Álom a repülőtéren* 7-es darabjában még a sematikus haladáshitet, az anyagban üdvözülő ember haladásban „megistenülését” dalolta ki: „magára ismer bennünk az anyag / s a vágy, a vágyunk, mely a szárnyaló gépek nyomán röpiül lankadatlan, / hogy mindent belásson, ami az íves égbolt alatt s fölött feszül, / (...) benépesítjük az engedelmes űrt, mosolyaink kezes bolygókon sétálnak, / felhők országútján menetelünk, és – nem álom ez – a ma a holnapba árad / – végtelenbe a véges –”. A repülés mámorát felváltja a *Kényszerleszállás*: a zuhanás „bukórepülésben, a huszadik század közepén”. A kommunista üdvtörténet helyett, a világ befogadásának, a teljesség átélésének másik módjaként immár semmi bizonyos nem állítható – az *Ez a nyár* zárlatában, imádság- és Dsida-intertextusok⁴ kódjában, mégis ott rejlik az igazi megváltás lehetősége, immáron nem az ironia fanyarságával, mint a korai Szilágyyinnál a biblikus motívumok esetében ez oly gyakori, mint inkább a keserű kétely ellenére is vállalt lehetetlen lehetőségként, az örök virrasztás paradoxális képzetével: „s most és mindörökké, kérges reménnyel, várunk a hajnali csatlakozásig”.

³ N. Pál 2004, 212. Vö. „A láz enciklopédiája a költői szerepfelfogás tekintetében is fordulatot jelent Szilágyi Domokos pályáján...” Cs. Gyimesi Éva, 1990, *Álom és értelem. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 54. Tehát Szilágyi első monográfiája is korábbra teszi a fordulatot, s a *Búcsú a trópusoktól* kapcsán ő is kiteljesedésről beszél: a kötet „annak a folyamatnak a kiteljesedése, amelynek során a költő a személyesen átélt illúzióvesztéstől eljutott az egyetemes létparadoxonokkal történő szembenézésig.” Uo. 68.

⁴ Vö.: N. Pál 2004, 214–215.

Az *Ez a nyár* felől tekintve releváns lehet az az értelmezés is, amely a *Búcsú a trópusoktól* „a tropikus nyártól való búcsúvétel”⁵-nek is tekinti, hisz e nyár valóban, szó szerinti értelemben is tropikus: a trópusi éghajlat ott bujkál „kolibri-ritmusában”, itt „boa constrictorok” falják a „védtelen szimbólumokat”, „elefántléptű jambusok”-at hallani, „kobra-évek” ideje ez, „keselyűk és szitakötők”, „párductüzű esték”, a „tigrisorkú unalom”, a „banánhéjú fogadkozások” égalja, „lián-hajú szörnyetegek” rengetege. Metaforák sokaságával teremt meg Szilágyi a kapcsolatot a ’trópusok’ két, teljesen különböző jelentése között. Mindkettőnek szól a búcsú, egy szólást eredeti értelmében és főnévi elemének verstani jelentésében is aktualizálva: „agyó dzsungel betelt a mérték”.

Csakhogy példák sokaságával lehetne igazolni, hogy ez a nyár ugyanannyira mérsékelt égövi nyár is, köztük nem egy intertextussal: Európai szférába kapcsolják a verset a NATO-ra, az UNESCO-ra (és Ionescora) tett ironikus utalások, még szűkebbre vonja a teret egy Csokonai-parafraízis: „földiekkel játszó pokol!”, s Európa múltjába kapcsol a szöveg jelölt idézete Shakespeare vígjátékából, *A windsori víg nők*ből.

Az 5. felvonás 5. színéből való kis részlet Falstaff monológjából való. Azt a drámai szituációt jeleníti meg, amire korábban már utalt a vers („*Mikor éjfelet foszforeszkált a lidérc*”): amikor a család csábító még nem bukott le, sőt éppen az éjszakai erdőt „bűvölibájlja”, hogy hódítása végre beteljesedjék. Korábbi motívumok is ide kapcsolódnak a versből: „kipitykértük az eget kurjantásainkkal”, „zabáltunk torkig, életre locsoltuk magunkban a muzikalitást, / szídtuk a felsőbbiséget, az alsóbbiságot, a közepességet s meghíztunk”, „Vízfejünkől zuhogtak a stilisztikai monszunok! / görögött! rím-petárdák!”: ezek mind asszociálhatók Falstaff alakjához (és az ő társaságában megfordulókéhoz). (Igaz, ezek inkább a IV. Henrik Falstaffjára utalnak, ahonnan a vígjátékba „vándorolt át” a jellegzetes shakespeare-i figura.) Am nem arról van szó, hogy a költő Falstaff maszkját öltené magára: a ’mi’ itt legalábbis nemzedéki töltetű, a költő kortársai, sőt a 20. század embere nevében beszél „büntetett előéletű / történelmünk”-ről. A vígjátékból való varázsigeszerű falstaffi szóvirágos hablaty („*Krumpli potyogjon az égből; mennydörögjön a »Zöld mellény« dallamára; csökbéftt jégesője zuhogjon, szakadjon édesgyökér-havazás...*”), közvetlen a nőcsábász végső felsülése előtt, annak a múltnak az atmoszféráját: korhely felelőtlenségét és önhitt erőszakosságát, ostoba vakmerőségét és sunyi gyávaságát idézi a versbe, amelytől nosztalgiaiával (hisz huszonéves koráról van szó) és megvetéssel elegy érzéssel, de szilárd meggyőződéssel búcsúzik a költő. A nyár mint a félmúlt: a „porcelán szinesztéziák”, a „védtelen szimbólumok” poétikájának, azaz az ötvenes évek magyar költészetének ideje. A hamis hitű, a talmi kitüntetésekért élt élet ideje (lásd a vers „csíra → kalász → Csíra-érdemérem” motívumsorát). Az ellentétes évszak, a megszemélyesített tél krisztusi megtisztulás- és áldozat-képpzettel⁶ dúsultan hozza a fordulatot: „*eső után – golgota előtt / tavasz és ősz között a félúton / tovább-álmodja magát az ige: / a nyár látható felületeire / ez az én fehérségem amely / meg / tör / ete / tt / tinéktek*” – tördeli a ritkított szedésű szöveget az eredetiben kereszt alakzatba. Itt az „én” egyszerre a tél megszemélyesített alakja és költői én-beszéd. Az alkotóba stilizált Krisztus-alak visszamenőleg groteszkül hat Falstaff figurájával együtt. De a véletlenszerűen egymás alá tördelődött nap hírek és a „lobogva lángoló Mekong” sem kevésbé bizarr együttes ebben a montázsversben. A Falstaff-idézet a

⁵ Pécsi Györgyi, *Szilágyi Domokos Búcsú a trópusoktól című kötetének világképe* = Pécsi Györgyi, 1994, *Olvasópróbák*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 82.

⁶ Vö.: „A krisztusi tette való közvetlen utalás nem a megváltás hitét, illúzióját kelti életre, hanem az (engesztelő) áldozat tényét mutatja föl: amikor már nincs más út: az igének testté kell válnia.” Pécsi Györgyi, „S ha már itt tartunk: mit is tehet a költő?” *Vázlat Szilágyi Domokos ars poéticájáról* = Pécsi 1994. 99.

vers azon rétegeihez illeszkedik, amelyek „játékos szarkazmussal számol[nak] le a költői konvenció hamis dogmaival és receptjeivel.” Az *Ez a nyár* és a megelőző *Hogyan írjunk verset* című darab „parodisztikus ellentételezéssel, szójátékkal és szóviccel, ironikus aszociációkkal, csúfondáros fintorokkal, ötletekkel és humoros nyelvi fantáziával” búcsúznak a „»trópusoktól«, a hagyományos szóképtől, a »Tárgy és a Jel« ősi, egyszeri-élményi közelségére rádöbbenő újfajta kifejezés kedvéért.”⁷

2.

„Határokon járok örökké,
mindíg csak a határokon”
(Határok)

Az *Ez a nyár*, igaz, ironikus reflexió keretében, szarkasztikus nyelvi játékokkal, de mégis részben a metaforán alapuló poétikával vesz búcsút a „trópusoktól”, azaz a dogmáktól béklyózott, konvenciókkal féken tartott, a párt irányelveihez igazított, ezért erendően hazug poétikától.⁸ De nem attól, amelyet Szilágyi Domokos *A láz enciklopédiája* (1967), sőt részben korábbi kötetek egyes darabjaiban (például a *Halál árnyéka* című rekviemben) kezdett kialakítani (a poétikai sematizmus inkább csak egészen korai versein – és néhány későbbi művén: a *Lenin* címűn, 1970-ből, meg a *Pimpimpáré* egy-két gyerekversén – érhető tetten), hanem attól, amit számon kértek rajta és kortársain. Tágabb értelemben a sematikus poétikában is megnyilvánuló sematikus világérzékeléstől, utópikus szocialista üdvözléstanok hamis ígézetétől búcsúzik, ami viszont őt is erősen hatalmába kerítette, hiába volt a maga jóval frissebb, izgalmasabb, avantgárd gyökerű versmodellje.

Könnyű volna így a ‘trópus’ szó eredeti, költészettani jelentését zárójelbe tenni. Érvényessége azonban fenntartható, ha nem úgy tekintünk a különböző poétikai elemekre, mint a versekben megszámlálható egységekre, hanem úgy, mint fő szövegszervező eljárásokra. Ebből a szempontból Szilágyi búcsúvétele még a ‘trópus’ retorikai jelentésében sem pusztán játék a szavakkal, hanem tudatos és pontos alkotói önértelmezés.

Közkeletű – és ha nem is definícióként, de segédfogalomként jól használható – esztétikai vélekedés a líra minémiségéről, hogy itt a nyelv eltér a köznapi használatától, ahhoz képest anomália. Jean Cohen ezt úgy fogalmazza meg, hogy a „költészet az intenzitást keresi, azt az intenzitást, amit a nyelv a semleges terminust kiiktatva az általa jelölt dolgok sarkításával megteremt.”⁹ Szilágyi Domokos költészetére ez különösen igaz: verseit a gondolati és indulati energia roppant intenzitása hatja át. Ennek az intenzitásnak más a fő hordozója az érett Szilágyi műveiben – *A láz enciklopédiájától a Sajtóértekezlettel bezárólag* –, és más az utolsó két kötet, a *Felezőidő* (1974) és a posztumusz *Tengerparti lakodalom* (1978) verseiben.

Az érett költő – neoavantgárd ösztönzésre, de a hosszúvers modelljénél József Attilától Nagy Lászlóig, Weöres Sándorig számos eredményt kamatoztatva – a szöveg nagyobb

⁷ Bertha Zoltán, *Szilágyi Domokos = Uő. Gond és mű. Tanulmányok az erdélyi magyar irodalom köréből*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1994, 200.

⁸ Vö.: „A költő az ő verseiben is a Történelem, az Emberiség, a Társadalom tévedéseit, ellentmondásait szenvedti – ám hogy a Történelem, az Emberiség, a Társadalom téved, s ellentmondásba kerül saját értékfogalmaival, azért mindnyájan személy szerint is felelősek vagyunk. Az a költő is. Ezért indul – a költői felelősség nevében – a ciklus utolsó versében leszámolásra a költészettel, pontosabban a költészet szépséggel balzsamozó hazugságlehetőségeivel.” Láng Gusztáv, *A költő és az őszinteség = Kényszerleszállás* 2005, *Szilágyi Domokos emlékezete* (szerk. Pécsi Györgyi), Nap Kiadó, Budapest, 129.

⁹ Cohen, Jean, *Alakzatelmélet* (ford.: Bárdos Miklós), in: *Az irodalom elméletei I.* (szerk. Thomka Beáta), Janus Pannonius Tudományegyetem – Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996, 192.

egységeire bízva világszerte gondolati és lírai személyisége érzelmi-indulati töltésének közvetítését. A legkülönbözőbb montázs- és – ha a *Haláltánc-szövet* Példák Könyve-, Shakespeare- vagy Werbőczy: *Tripartitum*-idézeteire, az *Ez a nyár* napihír-törmelékeire gondolunk, meg a *Bartók Amerikában* bibliai idézeteire, népdal- és ballada-parafrázisaira: – kollázs-elemek e művek fő versszervező egységei. Ezen szövegegységek logikai összefüggésrendje felől nyílik meg a Szilágyi-vers az értelmezésnek: a Bartók-versben (és Szilágyi többi hosszúversében is) a „gyakori síkváltások révén is összetett kompozíció áttekinthetőségét a variációs ismétlések, strukturáló párhuzamok (...) és a nagy egészen belül létrehozott, az egyes lexikális kontextusoknál, olykor montázsjellegű szövegösszefüggéseknél nagyobb egységek segítik. Ezeknek önálló gondolatvezetésük is van. Más-más szinten válaszolják meg a teremtő embernek a létezés értelmére irányuló kérdését.”¹⁰ A más-más szint azt is jelenti, hogy ezek a montázs- és kollázs-elemek minduntalan más stílusi és poétikai szférába mozdítják ki az olvasás menetét. Szilágyi ezek révén éri el, hogy alapvetően tragikus alaphangú költői személyiségét kitérítse, ironikus¹¹, groteszk minőségekkel gazdagítsa, kimozdítva így a költői én pozícióját az abszolút rögzíthetőség helyzetéből, a befogadás folyamatát pedig a linearitás magabiztosságából. A lírai személyiség magva nem eliminálódik, mindvégig átüt a versek szövetén, ám az olvasónak fokozott erőfeszítésébe kerül odáig „rágnia” magát, s aligha szabadulhat teljesen a kétely: az olvasat bizonytalanságának utóízétől. Az anyag mindenhatóságába vetett bizalom megrendülésére is reagál ezzel Szilágyi – poétikai természetű válasz ez, amelynek filozófiai – nem végiggondolása, inkább csak: – megfontolása későbbre halasztódik, a hetvenes évek közepének verseire.

A *Fagyöngy* (1971) és a *Sajtóértekezlet* (1972) új versei afféle átmenetet képeznek a montázon alapuló és a későbbi poétika között. A montáznak ezekben is jelentős szerepe van – kollázs-elemeket viszont már alig találunk: egy-két idegen nyelvű szöveget ragaszt be olykor e versekbe Szilágyi. A síkváltások szervezik a versek menetét, szándékoltan depoetizáló, gyakran laposan prózai elemek billentik ki az olvasás menetét a lírai hangoltságból.¹² Mint a *Halálmadár* nyitányában, ahol az első két, patetikusnak ható sorra prózai, ironikusan akadémikus reflexió következik: „Ó, én madaram, ó, én madaram, / halálmadár. / Hogy jön a halálhoz a madár?” A vers második szakasza más természetű szövegszervezésnek engedelmessé: itt a nyelvi játékot és a paradoxonokat kielező filozofikus látásmódot ötvözi Szilágyi, s a szavak retorikai összefüggések, oxymoron és alliteráció révén következnek egymásra: „Ó, én madaram, / élő halálmadár, / halandó halálmadár!” Az újabb síkváltás megint a depoetizáló reflexió által valósul meg: „– Persze, azt mondja a kolléga, meg- / étették sztrichinnel a halálma- / darat”. E két elv váltogatása nemegyszer modorossá teszi e verseket – a *Halálmadár* is példa erre –, máskor a depoetizálás eluralkodásából (*Baglyommal*) vagy a súlytalanul könnyed játékoságból következően (*Jégcsilingó*) nem tud a vers a banalitás köréből felemelkedni, s ritka az oly szép – igaz, poétikájában inkább a *Szerelmek táncára* visszautaló – vers, mint a *Test a testtel*, vagy – a *Sajtóértekezlet*ből

¹⁰ Görömbei András, *Bartók Amerikában* (1965, 1972) = *Kényszerleszállás* 2005, 81.

¹¹ Vö.: „Ez a szerkesztésmód a költői érték erősen viszonylagos voltát hangsúlyozó ironia kifejezője lesz. Versszövegei nyelvileg meghökkentően polarizáltak; az idézetek »fennkölt« stílusára a saját szöveg – esetleg ellenidézetek – szándékosan kihívó köznapisága, sőt közönségessége felel.” Láng Gusztáv, *A költő és az őszinteség* = *Kényszerleszállás* 2005, 127.

¹² Vö.: „Általában terjedelmes, súlyos gondolatokat görgető, a líraiság határait feszegető kompozíciókról van szó, háttérbe szorul a játék, a mívésesség, a zeneiség.” Cs. Gyimesi 1990, 83. A játék háttérbe szorulásán a játékoság, a játszó, játszi kedély hiányát értem: a nyelvi játék, súlyos komorsággal ugyan, de e pályaszakasz verseiben is szerepet kap, ha nem is olyan hangsúlyval, mint a *Felezőidő* verseiben.

– a síkváltásokból építkező – ám a kollázsokat már mellőző – szabadvers egyik legszebb szilágyis változata, a *Beethoven*.

Am nagyon fontos az a más hangsúlyú poétika, ami a *Fagyöngy* és a *Sajtóértekezlet* új verseiben egy-egy egységet, ritkábban egész verset áthat, s amely a *Felezőidő*ig mutat előre. Bár a lefokozott, prózai beszédmódban rejlő energiákról nem mond le még a *Sajtóértekezlet* záró, címadó darabja sem, ám *A menyasszonyban* például már jól érzékelhető a versszervező erők átrendeződése: a nyelvi asszociációk, a retorikai alakzatok (látszólag olykor ötletszerű, valójában a nyelv játékos logikájából következő) mozgása, egymásra torlódása vagy tűnékeny villódzása. A vers első felében a 'tagad' ige számtalan képzett formájából szerveződik a szöveg – nem egy paradoxont villantva fel eközben (pl. „*megtagadnám / érte tagadó-magamat*”) –, majd a határozós szerkezetek halmozásával, tehát alapvetően a *bővítés* eszközével fejlenek tovább a sorok, a „jön” anaforájával jelölve ki a ritmus alapértékét, az értelmi egységek tagolódását, a zárlat előtt felsoroló-fokozó egységekkel gyorsítva a tempót („*jön, / sírással megáldva, / csontig verve reménnyel, félsszel velőig, / domború, boltozatos, / szélnek feszülő ígéretekkel, / menyasszonyunk, miasszonyunk, / rüfkénk, cafkánk, liliomunk*”), hogy aztán a befejezés – még mindig a nyelvi játék révén, de már a létértelmező attitűd aforisztikusan szikár gondolatiságával – lerántson az ismétlődő szerkezetek ritmusával elért magaslatból, frivol csattanóval zárva a verset: „*kivel csak annyit tehetünk, / hogy magunk alá gyűrjük, / mert legyűrhetetlen.*”

3.

„*Ó, égten égtem, poklok pokla,
egyszersmind Mózes csipkebokra*”
(*Az ég, az ég*)

A nyelvi játékok, retorikai alakzatok veszik át a *Felezőidő* verseitől kezdődően azt a versszervező funkciót, amire a *Búcsú a trópusoktól* kötetben még a montázs technika, a szövegegységek egymáshoz illesztése volt hivatott. A polifon, „szimfonikus” hangzás egyszerűsödik, a szabadverses, astrofikus forma helyébe a mértékes, gyakran strofikus vers lép, a montázsversekben csak másodlagos szerepet kapó rímek szinte elsődrendű szövegformáló alakzatként funkcionálnak. Az ironia itt is fontos szerepet kap, ám nem a depatetizáló, apoetikus prózaiságból ered, hanem a nyelvi játékok rendjéből: abból a látszólag hanyag, nemtörődöm attitűdből, amellyel a költői én átengedi magát a nyelv-játéknak, s szinte sodortatja magát az oxymoronok és paradoxonok, összevonások és bővítő alakzatok, tiszta rímek¹³ és alliterációk árával, mintha a gondolati haladvány, a logika már nem volna fontos számára. Ennek a poétikának programadó verse, a *Játékok a Tengerparti lakodalomban* jelent csak meg, de már a *Felezőidő* nyitó versében, a *Vúdában* kiérleltlenül működik az elv, s már itt az is nyilvánvalóvá válik, hogy összefügg ez a poétika az elme, az agy, a szilárd logika mindenhatóságába vetett hit megrendülésével is:

*s miért, hogy szívem rendre ráver-
rádobban minden éles hangra,
és elmémre, e szent-bitangra
sosem tudhatni, hogy mikor
számíthatok; s belém tipor
minden egy-talp, mely mást tapos;*

¹³ Érzékeny megfigyelés Szilágyi új rímtechnikájával kapcsolatban, hogy „minden eddigit fölülmúló műgonddal teremt meg a rímzők szerves jelentéskapcsolatát is.” Cs. Gyimesi 1990, 117.

s mért látom szürkének, lapos-
unalmasnak a harmatos
virágmezőt is olykor-olykor,
s miért nincs oly pilula, oly por,
hogy költöztesen vak közönyt
belém, midőn reám köszönt
a frontátvonulások hiszti,
s miért nem nyugtattok meg, hisz ti,
mégis csak ti, ti vagytok én.

A korábbi eszme- (avagy elme-) alapú közösségiség helyébe vágyja a költő az érzelmi alapú emberi közösségiséget; a poétika is ezt az érzelmi-érzéki, szívbeli vágyat, én és te (és ti) közösségének óhaját fejezi ki édeskés rímeivel, bővítő jellegű retorizáltságával.¹⁴ A „szürkének” mondott virágmezőről nem a díszítés érdekében mondja még azt is, hogy „lapos-unalmasnak” is látja, hanem az érzelmi töltés energiája hívja elő az újabb és újabb módosításokat, pontosításokat, a korábbi szikár gondolatiság helyébe lépő felfokozott – igaz, a versmértékkel némiképp kordában is tartott – indulat lendületéből fakadnak a kiegészítő, bővítő formulák. A szöveg patetikussága ellenében hatnak azonban olyan, már-már infantilisen játékos rímek, mint a ‘hiszti–hisz ti’, vagy a *Kyrie* blaszfémikus rímpárja: ‘sejtetlen tusa–Krisztusa’ (ahol a ‘tusa’ jelentése is ironizálódik azáltal, hogy a bajvivő Krisztus valójában „bömbölő kicsi”, csecsemő). Ebben a paradoxonban is kifejeződik az, amit Cs. Gyimesi Éva a *Felezőidő* kapcsán úgy fogalmazott meg: a krisztusi áldozatot vállaló, ezzel az áldozattal azonosuló költőnél egyszersmind „az áldozat értelmét, értékét kétségbe vonó szkepszisre vall” az azonosulás módja, a megváltandókhoz fűződő „ellentmondásos értékpozíció”¹⁵: „A szem alátéknél, / és lát sok buta pázmát / a Koponyák Hegyén, / hol a Testet vigyázzák – / nem tömérdek egyén, / hanem tömeg. Barázdák / agykérgen elmosódva. / A bőszület, garázdák / egyakarató sodra.” E sorokra is utalhat Bertha Zoltán, amikor „végtelen kín és ítélező megváltáskíválatom összeszikkasztása”¹⁶-ról beszél Szilágyi költészete kapcsán.

A filozofáló, világot mérő gondolatiság helyébe az önfelmérés, számvetés részben persze gondolati, javarészt mégis érzelmi gesztusai kerülnek. A világ helyett önnönmagát méri, latolgatja a költői én, megértésért, szeretetért fohászkozik: „*tedd értem, magadért te tedd / kibírhatóvá ezt az életet*” (*Tedd, hogy szeressem*), a számvetés egyre gyakrabban jelenti a halállal való vívódást: „*Hagyj magamba belémhalni*” (*Belémhalni*), „*Bezárattam, be, örökre, / földi halálos körökbe, / elmúlás, fogadj örökbe*” (*Pogány zsoltárok. 2 [B-A-C-H]*).

¹⁴ Vö.: „A helyzet meghittségében született költeményeinek leplezetlen vallomásságát a mives forma méltóságával ruhazza fel: finoman kimunkált retorikája, tündöklő rímei jelzik a művész átmeneti győzelmét az emberi szenvedés, a kiszolgáltatottság fölött.” Cs. Gyimesi 1990, 117. Magam ezt annyiban árnyalnám, hogy nem győzelemről, mint inkább elfedésről van szó: az emberi szenvedés és kiszolgáltatottság tudata ott munkál a versek mélyében, megnemesítve pátoszukat és megkeserítve játékoságukat. Ahogy Bertha Zoltán fogalmazott: „Szilágyi Domokos játéka – bár formailag, a nyelvi-hangulati bravúrok, a variációbőség-teremtés tekintetében sok hasonlóságot mutat – lelki alapján tér el a weöresi játék természetétől. Itt mindig kísért a lappangó keserűség, a valós vagy lehetséges szenvedés sötét (elő)érzete árnyékolja be a játék mélyrétegeit, a humoros kedv atmoszféráját.” Bertha Zoltán, „*Bepörölni a létet az elmúlásért*” (*Szilágyi Domokos lírájáról*) = Bertha Zoltán, 2001, *Sorsütőkör*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 426.

¹⁵ Cs. Gyimesi 1990, 124.

¹⁶ Bertha Zoltán, *Szövegköziség és sorsjelentés (Szilágyi Domokosról)* = Uő. *Sorsbeszéd*, Kráter Műhely, Pomáz, 2003, 426.

A *Felezőidő* újdonsága az is, hogy Szilágyi a portré-, hommage-versek helyett itt a szerepversekben talál több kifejezési lehetőséget – igaz, nem előzmény nélküli ez: a *Don Quijote szerenádj* (A *láz enciklopédiájából*) poétikáját tekintve is fontos előképe a *Zuboly*nak vagy a *Falstaff*nak. Ezek a szerepek könnyedebb, zabolátlanabb, frivolabb játékosságra és a nyelvi regiszterek páratlanul gazdag és bravúros keverésére¹⁷ adnak Szilágyinak alkalmat. A *Zuboly*ban palimpszesztszerűen íródik rá, remek stílpárodiaival is színezve, „Shakespeare János” és „William Arany” történetére Szilágyi korának bornírtsága:

*Zuboly mester Zuboly tata
mint született demokrata
Titániára írta
(karrierje legyen könnyebb)
egy kékfedelű tagkönyvet
mit Orrondi tervezett
a tiündér-szakszervezet
számára – hát nem vitás
ez ám az egoitas
s aztán altruista módon
kérte fekdjék le ódon
szelonára – övele
hol erkölcsöt művele*

A *Változatok* alcímű *Falstaff* is Shakespeare-travesztia, de nem a mottó jelölte alaphelyzethez, *A windsori víg nők* történetéhez kapcsolódik, hanem a *IV. Henrik*hez. A korhely, megbízhatatlan, gyáva, hencegő, ugyanakkor „életelvű”, az élet örömeit mindenáron kiélvezni akaró, vaskos humorú, öniróniára is hajló *Falstaff* alakja pazar, parodisztikus rím- és szójátékokra nyújt alkalmat Szilágyinak:

*s meg sem állnak Antarktiszig,
ott aztán szépen kiteszik,
s partra gyűlnek, nézni meg
ily csudát a pingvinek;
ott aztán inába száll a
bátorság, s ha jó császára
a jó császárpingvineknek
(miközben az antarktisztek
buzgón antarktisztelegnek)
netán meg nem invitálja
– látván, hogy miként remegnek,
járva szinte antarktoisztet
ízei – egy kis pia-*

¹⁷ Vö.: „Az utóbbi két travesztia (*Zuboly*, *Falstaff*) nyelvi univerzumának különlegessége, hogy lényegében időtlen szintézis az anyanyelv történeti és csoportnyelvi rétegeiből. Emelkedett stílus argóval fűszerezve (gügye, pia), nyelvjárásiás szóalakok (bion, szekérrül) választékos mondatstruktúrákban, archaikus igealakok (vala, léssz) modern szókincs kíséretében – ilyen és ehhez hasonló nyelvhasználati szélsőségek ötvöződnek bennük hallatlanul természetesnek tetsző könnyedséggel.” Cs. Gyimesi 1990, 128.

*zörgő-koktélpartista
(tudni kell, hogy ott a sok tél
mián megfagyott a koktél) –
hát akkor hiába várja
szegény Sir John, hogy a véget
elkerülje; – abbion:
Isten véled, Albion...*

A versnek már az alaphelyzete is paradoxonszerű: a *IV. Henrik* végén a királlyá lett Harry herceg megtagadja egykori cimboráját, s vétkeiért számúzi őt. Shakespeare ravasz trükkje, hogy a darab egyként teszi lehetővé a reneszánsz kori nézők ízlésének megfelelő értelmezést (a király komoly, felelős döntést hozott, felülemelkedve régi énjén, megbüntetve a felelőtlen és a háborúban is lustának és megbízhatatlannak bizonyuló Falstaffot), és az olyan olvasat fenntartását is, amelyből Szilágyi verse is fakad, s amely a királyi felelősség fölébe helyezi a barátság és emberiség elvét, s így V. Henrik nemcsak Falstaffot árulja el, de Harry herceget is. Ezt az árulást jövendőli meg a Szilágyi-vers Falstaffja, akivel – miként a darab modern nézője – együtt tud érezni még talán az erkölcsökre rendkívül kényes olvasó is. Ily módon a vers a hatalomnak kiszolgáltatott kisember groteszk siratója, illetve e könyörtelen hatalom keserűen gúnyos csúfolója.

A kötetzáró *Requiem (Song of Myself)* is ezt a hangot viszi tovább (akár Falstaff búcsúztatója is lehetne, az angol alcím is tán ezért): Shakespeare varázsló, bájoló szövegeiből (pl. *Macbeth*, *A windsori víg nők*, *Szentivánéji álom*) is ismerősek az ilyen szóösszetételek: „kakastélyt, varjuháját”, „szopóska-borjumáját”. Itt is a bővítés alakzatai és a bizarr rímek szervezik a szöveget – egy vidor, nyelvi tréfákra épülő búcsúztatót, mely a test-lélek ellentétpárját oldja föl a halálban: „mégis agebeké lőn a lelke, teste meg / kutyáké”.

A halál paradoxonával való szembenézés tragikus felhangja azonban jól érezhető a *Felezőidőn* is, s a frivolabb hanggal keveredve a *Belémhalni* című darabban (az „Istenem, kit őszeren / vettem, légy ma őszerelem” blaszfémiajától emelkedik a súlyos zárlatig) vagy a *Lilla vitézre emlékezik* szerepversében (mely figyelemre méltó stílusbravúrral ötvözi az egyszerű köznyelv és gondolkodás esetlenségeit a rokokósan kidolgozott versformával¹⁸); másutt viszont a kesernyés-érdes lemondás egyenmű komorságában, mint az *Éj és csend*, a *Virágének* vagy a *Sorok egy tébolyda falára* soraiban. Miként az *Öregek könyve* (1976) hosszúverse is a rezignált beletörődés, a megbékélés hangján szól¹⁹ – itt is az új, asszociatív-retorikus poétikával építkezve (a montázs-elemek – *Halotti Beszéd*-, Arany-, Petőfi-idézetek – itt már nem szövegszervező szerepűek).

A komorabb hangütés dominál a *Tengerparti lakodalom* verseiben. A *Játékok I.* és *Játékok II.* játékot visszaperlő, játékért esdő soraiban is a „*jaj, az idő múlik*” felkiáltás fájdalma

¹⁸ Vö.: „A középszerű, kicsinyes, értetlen hölgy látószögében a poéta torzítottan is jellemző figurája rajzolódik ki néhány vonással. Humoros-ironikus hatást kelt a kétféle társadalmi státus és nézőpont, a polgári és művészi világfelfogás különbözősége. Az igényes metrum és szoros rímbelet költészet természetesként hat, vértő, ízes nyelvezettel párosul, a játékosan korhú szóhasználatot könnyed, eleven mondatkezeléssel juttatja érvényre...” Cs. Gyimesi 1990, 126.

¹⁹ Vö.: Pécsi Györgyi, *S ha már itt tartunk: mit is tehet a költő? Vázlat Szilágyi Domokos ars poéticájáról* = Pécsi 1994., 107. Persze árnyalandó ez a gondolat Bertha Zoltán érzékeny összegzésével: „Az örömnélküliség, a szomorúság rezignált bölcsességű belenyugvásából az élethez »foggal-körömmel« ragaszkodó, viaskodó, tragikus létmarkoló-felhorgadásokba, a két nemlét közötti élet görcsös-szép szeretetének a kinyilvánításaiba vezet az érzelmi ív.” Bertha Zoltán, *Magyarság és európaiság. In memoriam Szilágyi Domokos* = Bertha 2001, 431.

könyörög halasztásért, az utolsó sorokban – egy Csokonai-parafrázissal – visszavonva minden reményt: „*És keresvén rokonait, / fölűtheted Csokonait, / hol írva vagyon: vak és csalfa.*” A forma is szikárodik, a rímjátékok kevésbé zabolátlanok, a mondatszerkezet valamelyest egyszerűsödik (szembetűnően kevesebb a soráthajlás, szótörés), ám még mindig a retorika „írja” a verset. Egyre élesebb, és monomániásan élet-halál *paradox* együtt- és szembenállásán alapuló ellentétek uralják a költő világértelmezését: „*Végignézni az emberi / történetet, eme karóba / húzottat, s mégis itt maradni / és megmaradni, mert hiszen / olyan ólomsúlyos az élet. / És nem könnyű meghalni sem.*” (Kamasz angyal) A „bejárhatón túl”-i szféra megismerése utáni vágya illúzió – az élet értelmére hiába kérdeznénk, nem tudhatjuk a választ: „*miután a bejárhatót / bejártad a határig, / csak nem tudod, csak nem tudod, / hogy túlhan mire válik; / ebek harmincadján van minden*” (Zsoltár, *vigasztalan*).

Egyszerre képes a József Attila-i búcsú sötét tragikumát – az [*Íme, hát megleltem hazámat...*] parafrázisával – és a maga végletesen ironikus, oxymoronokon és ellentéteken edzett logikája keserű humorát működtetni Az ég, az ég című versében:

Csak ez maradt, az ég, az ég.

*Hol nap süttött, hol havazék,
s a télét és a tavaszét
s a nyárét-őszét mind megadta.*

(...)

*Meg-meg derűs, meg-meg borús.
Békés meg égháborús.*

*Felhős, mint annyi gond alatt
a napról-napra gondolat.*

(...)

*Ó, minden titkát rég kiadta.
Ó, érte éltem, nem miatta!
Ó, égten égtem, poklok pokla,
egyszersmind Mózes csipkebokra;
égten-szakadtam darabokra;
értem a szivárványok csokra
kigyújtja mind a hét színét –
az én szememhez készült csókra.*

S közben itt is a szó szerkezetek retorikája alakítja a versmenetet: az „*Ó, égten égtem...*” kezdetű sorok pátozát a paradoxonban rejlő irónián túl szójátéklánc fogja vissza, mely a ‘pokol-pokla’ ragozási sémába illeszkedő ‘bokor’, ‘csokor’ szavak halmozó szerkezete után az ebben a paradigmában kakukktojás, ám mégis tiszta rímként rákonduló ‘csókra’ szóban tetőzik.

Az asszociatív-retorikus poétika talán legjellemzőbb, mert az alakzatok valóságos zuhatagát hozó darabja a *Tengerparti lakodalom*. Ismétlések és anaforák, epiforák és ellentétek, alliterációhalmozások, felsorolások és fokozások olyan szövedéke szervezi a szöveget, mely Szilágyi költészetében példátlan, s amely nemcsak a vers menetét, ritmikáját

szervezi meg, de a tematikus és motivikus egyezéseken túli, poétikai kapcsolatokat is teremt Nagy László *Menyegzője* és a saját szöveg között.²⁰

Még a retorikailag visszafogottabb, a kései József Attila-versek analitikus logikáját idéző darabok is alapvetően retorikai szerveződései. A *Héjjasfalva felé* egyébként zseniális logikával, idősíkváltásokkal strukturált szövegét is uralja az ismétlések és ellentétek generálta bővítés²¹: „Napszállta? – már ki éri meg? / Még visszanéz. Szalad. Liheg. // Van út – kiút nincsen. – Ha már / halni kell: hát szemből, Halál! // Szemből, szívem, egyem, valóm. Hadd lássalak még meghalón. // Érezzelek, tapintsalak. / Aztán nincs már kín, nincs salak, // verejtek, szégyen, semmi gond.” A kollázs poétikáját újra felidéző Vörösmarty-palimpszeszt, az *Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből* is él az ellentétpárok szervezőerejével. Egyik gyönyörű szakasza az ég–föld, hegy–völgy közhelyes ellentétét is képes poétikai leleménnyel, a lakonikusan tömör mondatok visszafogottságán is érezhető indulat erejével megújítani:

*Leéltél fél évszázadot.
A sors hol adott, hol nem adott.
Most már nem is kérsz. Most már nem is adna.
Veled vagy nélküled haladna
a szekér – egyre megy,
hogy hegyre völgy, hogy völgyre hegy,
hogy föld suvad, hogy szakad ég:
ez is, az is csak szakadék.
Elittad az árát, megittad a levét –
a Boldogasszony köténye se véd.*

Ez a rövid mondatokkal szabdalt, végletesen pontos és végzetszerűen végérvényes egyszerűségű dikció uralja a *Circumdederuntot* is. A bővítés, halmozó felsorolás szólamaira mindig a leütésszerű, paradoxális konklúzió következik: „*Körülvettenek engem az élet ördögei, árnyai, / hús-vér árnyak, közöttük csak pokolra szállani / lehet. Megszokható. Hisz évezrede megunt / következetességgel ott az igazi circumdederunt*”, s az inverziós oxymoron kietlen tanulsága: „*terméketlen poézis és meddőség, buja*”.

Ha valamitől búcsút vett Szilágyi a *Búcsú a trópusoktól* verseivel, akkor talán leginkább „a montázsvers sokarcúságától”²², pontosabban a montázs kiemelt szövegszervező elvétől. Hogy a versszöveg kisebb szintjeiig viszi le a főbb poétikai energiákat, tünete és poétikai tudatosítása annak a világértelmezési válságnak, amely a teljesség, az egyetemesség átöleléséről egyre inkább lemondani kényszerül, s a versnyelv univerzumában is – miként a létértelmezésben a világtól a személyesség szférájához – közelebbre, a mondat- és szó szerkezetek, szavak, hangzók szintjeiig hajol. Nagy filozófiai gondolat-áradataiból csak villanásokat – de milyen emlékezeteseket! – hagyva meg „kései” verseinek, számtalan lét-gondjából, lét-paradoxonából csak kettőnek – a legsúlyosabbaknak – juttatva központi

²⁰ Vö.: „Az utolsó alkotások talán legjelentősebbikében, a *Tengerparti lakodalomban* (...) látomásossá fokozódik a szemlélet, rendkívül sűrített, Nagy László *Menyegzőjével* rokon imaginárius töménységű művet hozva létre.” Bertha Zoltán, *Szilágyi Domokos: Tengerparti lakodalom* = Bertha 2001, 426.

²¹ Vö.: „A vers struktúráját determináló főbb formaelemek a variációs ismétlés, a montázstechnika, az allúzió, a citátum, a parafrázis alkalmazása, valamint a többértelműség és a paradoxon.” Spira Veronika, 1992, *Szilágyi Domokos Héjjasfalva felé* című költeményének hermeneutikai értelmezése = *Kényszerleszállás* 2005, 221.

²² Szokolczay Lajos, *Szilágyi Domokos három verseskötönyve* = Uő. *A csavargó esztétikája*, Balassi Kiadó, Budapest, 1996, 62.

szerepet: a megváltás, a megváltó áldozat értelmetlensége-hiábavalósága²³ és a halálba futó, végső céljaként csak a halált megnevezni képes élet paradoxonának. S e kettő tulajdonképpen egyetlen paradoxon, amelyre már a *Bartók Amerikában* is a későbbi versekkel – többek között a *Circumdederunt* zárlatának autotextuális parafrázisával – egybehangzó, *lemondás és* – ez maga is paradoxon, talán Szilágyi Domokos legkétségtelenebb felismerése: – *etikai tartás kettősségét rejtő választ adott: „Halál elől meghalásba menekül, aki él”.*

Bibliográfiai rövidítések jegyzéke

Bertha 2001 = Bertha Zoltán, *Sorstükör*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc

Cs. Gyimesi 1990 = Cs. Gyimesi Éva, *Álom és értelem. Szilágyi Domokos lírai létértelmezése*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

Kényszerleszállás 2005 = *Kényszerleszállás. Szilágyi Domokos emlékezete* (szerk.: Pécsi Györgyi), Nap Kiadó, Budapest

N. Pál 2004 = N. Pál József, *Szeretett volna élni 2000-ig. Szilágyi Domokosról – huszonöt év után*, in: *Uő, „A megtartók jöjjenek...”*. *Tanulmányok, kritikák a a huszadik századi magyar irodalom történetéből*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2004

Pécsi 1994 = Pécsi Györgyi, *Olvasópróbák*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc

Spira 1992 = Spira Veronika, *Szilágyi Domokos Héjjasfalva felé című költeményének hermeneutikai értelmezése*, in *Kényszerleszállás 2005* (eredeti megjelenés: ITK 1992/2.)

²³ Spira Veronika kiváló elemzése szerint a *Héjjasfalva felé* című költemény értékszerkezetét is ez a paradoxon hatja át: „Petőfi hősi halála s a vele szinonim Krisztus-sorsok egyszerre hordozzák a tragikum méltóságát, pátoszáát és mutatkoznak abszurdnak, értelmetlennek, méltóságuktól megfosztottnak.” Spira 1992, 222.

Demény Péter

Ruhátlanul, mint a magány

Vázlat Szilágyi Domokos magyarságáról

Nyilván lehet idézni, de inkább versekből, mint verseket, inkább passzusokat, mint teljes esszéket. Vagy teljes műveket ugyan, de egy olyan magyarság megnyilvánulásaiként, amely radikálisan különbözik a költőelődekéétől. Ha olyan műveket keresünk, amelyek *expressis verbis* a magyarságról és a magyarokról beszélnek, amelyeknek „első szintje” a nemzetet és annak tulajdonságait közelítik, nem Szilágyi Domokos lírájában találjuk meg őket, hanem Vörösmartynál, Petőfinél, Adynál, József Attilánál. Az ő költészetük sem egyforma, s ezt a verstárgyat sem ugyanúgy közelíti meg, de mindegyiküknél *otthonos* fogalmat jelöl. Ne lepődjön meg az olvasó, s ne mutasson a felháborodástól kiáltozva az ismert sorokra: „Isten, küldd e helóta népre / Földed legszörnyűbb zsarnokát, / Hadd kapjon érdeme díjába / Kezére bilincset, nyakába / Jármot, hátára kancsukát!”, vagy Ady még talán ennél is ismertebb átkaira. Az átkok éppenséggel állításom igazát bizonyítják, hiszen a csalódást, a kiábrándultságot, *tehát* a szeretetet jelzik. S ami még fontosabb számunkra: hogy „a” magyar, „a” magyarság milyen, afölött sem Petőfinek, sem Adynak, sem a többieknek nem voltak kétségei, következőképpen bátor szívvel beszéltek többes számban és emlegettek közéleti férfiakat – hogy most csak két olyan jellemzőt említsek, amelyeket Szilágyi Domokos lírájában hiába keresnénk.

Általános okra éppúgy rámutathatunk, mint egyéniekre. *Általánosnak* nevezem azt a jelenséget, amelyet a Balla Zsófia magyarságverseiről szóló írásomban elemeztem.¹ Láng Gusztáv egyik tanulmányából² kiindulva azt fejtegettem, egy Romániában élő magyar ember (a sorozatos hatalomváltások, a diktatúra s a két nemzet közötti folyamatos ószintélen viszony miatt) nem érezhette hazájának az országot, amelyben élt. Ennek következményeként s a helyzet ellensúlyozására született meg a transzszilvanizmus, melynek egyik jellemzője, hogy a *haza* fogalmát a *szülőföldével* cserélte fel, hiszen az utóbbit semmilyen politikai döntés nem vehette el. Ám Balla Zsófia (folytattam most már „egyedül”) még a szülőföldre sem „egészeben” hivatkozik – az irónia vagy mindenesetre az ideológiával szembeni ellenérzés egyik tünete, hogy versei csupán bizonyos helyekről szólnak: a Házsongárról, a Mátyás-szoborról, a Fellegvárról és így tovább.

Ugyanezt (az utolsó megjegyzés kivételével) érvényesnek gondolom Szilágyi Domokosról szólva is. Egy (igaz, totalitárius) ideológiával szemben egy (igaz, védekező) ideológiát létrehozni – nos, ez az ő gondolkodásától nagyon távol állhatott. Főleg talán azért, mert a kisebbségi elvárásrendszer is *közösségi* volt (és, teszem hozzá, maradt: a transzszilvanizmus-

¹ Demény Péter: *Belül a haza*. Látó, 2005. december, 88–95.

² Láng Gusztáv: *Egy önmeghatározás tanulságai (Jegyzetek a transzszilvanizmusról)* = Uő.: *Kivándorló irodalom. Kísérletek*. Komp-Press-Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 1998, 5–27.

tól éppúgy nem lehetett eltérni, ellentmondani neki, „kilógni belőle”, mint az államhatalmi eszméknek, az elvileg szépen szóló, de megvalósulásában otromba és kétszínű kommunizmusnak – a renitens mindkét esetben a kirekesztés veszélyének tette ki magát).

Akadtt tehát néhány író, költő, akik számára ez a védekezésül kidolgozott, színvonalas és a maga korában kétségkívül hasznos gondolatrendszer, Kós Károly, László Dezső, Makkai Sándor és társaik építménye idegenül, sőt riasztóan hatott. Nem tudtak azonosulni vele, s ez a harmadik Forrás-nemzedék (elsősorban Szócs Géza) fellépésével vált nyilvánvalóvá, de a jelei már Szilágyi Domokos életművében érzékelhetők.

Az egyedi ok, amire többen rávilágítottak már a Szilágyi-recepcióban: a *Búcsú a trópusoktól* című kötet megjelenése.³ Aki idáig, a meghirdetett és vállalt kép-telenségig, a szabad- és hosszúversek mindent megengedő szabadságáig elérkezett, az előtt bezárult a visszaút.⁴ Ne feledjük, hogy Szilágyi lírájában jelentős előzményei voltak ennek a szakításnak, hiszen 1967-ben hagyta el a nyomdát a *Garabonciás*, amelyben olyan verseket találunk, mint a címadó vagy a *Takarják be nagyapát*, s a vele „egykorú” *A láz enciklopédiája*, ez a helyenként zárójelbe tett címeikkel, másutt egyszerűen vízszintes vonalakkal tagolt, ma is megdöbbentően aktuális (*irodalmi szempontból* aktuális) költeményszervezet.

De miért ne írhatna felhőtlen vagy akár felhős magyarságverseket az, aki elbúcsúzott a klasszikus eszménytől?⁵ Mert ez az eszmény az egységes, problémátlan, közösségben élő identitás eszménye volt.⁶ Szilágyi Domokos azonban szomorúan vagy ironikusan beszél többes számban, s akiket megidéz, azok a világ- vagy a magyar panoptikum nagy magányosai.

„*Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa*” – hangzik József Attila ismert, szép felsorolása, s Ady is Dózsától származtatja magát és a kurucokra hivatkozik. Mint már utaltam rá, Szilágyi Domokosnál hiába keresnénk ilyesmit. A „közéleti férfiak” teljességgel hiányoznak az ő lírájából, s ha mégis felbukkannak, „*szép kis bagázs!*”-nak neveztetnek, mint a római uralkodók *A császár halála* című versben.

Egyáltalán, a többes szám és a magyarság szempontjából ez a költészet a fentebb megállapított szabály költészete, nem a kivételeké – ezek az ósdi közhely szerint valóban a szabályt erősítik. A *Siratóének 1456-ból* című versről, melynek keltezése: „*Kolozsvárott, 1956. szept. 21-én*”, s amely Hunyadi János halála évfordulója ürügyén nyilvánvalóan a magyar forradalomra utal, Szilágyi Júlia találóan állapítja meg: „...még nem a Szilágyi Domokos hangján szólal meg. A nemes pátoszban, a korhűnek szánt, valójában a tizenkilencedik század patinás stílromantikájában nem nehéz felismerni az érzelemátvitelt, a nagyon naprakész választ az éppen átélt s a felidézettnél nem kevésbé történelmi dübörgésű vészre, közvetett fájdalomát a közvetlen közeli gyásznak.”⁷ A szintén Kolozsvárt, 1974. július 12-én írt *Magyarok* pedig, annak a kötetnek a címadó darabja, melyhez Szilágyi Júlia írása utószóként készült, a közösségről, a népről, a nemzetéről szól ugyan az Adyéhoz hasonló

³ A kötet 1969-ben látott napvilágot a bukaresti Kriterion Könyvkiadónál, ahol a továbbiak is.

⁴ Nem véletlen, hogy a transzszilvanista eszmeiségre épülő irodalom és kritika nem tudott mit kezdeni például Bartalis Jánossal: az ő munkássága nem illett bele a „súly alatt a pálma” ideológiájába.

⁵ Itt a *klasszikus* nyilván nem egy meghatározott kort jelöl, hanem azt a valamilyenséget, amelyhez képest ma is *modernnek* vagy *posztmodernnek* nevezünk egy alkotást – viszonyfogalom tehát.

⁶ Még egyszer: amit támadni lehet, az még az *identitás szempontjából* nem feltétlenül problematikus. Sőt: már maga az, hogy támadni lehet, azt sugallja, jól körülhatárolható. Ady ostromozta a magyarságot, de létezését soha nem vonta kétségbe.

⁷ Szilágyi Júlia: „*hallihó nélkül, mellvértlenül*”. = Szilágyi Domokos: *Magyarok*. Polis, Kolozsvár, 1997, 97. Ebben az esetben a költő – próféta, hiszen 1956 *szeptemberében* még a magyar forradalomról sem tudhatott, nemhogy annak vérbe fojtásáról.

indulattal („Cigány egy nép. Nem hogy tudatlan / nem az a baj: nem is akar / tanulni!”), de egészen társtalan az életműben.

Ha elfogadjuk, hogy minden ember sorsa magában a személyiségben van kódolva, s az összetéveszthetetlen egyéniségek éppen amiatt azok, mert oda jutnak el, ahova amúgy is el kell jutniuk, akkor azt kell mondanunk, Szilágyi Domokos lírája nem is alakulhatott másként, mint ahogy alakult. Minden emlékező, életének minden hiteles tanúja szerint halk, visszahúzódo, magányos, magányra törekvő és azt szinte bántó módon őrző ember volt, s bár a költészet olykor lényeges pontokon válik el az élettől, a figyelmes olvasó a versekben is érzékeli a magányt, az *Álom a repülőtérentől* a *Tengerparti lakodalomig*. És nem csak a versekben: egyetlen máshonnan származó példát idézve, a *Kortársunk*, Arany János című könyvnyi esszében is annyi a provokáció, a szándékos lazaság, az olvasó összevarrásának vágya, hogy ilyen értelemben az sem „közösségi” munka.⁸

De éppen erről szól a Szilágyi-életmű minden sora, és főleg az, ami a sorközökből és a mögöttesekből kihallható: a közösséget nem adják olcsón, és a legkevésbé sem adják anélkül, hogy az ember megküzdött volna érte. Mert az Európához szálló *Óda* mondja ugyan, hogy: „...itt sejlik, bennünk, a szavad, / és értelmed elménkben ég, / és minden kínod a miénk, / mintha szívünkbe öntenéd...” (Az én kiemeléseim – D. P.), de aztán visszatér egyes szám harmadik személybe: „...szüld meg magzatodat, / / ki félni lassú, tenni gyors, / ki benned ég, de távolod / fájja...” s végül Villont és Majakovszkijt: költőket, rangos költőket idéz meg mint az igazi Európa hiteles képviselőit.

Ugyanez áll az igazi magyarságra is: Balassi, Csokonai, Bartók, Bolyai János, Vörösmarty, Radnóti, Arany, Petőfi, József Attila, a kortársak közül pedig Palocsay Zsigmond és a festő Nagy Albert (művészek!) képviselik hitelesen. A klasszikusok, a már Szilágyi életében halottak egytől egyig olyanok, akik egyedül maradtak (a *Héjjasfalva felé* és a *Szemből, halál* Petőfije senkire nem számíthat, s az Arany-kismonográfia egyik legélesebb tanulsága, hogy Arany ugyan senkivel nem veszett össze, de Petőfi halála után igaz barátja sem akadt, akivel még akár össze is veszhetett volna, csak csetlett-botlott az életen át, és közben gyönyörű verseket írt), akiket *maga* a magyarság űzött vagy pusztított el (Bartók, Radnóti), és/vagy akiknek az értékét nem ismerték fel idejében (Bolyai, Csokonai, József Attila). Nem, a „kis, szarka város” nem érdemli meg a zsenit, bár a *Bolyai János Vásárhelyütt* című versben különös módon ragaszkodik hozzá; és a *Bartók Amerikában* sorai is feledhetetlen rezignáltsággal szólnak: „Aki alkot, visszafele nem tud lépni – / s ha már kint minden ruhát, / meztelenül borzong a végtelen partján, / míg fölzárkózik mögé a világ.” Jól jegyezzük meg: ki tudja, mennyi időbe kerül, amíg fölzárkózik, de ha sikerül, akkor is csak *mögé* – *mellé* nem tud, nem képes. S bizony, sovány vigasz (ha vigasz, s nem inkább az úgysis-lehetetlen fokozása): „...csak az igaz, ami végtelen, / minden véges: megalkuvás.”

⁸ Az *Álom a repülőtéren* az első, 1962-es, a *Tengerparti lakodalom* a már posztumusz, 1978-as kötet. A *Kortársunk*, *Arany János* először 1969-ben látott napvilágot a bukaresti Ifjúsági Könyvkiadónál, másodszer 1990-ben a szintén bukaresti Kriterion Könyvkiadónál megjelent *Élnem adjatok* című könyvben, harmadszer pedig 2004-ben a kolozsvári Polislánál.

Z. Lajtos Nóra

A „sárga sziromsapka” szomorúsága

Szilágyi Domokos privát magányának és egy nemzet magányának összefonódása *Napraforgók* című versében

„Csak szórónivalóm egyre fogy.
És szórónivalóm egyre gyűl.”
(Szilágyi Domokos: *Emeletek...Három idill, 3.*)

1

A költői önismeret mindig képes felismerni erőviszonyait és feloldódni a létösszegzésben vagy a hallgatásban, végül pedig a teljes elnémulásban. Az „utolsó sorok” a költő azon gondolatai, amelyeket az utolsó szó jogán – még innen – el akar mondani. Az „utolsó” verseknek megvan az a kivételes esztétikai értékfokuk, hogy bennük olyasfajta őszinteséggel találkozunk, amilyennel bizonyos alkotók esetében azelőtt talán soha. A lírai személyiség fejlődhet, szerepeket próbálhat ki, játszhat egy életművön át, a végső megnyilatkozásokban azonban nincs helye másnak, csak a komor kitárulkozásnak:

„a szó dadog, az óra üt, a vég
közeledik, és nincsen menedék – ”

– hangzik Szilágyi Domokos hangján egyik legutolsó versében, a *Dadogásban*.

A Szilágyi Domokos-i életműre többen többféleképp kérdeztek már rá, amikor annak befejezettségét, lezártágát kívánták hangsúlyozni: „Befejezett vagy befejezetlen életművet hagyott hátra? – szinte mosolyra fanyalodik a gondolat: ugyan hány abbamaradt életművet kell teljes életműként számba venni!”¹ Egy fiatalon „derékba tört”² életpálya mindig értetlenséget és kételyt hagy maga után, még akkor is, ha megkomponáltságában már egészzé merevül, hiszen a keretek többé nem feszegethetők.³

¹ Lászlóffy Aladár: *A fájdalommal vigasztaló. Szilágyi Domokos*. In: *Kényszerleszállás. Szilágyi Domokos emlékezete*, Szerk.: Pécsi Györgyi, Nap Kiadó, 2005. 308.

² „Furcsa, de így van: Szilágyi Domokos derékba tört életműve ugyanolyan vaslogika szerint íródik (...), mint a huszonnégy-huszonhat-harmincegy-harminckett évesen bezárult wolker-i, Petőfi Sándor-i, mozarti, schuberti, József Attila-i életmű.” Cselényi László: *Kortárs-sírató*, Irodalmi Szemle, 1979/1. 18.

³ Hogy mennyiben feszegethetők valamely lezárt életmű keretei, erre vonatkozóan Zelki János tett utalást *József Attila legszebb öregkori verseinek szerkesztőjeként* a kötet *Ajánlásában*: „...ez az életmű teljesen le van zárva. József Attila nem »egyszerűen« meghalt, előbb befejezett mindent, leírta utolsó verseit. Lehet feszegetni ezt a keretet? Kicsit széjjel tolni, s közéje szorítani még valamit?” (A kötet valójában egy olyan posztmodern gesztus az utókor részéről, amely motívumrendszerén keresztül próbálja „továbbírni”, folytatni a József Attila-életművet.) József Attilát példaként felhozni – ha egyelőre csak eme kötet kapcsán is – nem öncélú tett, hiszen köztudott Szilágyi Domokos tisztelete a „Mindenség summáslegénye” iránt. *Már nem sajjog. József Attila legszebb öregkori versei*. Szerk.: Zelki János, Balassi Kiadó – Cserépfalvi Kiadó, Bp., 1994. 6.

Ha a költő halála évének (1976) versdarabjait akarjuk számba venni, az életmű kritikai kiadását nélkülözve (habár Szilágyi Domokos verseinek kritikái kiadására vonatkozó megnyilatkozás igényként már korábban jelentkezett)⁴ csak a megjelent verseskötetekkel és az újból meg újból kiadott különféle gyűjteményekkel számolhatunk: *Tengerparti lakodalom* (1978), *Kényszerleszállás* (1979), *A költő életei* (1986), *Világ hava* (1988), *Élnem adjatok* (1990), *Leltár az évszakokról* (1999), *Összegyűjtött versek* (2006).

Nincs könnyű dolga az életmű eme kései korszakát vizsgálónak, a Szilágyi-verseknek ugyanis egyébként sem gyakori járulékos paratextusa a datáció, így tehát nehéz megállapítani, hogy hány verset írt a költő ebben az időben. Mindössze féltucatnyira tehető a száma – a kéznél lévő kötetek alapján – az ekkor született verseknek (holott az év maga teljes esztendőszámba vehető, hiszen a költő 1976 végén, talán november 2-án halhatott meg, vagy valamivel előbb)⁵. És még ez sem pontos számadat, ugyanis a hat vers közül három különböző témát dolgoz fel (*Lakás*, [*Amennyit parlag hevertem...*], *Dadogás*), a másik három pedig valójában egyetlen költemény, a *Napraforgók* „vázlatszövegei”, a költő ugyanazon kép- és gondolatmagból táplálkozó „csuklógyakorlatai” (*Nyár*, *Napraforgó[k]*).

Ami pedig különösen elbizonytalaníthatja a költő utolsó évét vizsgáló kutatót, az Kántor Lajosnak, Szilágyi Domokos személyes ismerőjének (verseinek gyűjteményes köteteit szerkesztőjének) megjegyzése: „a baráti és családi levelekben, íróasztal fiókokban, főképp a lapok hasábjain értékes Szilágyi Domokos írások rejtőztek (lehet, hogy még mindig rejtőznek).”⁶

A tudományos igényű kutatást tovább nehezíti az, hogy a kései Szilágyi-líra versdarabjait eddig nem tárgyalta behatóbban a Szilágyi Domokos-i recepció. Természetszerűleg – hiszen ezek a szövegek is az életmű szerves részei – nem hagyta említés nélkül a kritika, ám górcső alá vételük elmaradt, s leginkább csak az utolsó nagy költői vállalkozás, az *Öregek könyve*⁷ kapott több figyelmet az életmű kutatóitól: Cs. Gyimesi Évától⁸, Bertha Zoltántól⁹, Kántor Lajostól¹⁰ és Szokolczay Lajostól.¹¹

Amint azt a dolgozat címe is jelzi, munkámban elsősorban Szilágyi Domokos *Napraforgók* című versdarabját kívánom behatóbban elemezni, elkerülhetetlen azonban, hogy a másik két költeményt (*Nyár*, *Napraforgó[k]*) is kontextuálisan vizsgálati tárgyakká tegyűk. Még akkor is, ha a három versszöveg mintegy „változatok egy témára” állnak a szerzői ouvere záróhangjaiként, és egyfajta témavariánsként kell közelítenünk – a kötetben egyébként külön életet élő¹² – „poétikai szerkezetek”-hez.

⁴ „Ilyen nagyságrendű alkotó előbb-utóbb megkapja majd a kritikai kiadást, s abban minden sorának helye lesz.” Kántor Lajos: *Kortárs minden koron át...* In Szilágyi Domokos: *Élnem adjatok. Vers, próza, esszé (1956–1976)*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1990. 401.

⁵ „...A november 2, mely halála napjaként egyes nyomtatott forrásokban, többek közt a Magyar Életrajzi Lexikon III. kiegészítő kötetében jelenik meg, pusztán önmegnyugtató hozzászólás, egy ügy törvényszéki, kórbontcáni lezárásának dátuma.” Lászlóffy Aladár: i. m. 300.

⁶ Kántor Lajos: *Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?* Balassi Kiadó, Bp., 1996. 117.

⁷ Megjegyzés: az *Öregek könyve* szintén 1976-ban jelent meg. *Öregek könyve*, Plugor Sándor rajzai, Szilágyi Domokos versei, Kriterion, Bukarest, 1976.

⁸ Lásd: Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1990. 139–143

⁹ Lásd: Bertha Zoltán: *Gond és mű*, Széphalom Könyvműhely, Bp., 1994. 202–203.

¹⁰ „A halál-motívum egyre gyakrabban tűnik fel az utolsó két-három esztendő verseiben, s a korábban kimutatható halál-játék egyre inkább kezdi elveszíteni játék jellegét.” Kántor Lajos: *Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?*: i. m. 113.

¹¹ Lásd: Szilágyi Domokos: *Világ hava*. Válogatott versek. Magvető, Bp., 1988.

Az igen nagy szerkesztői gyakorlattal rendelkező Kántor Lajos helyesen jár el, amikor egymás után sorba rendezi a verseket (a két változatot és a „végleges” szöveget), az olvasói-befogadói oldalt ugyanakkor viszont kissé megtéveszti azáltal, hogy nem tünteti föl (csak a kötet legvégén), hogy milyen viszonyban állnak ezek a szövegek egymással.¹³ A naiv versolvasó akként szemléli így a megjegyzés nélküli szövegeket, mintha azok egymás paralellei lennének. Eszerint a *Napraforgók*, mint egy a variáns szövegrészeket beemelő versalkotási aktus „produktuma”, párbeszédre hívja az idézett versdarabokat: a *Nyárt* és a *Napraforgó(k)*-at.

Nyár

Napraforgó(k)

P. B.-nak

1. Az ég alatt ragyog a nyurga
 2. nyár. Száll
 a szőke búzaföld. Az ég
 forduló nyár száll, gyökereitől
 vonják a felhők, alig tartja
 pár szál
 sugárka ág. A tó zölden üdell,
 bárányfelhők legelnek rajta,
 kiknek
 szigorú őrizői a nap-ikrek:
 az egyik lenn, a másik odafel.
 Ökörnyállal az ős előreköpdös.
 Búzaszárak alatt viszket a tarló.
 Lombok számára ezerszínű köntös
 készül. Lassan vénül a nyár, a gyarló.
 Száguld a nyurga nyár, és lilaszín
 Kikericsben gyűl a koll[c]hicin.

1. *Egyedül vagyok, mint a sárga*
 2. *napraforgó szomorúsága,*
 s mint ki termett szomorúságra
 szólani szórt ígét,
úgy szólom szét, marokra fogva,
fémes búzám – kit sziklafokra,
kit bölcsen termő talajokra –
 8. talán a sors kivéd.

Mint ki termett szomorúságra,
egyedül vagyok, mint a sárga
napraforgó szomorúsága –
 talán a sors kivéd.

Igém – vérem szólva szórtam,
nem kérdeztek csak válaszoltam,
ügyetlen én (mindig ki voltam),
 mint olyan, aki vét.

Egyedül vagyok, én a napra
törő virág, mind magasabbra,
bánatom féloldalra csapva,
akár a sárga szíromsapka,
 s ha majd e földi lét
 kivet magából, kiköpve –
kóricáljanak mindörökre
 – mert visszatérés nincs a rögre
 hagyván halott ígét.

¹² Kántor Lajos *A költő életeiben* egymás mellett szerepelteti a *Napraforgók* két megelőző szövegváltozatát (*Nyár, Napraforgók*). *A költő életei. Szilágyi Domokos (1938–1976)*. Szerk.: Kántor Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986.

¹³ „A Kriterion-kiadású, 1978-as „összegyűjtött versek”, a *Kényszerleszállás* már tartalmazza ugyan az 1976-os *Napraforgókat*, most került viszont elő a végleges versszöveget megelőző két változat: indokoltnak véltük a három szöveg egymás mellé állítását, bepillantásként a költői műhelybe.” Kántor Lajos: i. m. 287.

0. Napraforgók
1. *Egyedül vagyok, mint a sárga*
 2. *napraforgó szomorúsága.*
 3. *Az ég alatt ragyog a nyurga nyár. Száll*
a szőke búzaföld. Amarra pár szál
katáng kurjongat kéken
szememnek itt lenn s odafönt az égen.
Ökörnyállal az őszi előreköpdös.
Lomboknak készül ezerszínű köntös.
De még zölden üdell a tó,
bárnyfelhők legelnek rajta, kiknek
szigorú pásztorai a nap-ikrek.¹⁴
egyik a magasban, másik a mélyben látható.
 13. *Fekszem a földön, engedelmes foglya,*
s mint magvető, aki marokban fogja
a szórni való éleést – én, im,
próbálok megmarkolni szétszólt igéim,
hogy ne legyek egyedül, mint a sárga
napraforgó szomorúsága,
s mint ki termett szomorúságra –
[↑5.] talán a sors kivéd
21. *(rakoncátlan hívét);*
fekszem hason, hátam vetem az égnek –
csak így ér valamit e földi lét,
szétszóltában napra forgó igéknek.

Itt gondolkodhatunk el először azon, és ezáltal kerülhetünk közelebb a címben jelzett privát magány egyik értelmezéséhez, hogy tudniillik milyen megközelítésmódot igényel így a vers, amikor is kiderül, hogy az életmű utolsó darabjai már csak egymással folytatnak dialógust. A Szilágyi Domokos-i lírát ismerők körében ez nem olyan meglepő: a költő gyakran élt az intertextualitás eme módszerével, amikor is költőelődeinek sorait emelte be pretextusként verseibe (*Öreges könyve, Apokrif Vörösmarty-kézirat 1850-ből, Törpe ecloga*). Az viszont egy másfajta megközelítésmódot igényel, amikor egy életmű utolsó darabjai már egymással folytatnak dialógust: az abszolút befelé fordulás jelei ezek már a „kétely költője”¹⁵-től. Sőt, továbbmenve megkockáztatható lehet az a megállapítás is, hogy egy bealkonyuló pályaszakasz poétikájával állunk szemben.

Visszatérve a költő személyes magányára, nyíltan adódik a kérdés: miért magányos Szilágyi Domokos? Két éve tart a Nagy Mária-szerelem; amikor Hervay Gizella kórházi kezelésre megy, a fiukat, Kobakot elviszik magukhoz. Ott vannak a barátok: Méliusz József és Méliusz Anna, akikkel hosszú levelezést folytat a költő; Majtényi Erik, akivel a „Vulgá”-val Nyugaton jár; Szilágyi Júlia, Kántor Lajos; a nemzedéktárs Lászlóffy Aladár és mások. A *Napraforgók* című vers alapmetaforája az a totális poétai magány igen magas rangú képe, amelyben benne van Szilágyi Domokos paradox „társas magány”-ának tudatos kiválasztása:

¹⁴ Mivel nem tartozik az elemzés fő vonalában, csak itt jegyezzük meg: a „nap-ikrek” kifejezés asszociálthatja az olvasóban Vajda János *Nádas tavon* című költeményének „*Nap alattam, nap fölöttem, / Aranyos tüzes felhőben, / Lenn a fénylő víziükörben*” sorait. In *Hét évszázad magyar versei II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1972. 462.

¹⁵ Utalás K. Jakab Antal *A kétely költője* című írására. In Utunk, 1968. 10. sz.

*„Egyedül vagyok, mint a sárga
napraforgók szomorúsága.”*

Ha közelebb szándékozunk kerülni a költői kép megválasztásához, mindenképp érde-
mes végigkövetnünk a napraforgó több évszázados szimbolikáját.

Az ókori Görögországban és Rómában hasonló jelentésű növény a gólyahír: sárga színe
és napkövetése avatja különlegessé. Neve a görögországban: héliotroposz (a mi napraforgó
szavunk tökéletes megfelelője). Már Ovidius *Metamorphoses*-ében is jelen van, amikor a
megközelíthetetlen Napisten Apollónba szerelmes Klütié nimfa napraforgóvá változik.
A keresztény szimbolika – átértelmezve az antik mítoszokat – Krisztus követőjének
(imitatio Christi) teszi meg a sárga virágot. Az Amerika felfedezése után Európába került
napraforgó az anyaországban természetszerűleg Nap-szimbólumként funkcionál, de az
égg szerelmet, a hűséget éppúgy jelképezi, mint az életerőt és a létezését magát. Az ameri-
kai napraforgót a madridi botanikus kertekben kezdik el termesztetni, majd Hollandiába
kerülésével máris előkelő helyet kap a csendéleteken.

A napraforgó „trónfosztása” valójában a 18. században következik be, amikor is a
rokokó udvar kecses ízlésvilágába már nem fért bele a Nap-virág (túl robusztusnak
érezték), ezért száműzték a művészien megformált kertekből. Ennek az esztétikai fordulatnak
köszönhető tehát tulajdonképpen az, hogy a napraforgó jelentéstartománya tovább
bővült, s így lett a modern élet bonyolultsága, kaotikussága előli menekülésnek a jelképe,
s ezzel együtt érzéki kifejezője a magányos elvonulásnak, a nyugalom terrénumának.¹⁶
Ezzel magyarázható tehát a vers (*Napraforgók*) művészien megválasztott képanyaga
(*„Egyedül vagyok, mint a sárga / napraforgó szomorúsága.”*). Az évszakok szimbolikájában
a nyár virágaként élő napraforgó a nyár örömteli életerejét hirdeti; Szilágyi *„napraforgó
szomorúsága”* viszont kioltja ezt a viszonyrendszert, és a mélységesen személyes fájdalom
szókapcsolatává érleli.

Hogy Szilágyi Domokos képválasztása mennyire nem öncélú, és hogy nem csupán
saját létélményét kívánta a napraforgóval kifejezni, hanem vele együtt egy közösség létél-
ményét is, ha úgy tetszik: kisebbségtudatát és identitását is egyben, azt egyrészt maga a
napraforgó növény volta, másrészt a költemény záró sora magyarázzák.

Nem feltétlenül minden organikus szervezet hivatott, hogy önmagán túli jelentést
hordozzon, de a napraforgó már az előbbieken is bizonyítottan ilyen. Tüллépve a felvázolt
szimbólumkörön, egy olyan univerzális jelképről van szó, amelynek gyökerei a föld
=Anyaföld mélyére hatolnak, szára a szerves átmenetet biztosítja a fej felé, egyfajta tartást
(nemzeti) tartást adva annak a felsőbb résznek, amely túl azon, hogy önazonosságát hirdeti
sárga színével és napkövető fejtartásával, magokat érlel. Az idekívánczó magvető
hasonlatot Szilágyi Domokos is belekomponálta versébe:

*„Fekszem a földön, engedelmes foglya,
s mint magvető, aki marokban fogja
a szórni való élést – én, ím,
próbálok megmarkolni szétszólt igéim,
hogy ne legyek egyedül, mint a sárga
napraforgó szomorúsága...”*

Mit jelenthet vajon a *„szétszólt igéim”* szerkezet? Nem állíthatjuk biztosan, de jelentheti azokat a versdarabokat, amelyekben Szilágyi Domokos egyetemes-európai és/vagy

¹⁶ A Napraforgó-mítoszokkal behatóan foglalkozik Verseghy Ferenc. Verseghy Ferenc: *Napraforgó-mítoszok*. Irodalmi Lap, 2004. tél. VII. évf., 4. szám.

közösségi-erdélyi sorstudatának hirdetni vágyása lappang vagy éppen kifejezésre jut, mint például a *Bartók Amerikában* című versében, és amely sorstudat nélkül Szilágyi Domokos nem lett volna Szilágyi Domokos.

És miért kell marokba fogni azokat? Az egzisztenciális tapasztalat és egyben a költői attitűd megőrzése végett. „Életművének nagyszabású és tragikus ívét az alkotja, ahogyan nemzeti kisebbségi és európai hovatarozásának kiteljesedési vágya csúcsra ér, majd a lehetetlenségbe ütközik” – fogalmaz Székelyhidi Ágoston.¹⁷ Később így folytatja: „Szilágyi Domokos számára nemzeti kisebbségi és európai önazonosságának elfojtása emberi méltóságának és szabadságának elfojtását jelenti.”¹⁸ Ez a nézet is indokolhatja a költő „szomorúságra termett”-ségét.

Ugyanehhez a felismeréshez jut el Láng Gusztáv is a *Bartók Amerikában* kapcsán: „a kisebbségi költő léthelyzetét elsődlegesen az jellemzi, hogy az összemeri ideálok cselekvő megvalósításától mintegy elzárja kisebbségi volta.”¹⁹ A *Napraforgókban* is ezt tapasztalhatjuk, amint „engedelmes fogoly”-ként jeleníti meg önmagát a költő a mű már idézett soraiban.

Majd a matériához forduló, az égnek dacosan hátat fordító poétai pozíció okozhat fennakadást a befogadóban. Ezzel kapcsolatosan jegyzi meg Cs. Gyimesi Éva: „A vers fókuszában a földhöz tapadó, ám hátát az »égnek vető« lírai alany, kezében az igeértékű »mag« egyesíti a földet és az eget, a táplálékot és az »Életet«.”²⁰ A költői pozitúra, hogy tudniillik a lírai én hason fekszik, arccal a föld felé néz (ellentétben a fölfelé néző napraforgóval!), egy másfajta, a megszokott testhelyzettől (hanyatt fekve) eltérő, sajátos szemlélődési forma. Ezen a ponton, mintha leválna a költői szubjektum a hasonlatban megidézett napraforgóról, továbbmenve: az égnek (Istennek) hátat fordító költő alakjában egyben a matériához ragaszkodó lírai személyiség is megnyilvánul, ahogyan a szívével az anyaföldhöz tapadó költőt látjuk, amivel már egy másik Szilágyi-versben, a *Hétmérföldes szimfóniában* is találkozhattunk:

*„s minden fájást muszáj megfájnóm,
ha szívem leég is tövig –
mert ez a föld a szívem földje.”*

Bertha Zoltán az életmű „arcvonásai”-nak kontúrozásakor – eme vers kapcsán jegyzi meg: „...vállalni kell, egyénileg is viselni a nyomasztó terhek tömegét, hiszen az univerzális részvét kikerülhetetlen tény, törvényt és kötelességgé emelkedik.”²¹

Ez a fölfelé néző napraforgó képével ellentétes költői pozitúra alkalmasnak tűnik viszont valamire: a bölcselkedésre.

*„csak így ér valamit e földi lét,
szétszóltában napraforgó ígérek.”*

A *Napraforgók* eme zárósora pedig igazi filológiai „csemege”: arról van ugyanis szó, hogy a „szétszóltában” kifejezés a különböző kötetekben többféleképp jelent meg

¹⁷ Székelyhidi Ágoston: *Szilágyi Domokos túlvilági üzenete Brüsszelbe – Jogrend és szellemi rend viszony az egységesülő Európában* (in 166.)

¹⁸ Uo.

¹⁹ Láng Gusztáv: *A költő és a szövegek. A vendég szövegek Szilágyi Domokos utolsó költeményeiben, avagy töprengés elmaradt recepció miatt.* In Szilágyi Domokos Napok „Sajtóértekezlet” – Szilágyi Domokos és költészete negyedszázad távlatából, 2001. Felelős kiadó: Muzsnai Árpád. 111.

²⁰ Cs. Gyimesi Éva, i. m. 150.

²¹ Bertha Zoltán, i. m. 191.

eddig nyomtatásban. Az idézett „szétszóltában”-nal együtt élnek a „szélszóltában” és a „szélszörtában” alakváltozatok is. A *Tengerparti lakodalom* (1978) és a *Világ hava* című kötetkorpuszok az előbbi változatot [I-I], a *Leltár az évszakokról* (1999), az Unikornis Kiadó impozáns külsejű Szilágyi Domokos válogatott verseit megjelentető kötete, *A magyar költészet kincsestára* (2001), valamint a legújabb kiadvány, az *Összegyűjtött versek* (2006) az utóbbi [I-r] formulát hordozzák: „csak így ér valamit e földi lét, / szélszörtában napra forgó igéknek.” (Kiem.-ek tőlem: L. N.)

Hogy melyik az adekvát forma, ebben a kérdésben még az egyébként a témában úttörő munkának számító Cs. Gyimesi Éva monográfiája, az *Álom és értelem* sem ad megnyugtató támpontot: a szerző a vers interpretációjakor a „szélszörtában” változatot használja, miközben a könyve végén található irodalomjegyzékben Kántor Lajos *A költő életei* munkáját említi meg külön, tehát feltételezhetően, abból idézett műelemzése során.²² Egyébként – ha figyelmesen megnézzük az egyik előzményvers, a *Napraforgó(k)* kéziratát – magán a kéziratban is sok javítás fedezhető fel: éppen az „l” „r”-re való átírásának lehetünk tanúi²³.

Ez az alig-alig észrevehető, és csak a figyelmes olvasói-kritikusi tábor „izgató” probléma azért válhat kardinálissá, mert úgy gondolom, hogy valójában az egész költemény értelmezése az adott szóhasználaton múlik. A „csak így ér valamit e földi lét, / szélszörtában napra forgó igéknek” a legtriviálisabb és egyben legautentikusabb forma; semmiféle poétikai transzformációt, elvonatkoztatást nem igényel, ahogyan a „szélszóltában” szóhasználat sem okoz semmiféle törést, interpretációs nehézséget (Kiem.-ek tőlem: L. N.). Egyedül a „szétszólt” (napra forgó) igék jelsora hordoz összetettebb, mélyebb jelentéstartalmat. Valamit átörökít a mózesi „pusztába (szét)kiáltó szó”-ból, s ezáltal még tovább erősíti a verssor kissé szakrális jellegét.

2

A filológiai problémafelvetésen túllépve, még egy érdekesnek tűnő elemzési szempont kerülhet előtérbe: az aranymetszés szabályrendszere egy több évszázados tudásanyag alkalmazott módszere. Egy, az 1200-as évek elején élt pisai természettudós és festő, Leonardo Fibonacci a természet jelenségeinek vizsgálata közben nevezetes organikus arányosságra bukkant. A róla elnevezett Fibonacci-számsor tagjai az egész számokkal kifejezhető ún. aranymetszés-sort tartalmazzák.²⁴ (A Fibonacci-számsorban előrehaladva egyre jobban megközelíthetjük a mértani aranymetszést.)²⁵ De mi köze ennek Szilágyi Domokos *Napraforgójához*?

Az aranymetszés szakirodalmában kicsit is járatosak körében közismert az a tény, miszerint a napraforgó azok közé a növények közé tartozik (a kamilla, a különféle fűfélék és a fészekvirágok mellett), amelyre érvényesül a Fibonacci-számsorozat képlete.²⁶ Hiba lenne csupán a Szilágyi Domokos-i versszövegben jelentkező esztétikai tárgy, a naprafor-

²² A könyv végén szerepeltetett irodalomjegyzékben a *Tengerparti lakodalom* és a *Kényszerleszállás* című kötetek csak mint recenzált könyvek szerepelnek, nem önálló irodalomként!

²³ A kézirat lelőhelye: *Vissza a Forrásokhoz 5. Szilágyi Domokos az irodalmi kánonokban*. Szerk.: Czintos Emese és Balázs Imre József. *Helikon (Erdélyi)*, 1998. jún. 25. 3.

²⁴ Ennek lényege, hogy minden szám az öt megelőző két számjegy értékével egyenlő: 0+1=1; 1+1=2; 1+2=3; 2+3=5; 3+5=8; 5+8=13; 8+13=21 stb.

²⁵ Bővebben lásd: Lendvai Ernő: *Bartók költői világa*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1971. 147.

²⁶ A napraforgó tényérján elhelyezkedő spirálok száma: 13, 21, 34, 55 és 89. Szirmainak száma: 34. Lendvai Ernő: i. m. 149.

gó kapcsán, mintegy asszociatív, messzemenő kijelentéseket tenni, és az aranyetszés verbéli érintkezési pontjait erre alapozva vizsgálni. Alaptalannak és több ponton is támadhatónak vélünk az aranyetszés szabályának „ráerőszakolását” a *Napraforgók*ra, ha nem vennénk figyelembe az előbbin kívül még két mozzanatot. Az egyik, hogy Szilágyi Domokos jól ismerte Bartók művészetét, mi több, szintézisteremtő társként a *Bartók Amerikában* című versében örök emléket állított a nagy zenetudósnak. (Lendvai feljegyzése szerint – Bartók kedvenc virága a napraforgó volt.)²⁷ A másik mozzanat, ha hipotetikus megjegyzés is csupán, de feltételezhető – habár erről nem olvasni a költő leveleiben, feljegyzéseiben –, hogy Szilágyi Domokos ismerhette Lendvai 1971-es idézett munkáját Bartók „költői világá”-ról.

A konkrét elemzésre térve: mára már igen nagy az irodalma az aranyetszést kimutató különböző művészeti alkotásoknak, legyen az irodalmi vagy zenemű. A sort most a *Napraforgók* szaporíthatja/bővítheti, amennyiben néhány érdekes momentumot számba vesszünk.

A dolgozat homlokterébe állított költemény 24 sora közül a Fibonacci-számsor tagjainak megfelelően a következők: a 0. (=cím!), 1., 2., 3., 5., 8., 13., 21. sorok. A 0. sor, a cím, valójában az aranyetszést magában hordozó növényi szervezet, s egyben a vers „mise en abyme”-je,²⁸ azaz a vers gondolati magva, amely sűrítetten többletjelentést hordoz magában. Az 1–2. sor a költemény nyitó hasonlata, amely már készen volt a *Napraforgó(k)*-ban, tehát csak átörökített nyersanyag: két, kölcsönvett szírom. A vers 3. sora valójában szintén nem „original” verssor²⁹. A következő 5-ös számú sornak a pretextusként is fölfogható *Napraforgó(k)*-ban lesz fontos szerepe, erről később szólunk. Itt hármas alliterációjával lesz kitéüntetett szerepe, s teszi zeneivé a költeményt.

A 8–12. sorig a *Nyár* variánsorait találjuk, majd a 13. sorban egy olyan poétikai nézőpont érvényesül, amelyben a költői én földi fogolyként értékeli önmagát:

„Fekszem a földön, engedelmes foglya”³⁰

és ennek szerves folytatása a 22. sor:

„fekszem hason, hátam vetem az égnek – ”³¹

A 21. sor („*rakoncátlan hívét*”) sajátos szószerkezete nyelvi megformáltságában is jól beleillik a szövegbe. Nem „keresetlen”, hanem nagyon is találékony és tudatos ez a jelzőválasztás, hiszen a fegyelmezetlen, szófogatatlan költői-emberi magatartást sűríti magába. Figyelemfelhívó szándékú lehet a vers tipográfiai jelzése is: a versben ugyanis ez az egyetlen sor van egyedül elkülönítve a többitől, itt zárójeles formát alkalmaz a költő.

A korábban ígért 5-ös számú sorra esetleges megoldásként említhető a következő: amennyiben a költemény vége felől számítjuk a sorokat, az ötödik sor a „*talán a sors kivéd*” versmondattal, amely az *Napraforgó(k)*-ban annak aranyetszési pontja (a vers 8.

²⁷ Uo.

²⁸ A szót Andre Gide csaknem százéves naplófeljegyzésében használta először, onnan került át a köztudatba és vált elemző jelenséggé és új interpretációs utakat nyitó eszközzé egyszerre. Említésekor az önreflexió egyik változatáról van szó, amikor is a szöveg egy részlete az egész szövegről magáról állít valamit, azt világítja meg, vagy azt értelmezi.

²⁹ Lásd a *Nyár* 1–2. sorát; mellesleg ott is arányszámról beszélhetünk!

³⁰ Kiemelések (öncélúan) tőlem: L. N. (Megjegyzés: Az idézett verssor kifejezése lehetne a „*Gaiarabja*” szóösszetétel.)

³¹ „A magány nyomorúságát a földnek és az égnek támaszkodó önátadás bizalma enyhíti, és a hit pillanatnyi kegyelme is segít értelmet találni az életnek: »talán a sors kivéd / (rakoncátlan hívét)...«- Cs. Gyimesi Éva: i. m. 150.

sora!). Az előbb említett átdolgozott *Napraforgó(k)* vers szintén hordoz érdekességet. A 25 sorból álló, három strófára tagolt költemény verstestének aránypontja az előlről és visszafelé számított 13. sor, amely egy és ugyanaz nyilvánvalóan, és egyben a lírai én centralizált gondolata, ha úgy tetszik, a vers magva:

„igém – vérem szólva szórtam.”³²

A költői világfelfogás és önértelmezés különös találkozási pontja ez: a messianisztikus költői létértelmezés nem differenciálódik: a költő szava/igéje krisztusi áldozattéllé válik: „vérem szólva szórtam.” A szétszólt igék egyébként az 5., illetve a vers vége felől számított 21. sorban (mind a két szám a Fibonacci-sor tagja!) ott artikulálódik a költő hangján:

„úgy szórom szét, marokra fogva...”

Ebben a 24 soros költeményben Szilágyi Domokos nemcsak egy állapotjelentést ad magáról: úgy gondolom, hogy a költő halála évének termései között található *Napraforgók* című versben artikulálódó lírai énben lehetetlen különválasztani a kisebbségi sorban tengődő szerző fájdalomát a privát magány érzésétől. Habár az erdélyi magyar költészetet nem egyetlen szerző alkotja, mégis magányosnak érzi magát társadalmi-politikai, történelmi-kulturális érdekei, és nem utolsósorban nyelvi elszigeteltsége miatt. „Azok, akik az emberi létezés abszurd tapasztalataival, vagy éppen magával a nyelvvel küzdenek, nem kell, hogy elutasítsák a nemzeti közösség iránt érzett felelősségtudatot. Különösen a kisebbségi létben, ahol többnyire nincs is mód arra, hogy valaki kivonuljon a szellemi küzdelmek arénájából, és magát a létezést szemlélve építsen magának személyes identitást.”³³ A fenti sorokat Pomogáts Béla *Hagyomány és nyitás* című előadásából idéztem, amelyben az irodalmár az irodalomértésben a 19. század végén bekövetkezett heideggeri fordulat utáni 20. századi nyelvfilozófiai (wittgensteini) paradigmaváltást értékeli. És ide kívánczok egy másik, igen szentenciózus megjegyzés N. Pál József tollából (*A paradigmaváltás természetéről*): „Szilágyi Domokos is azért volt a világon, mint bárki más: valahol otthon akart lenni benne.”³⁴

Az idén nemcsak Bartók halálára, hanem Szilágyi Domokos halálára is emlékezünk, immáron harmincadjára. Székelyhidi Ágoston a költő egyik születési évfordulóján azt mondta: „Úgy illik, hogy születési évfordulóján az élő Szilágyi Domokosról beszéljünk.”

Azt gondolom, hogy az emlékezés gesztusával minden alkalommal az élő *Szilágyi Domokos*ról kell beszélünk, akinek életműve – túl azon, hogy az érettségén egyetlen, választható téma az ő költészete a határon túli irodalom témaköréből – sok kérdést tartogat a számunkra. Mondjuk a következőt: „Még azt sem tudjuk, az egy talajból kinőtt virág miért olyan szint választ magának, amilyennel idefent megjelenik. Miért azt a verset nyílt Szilágyi Domokos – ez az emberi értelemmel megvert őszirózsa –, éppen ott és éppen akkor?”³⁵

³² Ezzel indokoltabb a szétszólt (igék) alakváltozat használata. A vers 16. sora is ezt erősíti: „próbálok megmarkolni szétszólt igém”. Kiem.-ek tőlem: L. N. (*Napraforgók*)

³³ Pomogáts Béla: *Hagyomány és nyitás – avantgárd és posztmodern. V. Szilágyi Domokos Napok*, Nagysomkút, 1998. 8.

³⁴ N. Pál József: *A paradigmaváltás természetéről*. In *Szilágyi Domokos Napok „Sajtóértekezlet” – Szilágyi Domokos és költészete negyedszázad távlatából*, 2001. Felelős kiadó: Muzsnai Árpád. 88.

³⁵ Csiki László sorai a *Tengerparti lakodalom* utószavában olvasható. Szilágyi Domokos: *Tengerparti lakodalom. Hátrahagyott versek*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1978. 110.

Borcsa János

Szilágyi Domokos Kézdivásárhelyt

Az írásunk címében foglalt helyhatározó Szilágyi Domokosnak a megnevezett helyszínen való szellemi jelenlétét lenne hivatva rögzíteni mindenekelőtt. Meg sem kísérelhetnénk az Ő esetében másfajta jelenlétről értekezni egyetlen meghatározott helyszínt illetően sem, amikor az egyik legfőbbre, a szülőföldre vonatkozóan is kijelentette egy alkalommal, hogy: „nincs is szülőföldem.” (*Nem létező szülőföld.* In. Utunk Évkönyv 1974)

Hogy a valóságban megesett-e a székely kisvárossal az, hogy Szilágyi Domokos mondjuk a Brassó–Sepsiszentgyörgy–berecki szárnyvasúton Kézdivásárhelyig vonatott egyedül vagy baráti társaságban, nem tudhatom, erre vonatkozó utalásra nem bukkantam. A Szilágyi Domokos földi vonulását közelről ismerők tehetnek erről valamást, vagy a jövőben élő életrajzírók deríthetik ki ezt. Az országot (kevésbé a nagyvilágot!) keresztül-kasul bebarangoló, útrakezéseiben a véletlenre sokat bízó költő esetében (Vö. Szilágyi István: „*Aztán kitágult a világ...*” in *A költő életei.* Bukarest, 1986) nagyon is elképzelhető lenne, hogy beigazolódjon a címben foglalt kijelentés tartalma a maga mindennapi vonatkozásában is. De most, ismételjük, nem kívánunk életrajzi nyomozásba kezdeni.

Szilágyi urbánus költő, de ami ennél is fontosabb: a József Attila-i „mindenséggel mérd magad”-elv egyik legkövetkezetesebb érvényre juttatója a második világháború utáni romániai magyar lírában. Ő az, aki tételesen is kimondta művészi és erkölcsi credóját, miszerint „*minden véges: megalkuvás.*” (*Bartók Amerikában*) A kisváros viszont mintha mindezeknek az elveknek az ellenkezőjére akarná rábírn az embert. Magánál Szilágyinál is találni – például magánleveleiben – kisvárosokra vonatkozó díszítő (!) jelzőket: „*változatlanul ronda*”, „*kies egy hely*” s így tovább. (in. *A költő életei.* Id. kiadás) Nem véletlen, hogy az alkotó ember ebből adódó konfliktusai mondhatni tipikusak. A *Bolyai János Vásárhelyütt* című Szilágyi-versből választott szakasszal példázhatjuk is a mondottakat:

*Kis szarka város, lábam nyomát
csókolni érdemtelen:
fojtó köldöksinóroddal végre
hagyj békét nekem!*

A Bolyai korabeli Marosvásárhely a géniusz számára nem is lehetett más (a régies helyhatározórag címbeli használata talán a kisvárosi megállt időt is idézi!), mint – a lírai hőssel szólva – „*szűk utcák, léptem szorítók*”, s ekként ítelve meg a körülményeket, a versbeli felkiáltás is indoklást nyer, az tudniillik, hogy „*ki mehet itt a fény felé?!*”

Túlzás nélkül állítható, hogy valamiféle teremő, alkotásra bíró energiaként élt sok helyütt és sokakban Szilágyi Domokos mind a nagy mőveket termő ezerkilencszázhatvanas-hetvenes években, mind halála után. Lírai hőséval, Bolyai Jánossal mondatja ki a költő különben az istenkáromlás-számba menő kijelentést is, hogy: „*Én – és jobban, mint ő! – teremtek.*” Nos, bizonyára ez a Szilágyi, a teremő költő volt jelen leghuzamosabb ideig Kézdivásárhelyt az 1970–80-as évek folyamán Boér Gézának köszönhetően, illetve járt-kelt vele együtt mint élő médiumban a városka utcáin-terein, kávéházaiban-vendéglőiben.

Boér Gézának a Szilágyival folytatott igen intenzív és tartós „párbeszéde” irodalomtörténeti dokumentuma a *teremtés csapdái* (sic!) című vers. Hosszú évekig dolgozott ezen a furcsa siratóéneken, saját minősítése szerint: kínversen. A keltezés szerint 1981 és 1986 között készült, de a költő életében nem, csupán posztumusz kötetében jelent meg, 1989 nyarán. A végóráit élő romániai diktatúrában ugye egy harminchetedik életévében távozó költőnek kijárt (!) a második verseskötet, amelynek anyaga jó fél évtizeddel előbb már a kiadóban volt, a tiltott művek listáját gyarapítván...

Szilágyi egyik verscímével játszva írta a kor- és pályatárs Szilágyi Júlia, hogy a költő a *Halál árnyékán* dolgozott mindig, Boér pedig éveken keresztül a halál gondolatával együtt kelt-feküdt, hogy úgymond *nehéz meghalni*, miközben egész életvitelével, önpusztító – hogy az általa kedvelt tipográfiai eljáráshoz folyamodjunk – *terápiával* például a véget igyekezett közelebb hozni önmagához. Csapdahelyzetben érezvén magát – de azt a nemzetrészt is, amelyhez való tartozását mélyen élte meg – idézte a teremő erejű Szilágyit. Az ő költészete és a Kányafőn befejezett élete rezonált igen nagy erővel Boér Gézában, aki középiskolai tanulmányai helyszínére, a szülőfalujához közeli Kézdivásárhelyre tért vissza 1975-ben fiatal költőként tanítani, a Babes–Bolyai Tudományegyetem oklevelével. Napi kapcsolata a szülőföld valóságával s az azzal való gondolati számvetés radikális következtetések levonására készítette Boért:

*agyak rejtekében
ha készült félőn itt valami
nem lett belőle
csak önretesz*

– s a vert váratat már be kell vallani

Míntha csak az idézett Szilágyi-vers hősének, Bolyainak a gondolatai (a fojtó köldök-zsinórról, a lépteket szorító szűk utcákról) köszönnének vissza a Boér-versben. A Boér-vers viszont teljes egészében tragikus hangoltságú, nyoma sincs benne iróniának, gógnak vagy hetykeségnek, mint Szilágyi Bolyait idéző versében, a súlyos „létleletek” megállapításában Boér kíméletlenül szőkimondó (lásd az önretesz metaforát!), s az önismeretigény fenntartásában a végsőkig következetes (önámítás helyett a vereségek beismerésére int).

Szilágyi volt az a költő Boér számára (Kányádi Sándor mellett), akit megidézett, akinek a világot illető kételyeit és fájdalmait mélyen magáévá tette, aki mértéket s életével-halálával költőmodellt jelentett. A Szilágyi-költészetben felvetett létkérdések és megfogalmazott gyötrő kételyek rendre megválaszolatlanok és megoldatlanok maradtak, Boér szavaival a „*sírköviülő*” kérdőjelek továbbra is fennállanak:

*miféle táj ez
mely véled nyugton aludva
sírköviülő kérdőjelekkel
tönkretesz*

A Boér-vers nyolc számozott egysége a hetedikről a nulladikig csökkenő sorrendben követi egymást, egy fordított irányú teremtésmítoszt idézve, mivel Szilágyi távoztával a költői látomás szerint mintegy a „visszateremtés” veszi kezdetét. Szilágyi hiánya, aki „sorsritmuson bicegve” tűnt el, istenverésnek fogható fel, de visszatérte sem hozna megváltást és vigaszt a teljes reményvesztettséget és nihilt hirdető Boér szerint, ugyanis „kész a csendbunker / ahol kotyvasztódik a semmi.” Egy ilyen, a létezésről alkotott negatív vízió kivetítése után következik aztán a vers befejező, nulladik egysége, amely a lírai alanynak a világgal és önmagával való végső számvetését tartalmazza:

*a térből válok ki
és számomra nem leSZ már iDő
utánam semmi nő
hisz a nincs lesz velem*

*suhanok seholba zuhanok
magamból kifosztott
űrsújtott nincstelen*

A teljes tagadást magukban hordozó szavaknak és mondatoknak mégis mintha valamiféle állítás, valamiféle pozitív értékelmutatás mondana ellent, amit az utolsó verssegység tipográfiailag rejt magában azzal, hogy egy-egy szó *sz* és *d* betűjét kiemeli a szerző, megidézvén az iniciálékkal Szilágyi Domokos szellemi jelenlétét Kézdivásárhelyt csakúgy, mint mindenütt, ahol az Ő műve befogadásra talál.

Bertha Zoltán

Szilágyi Domokos-émlékkiadványok a szatmári szülőföldön

Ha van az újabb magyar líratörténeti fejlemények között olyan valódi paradigmaticus jelenség, amely a tradicionális sorsköltészeti szemléletformákat és modalitásfajtaikat megrendítő hitelességgel tudja átkötni a későbbi posztmodern szövegépítés kezdeményeivel: Szilágyi Domokos lírai életművének teljesítménye mindenképpen az. A József Attila-i, Nagy László-i tragikus erkölcsi világkép szervesen ötvöződik a játékos szövegkonstrukciók weöresi ihlettypusaival és sziporkázó univerzalitásával, majd az ironikus és groteszk nyelvjáték (késő)modernség utáni perspektíváival. Nagyjából az a világszerúség és nyelvszerúség viszonyát átrendező, újjáalakító és a jellegadó tendenciákat a relativizáló szövegiség távlataiba áttoló költészettörténeti folyamat zajlik le így ezek között az összefüggések között, amely általában is jellemezte a hatvanas években bekövetkező nemzedékváltás (sőt „korváltás”) szemlélettágító irányait – az erdélyi Forrás-generációtól az akkori felvidéki vagy vajdasági („symposionista”) fiatalokig, Lászlóffy Aladártól vagy Tózsér Árpádtól Tolnai Ottóig és Tandori Dezsőig. Szilágyi Domokos monográfiusa, Cs. Gyimesi Éva (*Álom és értelem – Szilágyi Domokos lírai létértelmezése*, Bukarest, Kriterion, 1990) így összegzi értelmező megállapításait erről az átmozgásról, illetve határhelyzetről: „csupán most, az ezredfordulóról visszatekintve nyeri el igazi jelentőségét Szilágyi Domokos lírájának értéküzenete. Rövid ugyan a történeti távlat, de már felismerhető, hogy költészete egy sajátosan huszadik századi szemléletváltás, kultúrtörténeti cezúra mélyen megszenvedett, maradandó értékű költői tárgyiasítása. Kelet-európai bélyegével együtt fejezi ki két egyetemes érvényű, ám egymástól gyökeresen eltérő világlátás – a modern és a posztmodern – szembenállását, egyidejűségét és összeférhetetlenségét. Szilágyi Domokos a modern és a posztmodern látásmód és formavilág közötti átmenet – még pontosabban: ütközés – képviselője”. Ez a paradox szintézis pedig éppen elvonatkoztható filozofikuma, illetve „eklektikus”, „polifón”, „transztextuális” jellege folytán maradhat eleven és inspiráló a ma nemzedékei – egy Szócs Géza- vagy Kovács András Ferenc-típusú költészetfelfogás és szövegalkotásmód számára (csak erdélyieket említve) is. Miközben megszólító ereje nem csökken azok körében sem, akik az autentikus sorsirodalmi hagyományból átörökített bajvívó erkölcsi szenvedély, az érzékletessé hevített szenvedéstudatot átjáró drámai moralitás hangnemi és stiláris minőségeire fogékonyak: a sorslátás személyes, nemzeti és összemberi dimenzióira. (Neo)avangárd és népiesség, ősiség és kísérletezés, kiáltás- és jeltípusú képi, vizuális, fonikus experimentalizmus, magyaros és világirodalmi versformák, ritmus- és ütemképletek egymásra halmozódó sokasága: egyszerre érvényesül. Rokonságban a hagyomány ezernyi válfajával, változatával, a romantikus lelki expanzió ösztönzésétől a személytelen tárgyvers objektivitásáig,

a szakrális megszólalástól a vulgárisig, a protestáló „beat”-hangütéstől az abszurdig, vagy éppen a bartóki modell szerinti összehangolásáig archaikus-folklorisztikus és individuális-magaskulturális értékvilágnak. Egy demitizált, profán életrend vagy inkább életkáosz közegeben, a megtartó erejű humán örökség romjain vállalja a költő egy régi-új értékeszményeket aktivizáló emberi létezéslehetőség rekonstrukcióját. Szemben vagy együtt a gyökeréig átérzett elidegenedés tragikus egzisztenciális gondtapasztalatával. Megküzdve a modernitás személyiségfelforgató alapélményével – s hitelesítve az ember örök sóvárgását az immár elérhetetlen teljességre. „*Csak az igaz, ami végtelen, minden véges: megalkuvás*” – hangzik a szellemi létező időtlen vágyát megszólaltató (sőt kinyilvánító, hirdető) szállóige, a keserű, szarkasztikus negatív prófécia, de a fájdalomban is a végső, ősideálok megtagadhatatlanságát valló heroikus szentenciák intonációjával. S amit a felőlő disszonanciák bizonyítanak: maga a lét alapvető egzisztenciális és ontológiai megoldhatatlansága, logikai értelmezhetetlensége és enyhíthetetlen pszichológiai teher- tétele. Az eredendően korlátok közé szorított élet, az egyszerűség és az egyedi végesség abszolút tudásának felfoghatatlan, meghaladhatatlan önellentmondása („*itt nem a végtelen, hanem a véges az, ami föl nem fogható*”). Az erdélyi létköltészet egészét áttekintő új (és invenciózus fogalombevezető „hermenetikai” – azaz a megértés műveletei, az értelmezés folyamatai közé az irodalom- és művelődéstörténet eszmei-erkölcsi kérdéseit is fölvevő) monografikus tanulmánykötetében Balázs Tibor (*A romániai magyar létköltészet története 1919–1989*, Bp., Accordia, 2006) éppen ezeket a borzongató-fojtogató léttörvényeket feszegeti, boncolgatja – amint azok a költői reflexió gondolati-metafizikai övezeteiben testet öltenek. Ahogy a tiltakozó, lázadó, sőt az emberiség, az emberi nem, a „genus” egészét lázító személyiség magát a létet pörölné be az elmúlásért. „Szilágyi Domokos emelte az egzisztenciálfilozófiai szorongást mint diszpozíciót olyan költői rendd, amelyben *énjét* végzetesen elszigeteli; jelenvalótlétét, heideggeri terminológiával mint *'solus ipsét'*-t tárja fel. A költő ezen diszpozíciója a heideggeri *'hátborzongató idegenséget'* egy időben interiorizálja és menekül tőle. Szorongásában egyvalakít képes csak megszólítani – személyes Istenét –, de őt is csak azért, hogy végletesen jelenthesse ki számára *a saját* végességének, ergo idegenségének diszpozícióját: *'Hagyj magamba belémhalni'*” – fejtegeti.

A harminc éve fiatalon (harmincnyolc éves korában) elhunyt Szilágyi Domokos bölcséleti és esztétikai értelemben egyaránt eszméltető, horizontnyitó életműve azonban nemcsak hogy elfoglalta kanonikus helyét a modern magyar irodalomtörténetben, hanem máig élénk hatással is bír a mindenkori sorskérdésekkel illúziótlanul szembenézni akarók körében. Verseinek és egyéb írásainak, hátrahagyott műveinek a többféle kiadása után is jelennek meg még eddig nem, vagy alig ismert, illetve új rendszerezéssel összeállított munkái. Ilyen könyv volt nemrégiben az úti jegyzeteket tartalmazó kötet (*Útinapló – A Volga Nyugaton*, szerk. H. Nagy Mária, Kolozsvár, Kalota, 2004), majd legfrissebben (már a halálévfordulóra elkészítve) az eddigi szövegközléseket szisztematizáló gyűjteményes kötet – Szilágyi Zsófia Júlia gondozásában –, az *Összegyűjtött versek* (Bp., Fekete Sas, 2006). Közben pedig a Szilágyi-recepció és -filológia is jelentős eredményekkel bővül: Pécsi Györgyi válogatásában és szerkesztésében napvilágot látott a *Kényszerleszállás – Szilágyi Domokos emlékezete* (Bp., Nap, 2005) című átfogó és reprezentatív életrajzi, irodalomtörténeti összeállítás; Szokolczay Lajos (korábbi vers- és életmű-válogatások közlétevéője) monumentális új tanulmányköteteiben kismonográfia-terjedelemben értekezik róla (*Erdélyi ősz*, Bp., Napkút, 2006, *Kikötő*, Bp., Hungarovox, 2006); a szülő- és felnevelő szatmári vidékeken az elmúlt bő évtizedben tartott ünnepi és tudományos megemlékezések pedig szintén kiadványok sorát töltik meg.

Ez utóbbiak a hűségesen ápolt szülőföldi Szilágyi Domokos-kultusz ékes bizonyítékai: írásos foglalatjai. Szatmárnémetiben, a költő középiskolai tanulmányainak színhelyén már

a kilencvenes évek elején köztéri mellszobrot állítottak neki (majd a vélhetően magyar-ellenes indulatból megrongált alkotás helyén, 1995-ben, végleges bronzváltozatában újraavatták), s ekkortól (1993-tól) indult az azóta hagyományossá vált Szilágyi Domokos Napok rendezvénysorozata is – döntően a Szatmárnémeti Kölcsey Kör és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és annak partiumi vezetősége, jelesen Muzsnay Árpád EMKE-alelnök áldozatos művelődésszervező munkájának köszönhetően. Később aztán a (várossá előlépett) szülőfaluban, a szülőházban (Nagysomkúton) emlékszobát rendeztek be, és a gyermekkor más színterein (a református lelkész apa szolgálati állomáshelyein, Batizban, Magyarláposon) is helyeztek el emléktáblákat. 1998-ban (a hatvanadik születési anniversariumon) pedig már (ugyancsak a Kölcsey Kör és Muzsnay Árpád szerkesztésében, kiadásában) megjelent az *V. Szilágyi Domokos Napok* anyaga, majd ezt követően a VI. és a VII. ünnepségsorozaté is; az előbbi (a halált követő huszonötödik évben) „Sajtóértekezlet” – *Szilágyi Domokos és költészete negyedszázad távolatából* címmel 2001-ben, az utóbbi, „Sajtóértekezlet II.” – *Szilágyi Domokos és költészete az ezredfordulón* címmel (a 2003-as találkozó előadásait közölve), az *Évfordulós tanácskozások (Ady Endre, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos, II. Rákóczi Ferenc, Móricz Zsigmond) 2002–2004* főcímű 2005-ös összefoglaló kötetbe illesztve. (De még Nagybányán is jelent meg egy kis emlékkiadvány *In memoriam Szilágyi Domokos 1938–1976* címmel, Klacsmányi Sándor szerkesztésében, 1993-ban.)

Ezek a gazdag tartalmú dokumentum- és tanulmánykötetek egyfelől részletesen tudósítanak a Szilágyi Domokos életművét kutató és népszerűsítő erőfeszítések szerteágazó (érdekességekkel, adalékokkal színezett) folyamatairól, másfelől pedig megőrik a szakmai konferenciákon elhangzottakat: vagyis hozzáférhető közkinccsé teszik azok szellemi hozadékát. Megtalálhatók bennük a különféle szavalatok és verses-zenés előadóstek programjai, köztük az Illyés Kinga pódiumműsoré (Varga Domokos ráhangoló lírai bevezetőjével) vagy a Szépfalusi István és Márta vezette bécsi Bornemisza Péter Társaságé, a szoborkoszorúzó és emlékhelyi köszöntő beszédek egy része, beszámoló Tőkés Lászlónak a költőre is emlékező nagysomkúti istentiszteleti, igehirdető szolgálatáról, és így tovább Király László és Kovács András Ferenc emlékkerseiig, Lászlóffy Aladár kisesszéjéig, a Szatmár megyei diák versmondók tájékozódásáról szóló felmérésekig (Csirák Csaba cikkéig) vagy Szépfalusi István 1976-os levélnekrológjáig. Akinek 2001-ben Szatmárra is elhozott könyve, a *Találkozások Európával – Bornemisza Péter Társaság (1960–1995)* (Bp., Magvető, 1995) híven idézi fel az erdélyi írók bécsi vendégeskedései, szereplései között a Szilágyi Domokosét is 1972-ből. – A sikeres szatmárnémeti rendezvényekről egyébként a gyakori résztvevők újabb könyveiben is olvashatunk: például Szokolczay Lajos említett kötetében (kulturális barangolásait rögzítő „ezredvégi naplóiban”), Szilágyi Domokos monográfiájában (*Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?*, Bp., Balassi, 1996) és több alapkiadás (valamint *A költő életei* [Bukarest, Kriterion, 1986] című emlékkötet) szerkesztőjének, fémjelzőjének, Kántor Lajosnak a *Gondolatok Keletről Nyugatra* (Bp., A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia, 2000) című „közérzetkrónikás” írásgyűjteményében, vagy Pomogáts Béla „Kárpát-medencei körsétás” úti jegyzetei és beszámolóit között (*Magyarok között a nagyvilágban*, Bp., uo., 2003). S alapvető kérdéseket taglaltak ők szatmári előadásaikban is.

Hagyomány és újítás, avantgárd és posztmodern összefüggéseiről szólva Pomogáts Béla a modernség három fő korszakmeghatározó tendenciáját, az irodalom létformájában is lényegi változásokkal, „paradigmaváltásokkal” járó vonulatát vázolta föl. Az első a romantikus-újromantikus és nemzeti klasszicista, sőt modern népies áramlat „herderi” indíttatású világszemlélete, amely az irodalom és a nemzet ügyét szorosan és szervesen összekapcsolta; a második az egzisztenciális emberi problematikát a középpontba állító

„heideggeri” paradigma; a harmadik pedig a nyelvben való lét, a nyelv által történő létezés alapkérdéseire reflektáló nyelvfilozófiai, „wittgensteini” perspektíva. S érdekes és jellemző, hogy Szilágyi Domokos világgépe, poétikája, abszolútumkereső, értékdemontáló nyugtalan perlekedést, küzdést, lázadást tanúsító etikai magatartása (mint általában minden szintetizáló nagy modern költészet) mindhárom kihívással megbirkózott: az egyéni és közösségi emberi létezés és a nyelvi önreprezentáció legsúlyosabb összefonódó sorskérdéseivel. Így ötvöződhet nála folklorizmus és avantgardizmus, archaikus népiség és elvonatkoztatató modernizmus is – bartóki szellemben; Pomogáts Béla szerint „hogy Németh László merész álma: a ’bartóki szintézis’ költészetünkben is megvalósult, abban az erdélyi költőnek is van szerepe”. És kortársainak, nemzedéktársainak is, hiszen ők együtt – jelentős részben a Forrás-nemzedék legjobbjai – hajtották végre azt a revitalizáló „vérátömlesztést” a romániai magyar irodalomban is, amellyel rehabilitálni lehetett az érvényes költői hagyományokat, és addig ismeretlen hangokkal fel is frissíteni a megmerevedő lírai beszédmódokat. Intellektuálisan, bölcséleti és műformai tekintetben egyaránt kitágítani a szellemi-művészeti dimenziókat – azokban a hatvanas években, amikor például „magának a szabad versnek a létjogát is újra ki kellett küzdeni, vitákban és a költői gyakorlatban” – amint azt a Forrás egyik mérvadó korabeli kritikusa, Kántor Lajos mai szemmel is fontosnak tartja említeni az akkori időkre visszatekintő és személyes emlékeket is sorakoztató írásaiban. Szilágyi Domokos költői eredetisége kiváltképpen megmutatkozott a mozaikos, montázs- vagy kollázsjellegű, polifonikus versszimfóniák megkomponálásában, s ezekben a struktúráképző variatív zeneiség és vizualitás, az utalásos szöveggköziség különleges szerephez jut. Láng Gusztáv éppen ezeket a sajátosságokat vizsgálva elemzi a vendégszövegek természetét – a nagy Bartók-versben (*Bartók Amerikában*) az Illyésre, József Attilára és másokra rájátszó szövegallúziókat, a Petőfit, Vörösmartyt, Radnótit idéző utolsó példázatos („virrasztó”) parafrázisversekben a jelentéses intertextualitás módoszatait, megállapítva, hogy „Szilágyi Domokos a vendégszövegek szinte minden funkcionális lehetőségét kikísérletezte”, s hogy olykor „a szövegidézéssel történő emlékidézés hagyományokhoz híven emelkedett hangnemétől a destrukció sem idegen”. Effajta alakzatokat vesz szemügyre tanulmányában Juhász Andrea is, és Szilágyi Júlia szintén a stílustörténeti értelemben is összetett versnyelv hallatlanul változatos szóképi, metaforikus rétegeire világít rá; arra, hogy ez a regiszterkészlet meg tudja szólaltatni „a magyar vers majd minden hangját, szinte teljes klaviatúráját”.

Többen elsősorban a költői magatartás megrendítő hitelességének az összetevőit boncolgatják. Gálfalvi Zsolt a tragikum és a játék viszonyait, a „remény s rettenet” közötti őrlődés és létküzdelem stációit világítja meg; „az elsődleges filozofikus-metafizikus jellegű feszültségek történelmi eredői az egyetemes embersors időhöz és környezethez kötött megjelenési formáiként rajzolódnak ki a lét eleve adott, megmásíthatatlan tragikumán belül” – summázza. Kereskényi Sándor az elidegenedés tragikumát nyomatékosítja, s a költő legfőbb intellektuális stratégiájaként „különös”, „katartikus” és „antidogmatikus panteizmusát”, „panteista messianizmusát” – amellyel (e „néma üvöltéssel”, e „reményen túli reménnyel”) „a Kárpát-medencei értelmiségi egyik legjellegzetesebb szószólójává” válhatott. A szabadság teljességét, a vállalható élet értékeszményeit követő személyiség kiúttalanságának körülményeit – az értelmetlen halál, az öngyilkosságig vezető kényszer működését – tárja fel Székelyhidi Ágoston is – a fojtogató hatalmi rendszerrel szembehelyezkedő, irányjelző szellemi alternatíva megtestesítőjét tisztelve Szilágyi Domokosban. Kádár Ferenc Cs. Gyimesi Éva egyik alaptéziséhez kapcsolódva – s a művészi alkotás lelki motivációira fókuszálva – hangsúlyozza a hitvesztés mozzanatait, a végül újra fölerősödő szeretetvágy, összetartozás-érzet és küldetéstudat elemeivel együtt, s a ténnyel, hogy a költő „halálának is közvetett oka a diktatúra volt”. N. Pál József pedig a

szabadságküzdelem, a mindenségigény kozmikus vonásaira – a „megtörhetetlen morális tartás” épségére és az illúzióporlasztó „kényszerleszállás” gyötrelmes vigasztalanságára –, s esztétikailag az „enciklopédikus tudásra utaló örökség rendezett kavalkádjának” káprázatos formakincsére mutat rá.

Több tanulmány külön sajátos területekre és vonatkozásokra irányítja a figyelmet. Végh Balázs Béla Szilágyi Domokos gyermeklíróját, gyermekírói tevékenységét tekinti át és értékeli. Demény Péter (egyres József Attila-párhuzamok felderítése mellett) a Kovács András Ferenc szerepjátszó, alak- és identitásváltogató, énsokszorozó költészetére tett hatásokat méri fel, kitérve az eltérésekre is: míg az abszolútum szertefoszlását megszenvedő nagy előd – a tragikus iróniával is – „lázad az én és a nyelv széttöredezettsége ellen, utóbbi éli és szenttelenül leírja ezt az állapotot”. Bence Lajos a költő Mura-menti (és az élénk avantgardizmus kontextusát jelentő délvidéki) recepcióját foglalja össze. Fazakas László (forrásértékű szövegvizsgálatokkal) az örökölt protestáns hagyomány, a vallási és biblikus motívumok jelentőségét emeli ki. Balogh E. Csaba pedig a lélekkilozófiai mélységű játék (és a „kamasz angyalra” jellemző játékon átsugárzó) teljességigézet lényegi magatartás-, szemlélet- és poétikum meghatározó karakterjegyeit veszi számba és kíséri nyomon részletes, érzékeny megfigyelések sokaságával.

Mindezek az értelmezői törekvések pedig elevenen tanúsítják és híven példázzák: magát is minősíti, önmagát is becsüli egy klasszikussá vált nagy költő utókora, ha nem marad hálátlan.

Sütő András (Balget Iskander fotója)

Pintér Lajos

Az égtartó ember

(Búcsú Sütő Andrástól)

A Forrás barátjától, a magyar irodalom világirodalmi rangú alkotójától búcsúzunk.

A Magyar Írószövetség 1992-ben, Tornai József elnöksége alatt, az elnökség egyhangú ajánlásával Nobel-díjra javasolta. Ez a kandidálás is jelzi írói súlyát. A díj a magyar irodalom egyetemességére irányíthatta volna a világ figyelmét, a határokon túl élő magyarokra és kultúrájukra. A kortársi magyar irodalom rangjára. De erre irányította a figyelmet a jelölés is. Magasztos, szép pillanat volt ez.

Sütő Andrást a Forrás elmúlt négy évtizedében visszatérően szerzőnknek tudhattuk. Recenziók, tanulmányok jelzik az Időben, hogy munkásságának megbecsülése is folyamatos.

A folyóirat második évében, 1970-ben írt pár sort Zsögödi Nagy Imre festő képe alá. Akkor még, és szinte 1989-ig, a határokon túlról küldött írói szó csempészárúnak számított. „Az Ő állandó mondanivalója a világról: annak a népnek mindennapi küszködése, amelyből vétetett.” Írta jellemzésül, s írhatta volna önjellemzésül is.

1973-as írásából idézek még szívesen, Emlékbeszéd Nagyenyeden a címe, és a kollégiumi diákeveket eleveníti föl. „Mi tagadás: mégiscsak a vén diákok közé tartozunk, és akik elnézzük ezt a fügevirág ifjúságot, aki itt áll előttünk, valamiféle vigaszt mégiscsak éppen ők adnak...”

Így idézi a „vén diák” a reményt, a jövőt, a „fügevirág ifjúságot”.

1977-ben, 50. születésnapján pedig a folyóiratban publikált levelében azt üzenete: „Tartós szép emlékem a kecskeméti látogatás, a Forrásnak – egész közösségének – irántam tanúsított baráti figyelme, valamint a lakiteleki találkozó, mikor is újra kiderült: a közös gond az irodalomnak is arany-abroncsa.”

Épp harminc év múltán, most a nyolcvanadik születésnap köszöntésére készült a szerkesztőség. De a köszöntő szavak helyére immár az emlékező és a gyászörtségben tisztelgő szavak kerültek.

Elment Sütő András, elment az égtartó ember. Égtartó ember, ahogyan épp Czine Mihály nevezte a Forrásban.

Hittel és a maradék reménységgel írom: újra jönnek és mindig lesznek égtartó emberek.

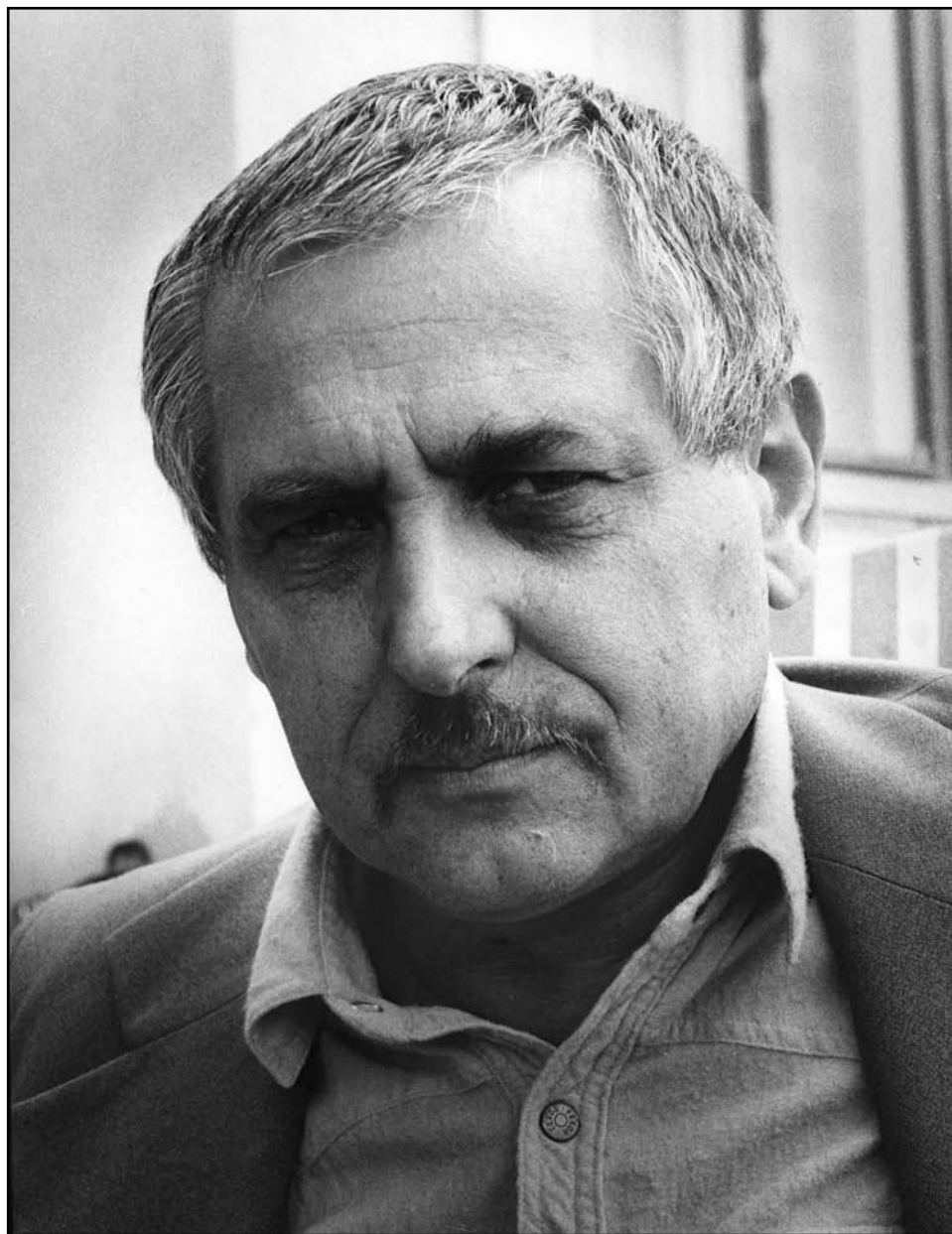
Füzi László

Búcsú Hatvani Dánieltől

2006. október 13-án, három hónappal hetvenedik születésnapja előtt elhunyt Hatvani Dániel, lapunk egyik alapító szerkesztője, 1974 és 1988 közötti főszerkesztője. Tevékenysége meghatározta a lap szellemi arculatát, a szociografikus szemléletmódot, a neve által jelzett időszakban vált a *Forrás* havi megjelenésű folyóirattá, az általa kialakított működési formák sok vonatkozásban a mai napig jellemzik szerkesztőségi munkánkat.

Hatvani Dániel Tiszaderzszen született 1937-ben, a szegedi egyetemen szerzett jogi diplomát, 1960 végétől újságíróként dolgozott a Petőfi Népe szerkesztőségében. Az írással már egyetemistaként eljegyezte magát, Kecskemétre kerülése után a Kiskunságban is jelentek meg írásai, a *Forrás* szerkesztőségének a folyóirat indulása óta tagja volt. Varga Mihály eltávolítását követően, 1973. november 1-jétől lett a lap főszerkesztője, 1974 januárjában szerepelt a neve főszerkesztőként a folyóiraton először. Nevéhez kapcsolódik az addig kéthavonta megjelenő folyóirat havonkénti megjelentetéséhez szükséges feltételek megteremtése (lépcsőzetesen történt ez, előbb évente tízszer, majd tizenkétszer jelent meg a lap), ehhez kapcsolódóan a szerkesztőségi munka kereteinek és a szerkesztőség szerkezetének kialakítása, máig hatóan. Mindezek azonban csupán a külső kereteket jelentik, annál is inkább, mert Hatvani Dániel tizenöt éven keresztül volt a lap főszerkesztője, így munkája meghatározó jelentőségűnek bizonyult a folyóirat történetében. Elfogadva a Varga Mihály által megteremtett alapokat, a *Forrás* látókörét egyrészt a szociográfia további hangsúlyos szerepeltetésével, irodalomtörténeti-elméleti háttérének megteremtésével, másrészt pedig az ehhez az irányzathoz kötődő szépirodalom közlésével bővítette. Szerkesztése alatt rendszeresen jelentek meg interjúk, Hatvani Dániel készítette őket, elemzések a harmincas évek nagy szociográfiai hullámával kapcsolatosan, és tanulmányok, recenziók az újonnan megjelent szociográfiai kötetekről. A hetvenes-nyolcvanas években vita folyt arról, hogy létezhetnek-e egyáltalán irányzatos folyóiratok, erre a vitára utalva ki kell mondani, hogy a *Forrás* a hetvenes évek második felében és a nyolcvanas évek elején irányzatos folyóirat volt, Hatvani Dániel legfőbb érdeme ennek megteremtésében mutatkozott meg. A *Forrás* irányította rá a figyelmet az 1943-as szárszói konferenciára, a népi kollégiumokra, a népi mozgalomhoz kapcsolódó könyvkiadásra, s így tovább, másrészt pedig kereste azokat a pontokat, amelyeken keresztül ez a hagyományvilág tovább éltethető lett volna, itt ismét csak a mozgalommá szerveződés mintáira, a tanácskozásokra, a könyvkiadásra gondoltok. A történetiség mellett a szociográfiák révén a napi élet gondjai is helyet kaptak a lapban, Hatvani Dániel ezek tisztázásához kereste a történeti háttérrel.

Hatvani Dániel a szerkesztői munkája mellett jelentős költői-írói-szociográfusi munkásságot mondhatott a magáénak, ám ahogyan az lenni szokott, a szerkesztői munka „ránőtt” mindarra, amit megteremtett, a szerkesztés eseményei, a *Forrás* körüli történések nagyobb figyelmet kaptak, mint írói-költői munkásságának összetevői. Első verseskötete még 1965-ben jelent meg (*Üvegcserepek*), ezt újabb verseskötetek (*Koronaakác*, 1975;

Hatvani Dániel (Balget Iskander fotója)

Totemarc, 1979), szociográfiai könyvek (*Füst száll fölfelé*, 1977; *Vízalatti harangok*, 1989) és prózai kötetek (*Homokfolyam*, 1984; *Erre csörög a dió*, 1989) követték, 1997-ben jelent meg a *Tilalomfák árnyékában* (*Egy irodalmi főszerkesztő emlékirata*) című emlékezése. Kecskemétről való távozását követően Békéscsabán élt, előbb az *Új Auróra* című folyóiratot, majd annak utódjaként a *Napóra* című lapot szerkesztette, ennek megszűnte után Diósjenőn, majd Budapesten, azután Szatmár községben, később pedig Bodrogkeresztúron élt, közben újabb köteteket jelentetett meg, s új kötetei állnak megjelenés előtt.

Írói-költői világát két alapvető vonás határozta meg, ezek közül az egyik annak a helyzetnek és közegnek a megismerésére irányult, amelyikben élt, a másik pedig a kitörési pontok megtalálását tűzte ki célul. Az elsők között volt, aki a kecskeméti és a Kecskemét környéki világot riportokban, interjúkban és szociográfiákban felmérte, ebben szerepet játszott történelmi érdeklődése is. Ezt a tudást elbeszéléseiben is hasznosította. A folyamatosan kialakuló kelepcehelyzeteket nem tudta elfogadni, elbeszéléseiben meghatározó szerep jut a kiutat kereső hősöknek. Igaza volt Szekér Endrének akkor, amikor arról beszélt, hogy Hatvani otthon érzi magát a homokvilágban: „Hatvani igazi tengere nem a kék víz végtelenje – olvashatjuk a jellemzést –, hanem a Duna–Tisza közének homok-sivatagja, a ‚csillagokig‘ felérő nyárfákkal, ‚szöcsketermő aszályal‘. Ez a homokvilág az ő otthona, itt érzi jól vagy rosszul magát, itt kísérli meg a lehetetlent: rejtett kalózlobogójával költői tengerre szállni”. Másrészt viszont igaza volt a verseskönyveket szemlésző Lengyel Balázsnak is, aki azt emelte ki, hogy Hatvani Dániel legfőbb törekvése a paraszti lét múltjával való szembefordulás. Ez a kettősség ellentmondásokat rejtett magában, aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy az ellentmondásokból származó feszültségek táplálták a műveit.

Ha hirtelen megszakadt pályájára visszatekintünk, azt látjuk, hogy a legjobb éveit Kecskeméten töltötte, s azt is látjuk, hogy kecskeméti éveinek középpontjában a *Forrás* formálása állt. Az, ami az ő életében a *Forrás* után következett, az az útkeresés volt, most hirtelen ennek is vége szakadt.

Folyóiratunk megjelentetését a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.